

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ



ВІСТНИК.

КНИЖКА III.

За март 1902 року.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ЗМІСТ

третьої книжки за март 1902 року.

	Стор.
Одержима, драма Лесі Українки	167—178
Земля, оповіданє Ольги Кобилянської	179—226
Як я вмер, оповіданє Бориса Грінченка	227—241
Мінятюри:	
IV. Сільські політики, Климентії П. Б.	242—246
V. За хвилину до смерти, Я. Жарка	246—249
VI. Сповідь, Юрія Кміта	250—253
Загублений батько, опов. Арне Гарборга (кінець)	254—263
Зачарований край (за Надсоном), Івана Пleshкана	264—266
—	
Ultra montes, Івана Франка	136—147
Поезія в освітленю наук природничих, Івана Раковського	148—171
Із чужих літератур: Дещо про румунську літературу, Георга Адама	172—177
Уваги на сучасні теми:	
V. Славянський клуб у Кракові, Б. Д.	178—110
VI. „Москалі“ про „москалефила“, Віль- хівського	181—186
Хроніка і бібліографія	26—38

⇒ ОДЕРЖИМА. ⇐

ДРАМА

Лесі Українки.

— — —

I.

Берег понад озером Гадаринським. Далеко на горизонті тедве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег. Міріям, «одержима духом», в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивить ся не на берег, а в глибини пустелі, вона бачить там когось у далині.

Міріям. Він там, він все сидить, так нерухомо,
Як те каміння, що навколо нього.
Над ним, — мені здаєть ся, я те бачу, —
Нависли думи хмарою важкою,
От, от в них стрілить ясна блискавиця
І цілий сьвіт осяє. Ох, коли-ж
Коли вона розібє темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
Я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
Щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
Всім дав спокій, а сам у сій пустелі
Пасе думок отари нечисленні.
Нема їм впину, а йому спочинку...
Який він одинокий, Боже правий!
Не вже йому не можна помогти?
Не вже він завжди буде одинокий?
„Месія прийде в славі сьвіт судити“ —
Так сказано в пророцтві, більш нічого.
І, правда, й милосердя — все для сьвіта,
А для Месії що? Чи тільки слава?
„Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
Мир буде на землі і щастя в людях...“

А для Месії? — знову „слава в вишніх“?
 І тільки слава? О яка-ж то кара
 Месією, що сьвіт ратує, бути!
 Всім дати щастя і нещасним бути,
 Нещасним, так, бо вічно самотнім.
 Хто міг би врятувати його самого
 Від самотини, від страшної слави? *(Пригнічена рапто-*
вою втомою сідає під скелею і схиляється на камінь).

Чого-ж се я слідом за ним блукаю?
 Чого? Сама не знаю. Певне дух
 Мене сюди завів на певну згубу.
 Ну, щож! нехай! Мені тут гинуть краще,
 Ніж в иньшій місці. Я загину тут.
 Я вигостила погляд у пустині,
 Мов соколиний зір — все виглядала,
 Чи він хоч не подивиться на мене?
 Не подивився і не обернув ся...
 Занадто вже буйна була надія!
 Чого-ж я сподівалась?... Я не знаю! *(Розхитуючись,*
як ті що голосять на гробі, співає стиха тужливу, східну
пісню, довго, без слів).

Про се співати можна, а сказати
 Слів не стає. *(Співає знов).*

Яка була юрба
 За ним, як він ходив по Галілеї.
 І кожний встиг торкнутися хоч одягу,
 Хоч край плаща Месії, тільки я
 Торкнутися не посміла, бо нічого
 Просить не мала в нього: ні здоровля,
 Ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
 Чого я йшла з юрбою... *(Співає знов).*

Він нікому

Не відмовляв потіхи і поради.
 Кому що бракувало, він давав. *(Співає).*

А щож мені бракує? О Месіє,
 Ти може знаєш?! *(Незамітно для Міріям Месія*
наблизився до неї за скелі надійшовши з пустині і схи-
лює ся над нею).

Месія. Знаю, Міріям!

Міріям *(жахнулася)*. Учителю!

Месія. Не бійся, жінко, спокій
 Я хочу дати тобі.

Міріям. О, я не хочу,
 Не хочу я спокою!

Месія *(лагідно і разом суворо)*. Міріям,
 Се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
 Спокою прагне всякий.

- Мірія м. Але ти,
Учителю, покинув той спокій,
Що був у тебе в тихім Назареті.
- Месня. Ти дорівнятись хочеш...
- Мірія м (з поривом). Ні, Месне,
Я не рівняю ся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.
- Месня. Так на щож ти зрікаєш ся спокою,
Єдиної потіхи всіх нещасних?
- Мірія м (з раптовою одвагою). Бо ти його не маєш, сине Божий!
- Месня. Яке тобі до мене діло, жінко?
- Мірія м (знищена, збентежена, закриває лице покривалом і повертаєть ся йти геть).
- Месня. Стій, Мірія м, скажи, ти в мене віриш?
- Мірія м (не одкриває лиця). Я вірю, що ти Божий Син, Месня,
І всім, окрім мене, даси ратунок.
- Месня. Усім, крім тебе, жінко?
- Мірія м. Ти сказав.
- Месня. Я не сказав того.
- Мірія м. Та я те чула.
Прости, учителю, я мушу йти. (Відступає).
- Месня. Куди ти йдеш?
- Мірія м. Не знаю. Так, на безвість.
- Месня. Чого-ж ти йдеш?
- Мірія м. Бо мушу йти.
- Месня. На віщо?
- Мірія м. Ти знаєш. Ти — Месня! Я не знаю.
- Месня. Зостань ся тут.
- Мірія м (мовчки спинаєть ся).
- Месня. Скажи мені, ти чула,
Що говорив я людям?
- Мірія м. Так, Месне.
- Месня. Ти прийняла мої слова?
- Мірія м. Ніколи
Я не забуду їх.
І в слід їх підеш?
- Мірія м. Вони слідом за мною підуть всюди,
Волаючи: „Ти йдеш в неправу путь!“
І мов на жар пекучий наступати
Я буду на слова твої огнисті, —
Сліди мої від них криваві будуть.
- Месня. Уперта річ твоя, ти мов рабня,
Що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.
- Мірія м (падає навколішки). О горе! впала вже на мене кара,
І вже її ніхто не здієме з мене!

- Месня. У тебе мало віри. Як би ти
Хоч зерня віри мала...
- Міріям. О, я вірю,
Без краю вірю в тебе, Сине Божий,
Та я не вірю в себе! Я не вірю,
Щоб я могла твої слова прийняти.
- Месня. Таке смирення гірше від гордині.
- Міріям. О, сто раз гірше, я те добре знаю,
І в того розпач мій.
- Месня. Ти не наводь
Обмови зайвої на власну душу, —
Такою чорною вона не може бути.
- Міріям. О ні, Учителю, вона чорнійша,
Ніж хата-пустка, що після пожежі
Чорніє порожнечю. Вода
Твоїх речей цілюща та живуща,
Душі моєї вигоїть не може.
Вода боронить від огню живого,
Згорілу-ж хату дарма поливати.
- Месня. Та що тобі спалило душу, жінко?
- Міріям. Не знаю, чи ненависть, чи любов.
- Месня. Кого-ж ненавидиш ти?
- Міріям. Ворогів.
- Месня. Своїх?
- Міріям. Твоїх.
- Месня. Я їх казав любити.
- Міріям. А я люблю... не їх.
- Месня. Вони для тебе,
Як і для мене ближні.
- Міріям. Але я
Від них далека, наче від єхидни.
- Месня. Вони не відають, що творять.
- Міріям. І єхидна
Несьвідома, а всяк її розтонче,
Як стріне на шляху.
- Месня. Як би єхидна,
Могла покинути свою отруту,
Вона була-б не гірша від голубки.
- Міріям. Але вона отрути не покине.
- Месня. Про царство боже на землі ти чула?
- Міріям. Та я-ж тепер ніде його не бачу.
- Месня. Ти дивишся й не бачиш, маловірна.
- Міріям. О, так, не бачу! Світло твого духа
Мене сліпить. Чим ти мені яснійше,
Тим душі ворогів мені темнійші,
Тим менш єхидна схожа до голубки.
Не маловірна я, занадто вірю,

- І віра та мене на вік погубить.
 Я вірю, що ти сьвітло, — і такого
 Ся темрява до себе не приймає?
 Я вірю, що ти слово — і такого
 Отой глухорожденний люд не чує?
 Їм може треба иньшого Месії?
 Їм може Сина Божого не досить?
- Месия. Вони сліпі, вони ще не прозріли,
 Самого слова мало їм для віри,
 Їм треба діла.
- Міріям. Ти творив дива!
 Месия. Творив дива ще тільки над водою;
 Сього не досить — треба крови.
- Міріям (з жахом). Крови?
 Чиєї крови, вчителю?
- Месия. Моєї.
- Міріям. Хай їм вона на голову впаде!
 Месия. Не проклинай, вертаєть ся прокляття
 На того, хто сказав його.
- Міріям. Нехай!
 Я знаю се, проклята я на віки,
 Бо я любить не вмю ворогів.
 О, кожний тихий усьміх фарисея
 Для мене гірш від скорпіона злого.
 Мені бридка не так сама отрута,
 Як все оте гнучке, підступне тіло.
 Я вся тремчу, коли його побачу.
 В моїх очах я чую зброї полиск,
 В моїх речах я чую зброї брязкіт,
 Так я узброєна в свою ненависть,
 Як вартовий коло царської брами,
 Що радий вихопить на кожного свій меч,
 Хто тільки зле замислить на владаря.
- Месия. Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?
- Міріям (з докором). Учителю!
- Месия. Ти може скажеш — любиш?
- Міріям. Ти се сказав.
- Месия. Я так сказав: хто мовить,
 Що любить Господа, а брата ненавидить,
 Неправда то.
- Міріям. Хиба-ж і той не любить,
 Хто душу віддає?
- Месия. Що значить, жінко,
 Віддати душу?
- Міріям. Значить — бути готовим
 Загинуть за любов.

- Месня. То се-ж би звалось —
Віддати тіло. В тім душі нема.
- Міріям. А хто покине батька, матір, браття,
Все рідне, любе, все, чим жив він досі,
Для иньшого — не вже і той не любить?
- Месня. Хто зрік ся всього, а себе не зрік ся,
Не любить той.
- Міріям. О Господи, якої
Ти жертви хочеш?
- Месня. Жертви я не хочу,
Любови тільки.
- Міріям. Мушу всіх любити?
- Месня. Так, всіх.
- Міріям. Всіх, крім тебе — се неможливо.
Але тебе і всіх — се понад силу.
Та за щож, за щож маю їх любити?
- Месня. Недовірки питають тільки „за що“?
- Міріям. О, як недовірки любити вміють!
Як поломить палка у них любов!
- Месня. А та любов, що я від тебе хочу,
Повинна быть як сонце, — всім сьвітити.
- Міріям. О, що мені робить? Не має сонця
В моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.
- Месня. Ще може зійде сонце і для тебе.
- Міріям (з раптовою надією). Учителю! Чи ти мені дозволиш
Пролити кров мою?
- Месня. За кого? За людей?
- Міріям. Ні, не за їх!
- Месня. То на що проливати
Даремне кров?
- Міріям. А може не даремне?
А може кровю викупить я зможу...
- Месня. Кров без любови викупить не може.
- Міріям. Як би ти хтів прийняти від мене викуп,
Щоб не лилась твоя сьвятая кров!
- Месня. Ти хочеш викупить мене?
- Міріям (потакує мовчки головою).
- Месня. Даремне!
- Міріям. Нехай даремне! Та позволь загинуть
Хоч не за тебе, то з тобою в купі!
- Месня. Ваалови дають даремні жертви,
Я-ж не приймаю їх.
- Міріям. Месне!
- Месня. Ні, для тебе
Я не Месня. Ти мене не знаєш. (Відходить. Міріям
зостаєть ся в пустині сама).

II.

Гетсманський сад. Дванацять учеників сплять непробудним сном. Месия молить ся. Міріям нишком крадеться ся поїд садовим муром, стає в найглибшій тїні, звідки їй видко Месию в місячному сьвітлі.

Месия (до учеників). Спите? Не спить! Моя душа сумна
До смерті... (Ученики не озивають ся, сплять).

Міріям (до себе). Боже! знов він одинокий,
Ще гірше, ніж в пустині! Сїї люде
Твердїйші від каміння... Он отам
Лежить той ученик, що — люде кажуть —
Учителю з усіх їх найдорожчий,
А спить він, як і всі — твердїше може,
Бо наймолодший... Я одна не сплю,
Я в купі з ним страждаю, тут же, поруч,
Та я німа як мур оцей, не видна
Як тая тїнь, так, мов я не людина,
Так, наче в мене і душі нема...
Я приступлю до нього... (Вихилляється трохи з тїни,
але знов ховається).

Нї, не сьмію...
Він знову скаже, як тоді сказав:
„Яке тобі до мене діло, жінко?“
Щож я йому скажу? Моя душа
Тепер чорнїша. Я тепер не тільки
До ворогів його ненависть маю,
Але й до друзїв. О, до сих ще більшу!
Ви, сонне кодрло! Сьвітло опівночі
Не будить вас? Вам заграва кривава
Очей лїнивих не здола розплющить?
Бодай вам вічний сон налїг на груди
І зморою душив вас без кінця!
Мені сто раз від вас милїйші гади,
Бо в них таки либоць теплїйша кров. (З відразою одвер-
тається від сонного товариства. Дивиться на Месию,
прислухається).

Про що він молить ся?
Месия (в півголоса). Нехай мине
Ся чаша...

Міріям. Саваоф! чи й ся молитва
В сю ніч твого престола не досягне?
Вовкам дася ти на поталу сина?

Месия. Але хай буде так, як Ти бажаєш,
А не як я..

Міріям. Сам Вельзевул напевне
Почув би милосердя.

Месия (до учеників). Ви спите?
Не спить! моя душа смутна до смерті!

Міріям. Каміння у пустині відкликалось
Потрійною луною, але сї

Не обізвуть ся, ні, дарма надія!
 Я обізвусь... Який злий дух тримає
 Мої слова? Учителю! Єдиний!
 О, сьвітичу моїх очей! Не вже ти
 Не бачиш, як я гину тут від туги,
 Від болю, від тривоги? І нічим,
 Нічим потішити тебе не можу!
 ...Я обізвусь... Ні, голосу не стане.
 Коли-ж і стане, дико забренить,
 Немов шакала голос о півночі,
 Бо туга стїснула за серце... Я не можу,
 Не можу бачити сього! Прощай!...
 Ох, Міріям, ти проклята від Бога! (*Так само незаметно*
для Месії, але швидко вибігає з саду).

III.

На Голготі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими. Віддалік варта, шн-
 шних людей нема, тільки Міріям сама під хрестом Месії.

Міріям. Він їм простив. Він їм усім простив.
 Вони те чули і на віки вічні
 Його слова потїхою їм будуть.
 А тільки я непростена восталась,
 Бо я не можу їм простити за нього.
 Я всіх і все ненавижу за нього,
 І ворогів, і друзів, і юрбу,
 Отой народ безглуздий, що кричав:
 „Розгни його, розгни!“ і той закон
 Людський, що допустив невинно згинуть,
 І той закон небесний, що за гріх
 Безумних покоління вимагає
 Страждання, крові й смерти соромної
 Того, хто всіх любив і всім прощав.
 Умер він, зраджений землею й небом,
 Як завжди одинокий. А тепер
 Я тут сижу, як завжди одинока,
 Даремні сльози ллю і проклинаю
 Все те, що він любив, і з кожним словом
 Все більш надію трачу на ратунок.
 І вічно, вічно буду одинока,
 На сьому і на тому сьвіті. Так,
 Ніколи не скінчить ся темна туга
 І вічно буде жаль палити серце.
 Тут завтра прийдуть ті прихильні друзі,
 Що тричі одрікали ся від нього,
 І та родина, що ніколи в ньому
 Не бачила пророка; прийдуть, здіймуть
 Його з хреста, — бо вже-ж він не живий

І більше мучитись за них не може —
 Покроплять млявими слізами й лагідно
 Сповють у хусти, понесуть покірно,
 Під наглядом ворожих вояків,
 Сховають у печері й розійдуться.
 А може потім зійдуться до купи
 Тепленьким словом згадувать про того,
 Про кого за життя так мало дбали!

Ох, як би я тепер хотіла кинуть
 Отрутними словами їм в обличчя,
 Немов гарячим приском! Хай би очи
 Їм випекло, ті очи бозсоромні,
 Що сміли тут дивитися на муку
 Того, чийого всі не варт мизинця!

Я знаю, що як би з'явилась я,
 Ненавистю спотворена в обличчі,
 Вони жахнулись би і запитали:
 „Яке тобі до всіх нас діло, жінко?“
 І я на те... що я на те сказала-б?
 Я-б мусіла мовчати, бо ненависть
 Не має голосу на поминках того,
 Хто всіх любив і всім прощав. . Ой, горе!
 В той час, як всі громадою зберуться
 Згадать того, кого я так любила,
 Я буду всім чужа і одинока,
 Непризнана ніким, бо сам Месія
 Не признавав мене... О, Сине Божий!
 Нехай в моїм житті все, все неправда,
 Та вірь мені, що я тебе любила.
 Чи ти гадав, — я не зреклась себе?
 Зреклась! я прокляла себе і душу,
 Ту душу, що не хтів прийняти Месія
 Собі на жертву. Деж ще більше горе,
 Як не могли віддати за друга душу?... *(Темрява огор-
 тає все більше гору і хрест і жінку під хрестом).*

IV.

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люде, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нишком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. На зустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Месії.

Йоганна *(до Міріам)*. Мир, сестро, й радість!

Міріам.

Радости і миру

Не знаю я так само, як тебе.

Йоганна. Прости, що зачінаю незнайому,

Але-ж у нас така весела звістка.

- Мірія м. Що то мене обходить?
Йоганна. Всіх обходить!
Месія наш воскрес!
- Мірія м. (*голосно*). Воскрес? Месія?!
- Йоганна. На Бога, сестро, тихше! ще почує
Хто з люду й донесе Сінедріону.
- Мірія м. Ви боїтесь, коли-б вам за Месію
Кров не пролити так, як він за вас
Пролив свою?
- Йоганна. Проллєм, як буде треба, —
Тепер не час.
- Мірія м. Ти, жінко, чим торгуєш?
Йоганна. Сказала-б я, питання не до речі.
- Мірія м. А ти не знаєш, де тепер Месія?
На небі певне?
- Йоганна. Кажуть, на землі,
Між людом ходить.
- Мірія м. Отже в вас надія,
Що є кому і в-друге кров пролить,
Як прийде знову час! (*Гірко сьмієть ся*). А я не вірю,
Щоб він воскрес, бо ви того не варті!
- Йоганна. Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.
- Мірія м. Се правда! він ніколи не вважав
На те, що з вас ніхто його не вартий.
І все таки не вірю, що воскрес він.
- Йоганна. Але-ж він сам пророкував про те!
- Мірія м. Для сеї самої юрби воскреснуть?
На се либонь не стало-б і Месії!
- Йоганна. Здаєть ся, помилилась я, бо ти,
Як бачу, не прихильниця його.
- Мірія м. Прихильних мав він досить і без мене.
- Йоганна (*зо страхом ховаєть ся в поблизький гурток*).
- Мірія м. (*йї у слід*). Не бійсь! не розкажу Сінедріону,
Бо він для мене не милійш, ніж ти.
Хиба однаково ненависний... (*Близько проходить ста-
рий Галілеянин, Мірія м звертаєть ся до нього*).
- Що, батьку,
Чи правду кажуть, що воскрес Месія?
- Старий. Так правда, як і те, що він пролив
За всіх нас кров свою сьвяту, невинну.
- Мірія м. Він не за всіх пролив. Не правда, значить.
- Старий. Як не за всіх?
- Мірія м. За мене він ні краплі
Не проливав.
- Старий. А, ти не віриш в нього... (*Хоче й собі схо-
ватись у гурті*).

- Міріям. Я вірю в нього! (*Старий спиняється*). Вірю більш як ти,
Більш як усі ви.
- Старий. То приходь сьогодні
До нас на збір.
- Міріям (*з відразою*). Щоб я до вас прийшла?!
Ховати ся по норах в купі з вами?
Мені при вас нема чого робити,
У мене на чолі немає плями!
- Старий. А в кого-ж є?
- Міріям. У вас, у всіх у вас!
Усі ви допустили, щоб Месня
Кривавий викуп дав за ваші душі.
І вам прийнять його було не тяжко?
Віддячились ви, правда, хто сльозою,
Хто щирою до ворогів любовю...
- Старий. Він сам казав нам ворогів любити.
- Міріям. А ви й зрадили! так вам безпечнійше:
Душа вратована тай тіло не загине!
- Старий (*з острахом*), Хто ти така?
- Міріям. Я? Одержима духом!
- Старий. Благай, Месню, щоб сцілив тебе
І визволив від того злого духа
Сьвятою силою своєї крові й тіла.
- Міріям. Щоб визволив мене ціною крові?
Своєї крові? Та не вже ти, дїду,
Гадаєш, ніби я себе цїную
Дорожчою, ніж чиста кров його?
Так слухай же: чи в огняній геєнні,
Чи в темряві без краю доведеть ся
Мені на вік віків з душею пробувати,
Та радощі мої не зруйнує
Сам князь темноти, радощі від того,
Що на мені не важить кров Месні,
Що він її за мене не пролив
Ані краплини.
- Старий. Як могло те статись?
- Міріям. Ненависть вратувала від гріха.
- Старий. Кого ж ненавидиш?
- Міріям. Всіх вас, себе і сьвіт.
- Старий. За тебе теж пролита кров, та дармо,
Бо ти не прийняла сьвятого дару.
- Міріям. І не прийму! бо я не Астарот,
Щоб мала кров приймати в подарунок. (*Непримітно
підходить слуга Сінедріона і з ним римський преторіянець*).
- Слуга. Про що говорите?
- Старий (*заминаючись*). Се, бачиш...
- Міріям. Про Месню!

Старий. Зовсім ми не про тебе розмовляли.

Преторіянець. А хто-ж то, дівчино, отой Месія? *(Поки преторіянець і слуги слухають Міріям, старий Галїлеянин ховаєть ся між людьми).*

Міріям. А той, що ви недавно розпяли.
Ви знаєте, він царь був іудейський.
Тепер він знов по всій країні піде,
Бо він воскрес, воскрес у новій славі!
Нехай там стережуть ся царь і Цезарь,
І весь сїнедрїон, пекельна рада!

Преторіянець *(хапає її за руки, киває на слугу).*
А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
Щоб не брикала дуже.

Міріям. Що? взяти? *(Зручно нахиляєть ся, бере камінь і пускає в голову слугі).*
Хоч одного. та все-ж покарбувала! *(Її знов хапають за руки, скручують і вяжуть. Слуга одною рукою обтирає кров, а другою помагає взяти Міріям).*

Міріям. Хотіла-б я всю вашу кров пролити,
Віддячити за жертву!

Преторіянець. Щож та жертва,
Коли ви кажете, що він воскрес?

Міріям. Так щож? хиба минає все минуле?
Він пережив три вічності в три ночі,
Приняв три смерти. Чи тепер, воскресши,
Забуде він страждання, зраду, смерть?
Простити може, а забути — ні!
О, будьте прокляті!

Слуга. Хто?

Міріям. Всі ви! Цезарь,
Сїнедрїон і царь і весь народ! *(Тим часом на майдані гурти потайних прихильників Месії зникли, а надбігла юрба Іудеїв, Фарисеїв та Саддукеїв, почувши гомін на майдані).*

Слуга *(кричить до народу)*. Гей, слухайте, вона нас проклинає!
Голоси з юрби. Що? Що тут? Хто ся жінка? Що їй треба?
За що її звязали? Зрада? Змова?

Міріям. Я проклинаю вас проклоном крові!

Слуга. Що сужено кленучому?

Голоси в юрбі. Каміння! *(Люде набирають каміння і з диким ревом хидають на Міріям).*

Міріям. Месіє! коли ти пролив за мене...
Хоч краплю крові дармо... я тепер
За тебе віддаю... життя... і кров...
І душу... все даремне!... Не за щастя...
Не за небесне царство... ні... з любови! *(Падає ніо градом каміння).*

З Е М Л Я.

ОПОВІДАНЄ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

IV.

Того самого дня в ранку спостерігла Марійка, що в неї знов пропала одна велика курка, і завела голосний лемент.

— Треба спитати Саву! — обізвав ся Івоніка, що сидів недалеко хати, клепав косу, і на всякі наріканя і донити своєї жінки не мав доси жадної відповіді. — Він же газдує тепер коло курей! Оноді чув я, як казав, що половик ухопив одну!

Вона розсміяла ся викрививши уста.

— Прокляті половики! Тепер пхають ся вже аж до курника та хапають кури тоді, як вони сплять!...

Старий підняв голову і глянув на жінку. Щось більше важного прокинуло ся в тоні голосу, чим у словах, коли спитав:

— Що кажеш, Маріє?

— Кажу, що є й такі половики, що пхають ся аж у курник і забирають дріб. А як не будете уважати, то повиносять вам і иньші річи!

— Маріє! уважай, що говориш, тай і май на увазі, аби ніхто не чув того, що ти говориш! — сказав остерігаючи. — Люди завидують нам і так-так усе, а як довідають ся, що наш син злодій, будуть із того ще раді. Я знаю, що то Сава все робить і я йому того не дарую!

— Від мене він уже дістав свою партику, — обізвала ся знов жінка, — але то все Рахіра через него робить. Намовляє його до всего, а він лиш виконує те, що вона йому накаже. Оноді

здибалася я їй, як вертала з фляшкою горівки від Мендля. Ти гадаєш, що сказала мені хоч „добрий день“? Де там! а я-ж їй прецінь тітка! Її мама моя рідна сестра. Дивилася, як вовчиця в землю, переходячи коло мене. В неї нечисте сумління, бо ходить і намовляє хлопця до злого. Вона продає мій дріб у Мендля і купує горівку та тютюв. Я вже прийшла на тото. Домініка мені се сказала. Вона мешкає там недалеко них і бачить усе та чує. А Домініка розумна і виділа і знає багато. Не дурно в місті десять років служила...

— Вона розумна, але й хитра і фальшива, Маріє! — відповів він спокійно і взяв ся далі клепати свою косу.

— Вона фальшива, але я її ніколи жадного зла не заподіяла; я з нею добре живу. Врешті вона знає все, що в селі діється, а вона би сего не знала! Сава пересиджує тепер більше у Григорія, як у нас. Колись тутки помагав йому на його винаймленім жебрацькім полі косити — казала мені Домініка. Я вам не хотіла сего казати, але тепер таки скажу. Михайло працює коло нас мов чорний віл, не має супокою, аби все в ладі утримати, зривається від раня до вечера, а сей тратить свої дні і свої молоді сили там, для поганця. Вам би побити його з-раз, Івоне!

Івоніка мовчав і німе вітханє зняло йому грудь. Він се знав. Він знав багато дечого иньшого, чого вона не знала. Недавно приміром копав щось у панському городі і украв зі шпіхліра, що стояв на часок отворений, грубезний ланц. Сей ланц продав відтак старий Григорій Жидови на Гошпляцу, а він, Івоніка, був саме тоді при тім і пізнав панський ланц. Догадав ся зараз, відки се походило, але мовчав. Сава-ж був його дитина! Те все скоїв Сава, однак що він мав діяти? Сором признатись таки перед усіма, що ось його син злодій, а з другим злодієм камратує і туманить людей. Бог дав йому двоє дітей. Але що по одній стороні було саме добре, вийшло по другій саме зло. А він їх однаково любив обох, вигодував однаково працею своїх рук. Оба були його рідні-ріднесенькі діти...

— Як Михайло піде до рекрутів і він побачить, що нема кому все кутати, він поправить ся. Тепер він ще на Михайла спускається! — потішав він жінку і себе самого.

— Дай Боже! — відповіла Марія. — Але доки він буде держати ся сеї гадини, доти буде тримати ся його зло і лих.

Се я вам кажу, бадіко. Він сьмієть ся вже з мого жалю, а то відай не сьмішне, як мама плаче. Він видить, що мені серце з жалю тріскає, що Михайло мусить іти, а він каже: — Ідїть з ним до жовнірів... Хто йому там подасть груди? Таке він до своєї мами говорить. У него тверде, недобре серце, і Бог би його скарав за його слова!

— Не проклинай, Маріє! — успокоював остерігаючи Івоніка. — Він так само наша дитина, як Михайло. Він поправить ся. Я вже йому кілька разів казав та упоминав його, що коли не поправить ся, не дістане від мене ні грудки землі. Все, кажу, дам Михайлови. Він се знає. І він знає, що чоловік без землі нічого не значить. Він се дуже добре знає. І видить, що Григорий у селі значить перед людьми...

— Уже змалку був такий упертий і здосливий! — тягнула Марія далі своє. — Я собі нагадую все добре.

— Від дитини нема чого великого надїятись, на те воно й дитина, і до того нема що чіпати ся. І ми були колись дітьми і робили добре і зле. Що хто винен тому, що був дурною дитиною?

— Я кажу лише, що він уже тоді був непослушний і упертий, і робив своїй мамі все на перекір, як вона приказувала що небудь!

— Чи ти слухала все твоєї небіжки мами, Маріє, ге? — спитав чоловік і усьміхнув ся — Бог знає чому, вимушено.

— Ви старі і дурні! — затріпотала вона нетерпливо. — Я говорю про огонь, а ви говорите про воду. Я кажу, що він був вже змалку упертий і злобний, а ви кажете мені, які то змалку були ви, яка я, і які були ви́нші. Що мені з того?! Адїть, одного разу, коли ще був малий, відобрав йому один хлопць — мені здаєть ся, молодший брат Тодоріки, що відтак помер, нагадуєте собі? Відобрав йому сопівку, бо вони все оба разом на толоці пасли товар. Сава не сказав нічого. Чотири недїлі пізнійше зловив великого чмеля і ухав його хлопцєви за ковнїр. Як хлопчїще заслаб і лежав запухлий, а Саву за те били і сварили, тай і допитували, чому таке наробив, мовчав як камїнь. Затяв ся тай мовчав. „Видиш? — кажу йому — він може і вмерти!“ Він споглянув лиш по вовчому в землю, зморщив брови, а по якїйсь хвилї почав плакати. Плакав, але не сказав ані словечка. А як я приказала піти до хлопця, та його мами, та перепросити обоїх, не рушив ся з місця. Неначе закаменїв, так стояв тутки, і ніби занїмїв.

Тоді була би я йому в гніву кости поломала. І лише мав щастє, що був усе такий мізерний і блідий, інакше, бігме, була-б кости поломала! Тай такий він і тепер; тай тому маю я жаль до него!

— Він не був усе такий, як тепер, не слухав тільки свого розуму, Маріє! — сказав старий. — Лише від коли зайшов у приятельство з Григорием, вертить ся йому путанина в голові!

— Ей, він усе був лїнвий і упертий! — закинула стара знов своє роздрознено.

— Лїнвий!... але він не крав і не бокував від праці так, як тепер, тай...

— А ви се видите і скажете йому хіба раз у рік яке слово! — перервала вона люто бесїду Івонїки. — Як би він вам і хату над головою запалив, ви-б набрали води в рот. Я не знаю, що у вас за серце. Ви все лиш добрі та добрі; лиш отсе одно знаєте ви, але се недобре, Івонїку!

Він задержав ся в клєпаню і глянув на неї.

— Маріє! — сказав поважно і докірливо. — Чи Сава не є так твоя дитина, як Михайло? І чи ти його менше любиш? Чи ти його не вродила? Що ти від мене хочеш? Він молодий і дурний і підмовлений лихими людьми. Рахіра наробила йому щось, але як то минеть ся, вона стратить свою міць над ним, він назад верне до нас. Я його пазю, хоч і мовчу. Мовчи і ти і тримай язик за зубами. Михайло також видить більше, як ти думаєш, а Сава се знає. Довго не буде її тримати ся; вона нечесна дївчина, а жении ся з нею він не буде, бо-ж вона його перва сестра, а сеж гріх. Він знає отсе все, і отсе все мусить скінчити ся. Треба лиш бути терпливим... і Бога просити, щоби нас не опустив... щоб і Михайла не опустив...

— Михайле, Михайле! — зойкнула нараз Марія, мов уколена. — Дитино моя, серце моє! За що відривають тебе від мене, за що садять у ярмо? Що будемо без тебе діяти? Що пічне земля без тебе? Як то сонїчко, так зайдеш ти для нас, а я розібю ся, жаль за тобою виссе мою кров і побїлить моє волосє. Ми-хай-ле! Ми-хай-ле!!

Він підняв живо голову і глипнув журливо на неї. Чи не товкла знов головою до стїни? Коли жаль обхоплав її так нагло, як тепер, коли пригадувала собі розлуку із своїм любимцем, чинила се майже за кождим разом, а вона була вже слаба і немолода.

Але сим разом вона не робила того. Вона лише заводила і нарікала, а там може і заплаче знов...

Похнюпив голову як перше на груди, зморщив болізно чоло і клепав перед собою дальше мовчки косу, ба ще пильвійше.

Вона не вмовкала. То з середини хати, то по надвірю прокидав ся її голос жалісно... все нарікала. Від часу до часу здоймала ся її худа права рука... і грозила комусь у далині... Відтак настала ніч. Ясна і тиха — найшла обох, як спочивали кожде в глибокій тишині в темній хатині.. з ідовитим горем у серцю безсонно...

V.

О тій самій порі, коли Михайло дожидав своєї дівчини, закрадав ся Сава мов злодій крізь городи і поміж хати до Рахіри.

Мешкала зі своїми родичами в малій хатині в близькості старого величезного ліса, що станув коло села мов велитенський мур, недалеко найліпшої товаришки Маріїної, розумної та язиком гладкої Домініки.

Старий Григорій і його жінка сліпа на одно око Тетяна не мали жадної землі, і винаймали що року кільканацять пражин поля у чужих людей, щоб хоч оттак тручати свою біду вперед. Мала хатина, що стояла по середині малого садка, була стара і похила, і здавало ся, що по кожній сильній тучі що раз більше похияла ся в сторону ліса.

Григорій був зарібником, його жінка ходила враз із ним на роботу, брала ся за всяку працю, лиш Рахіра оставала ся дома і проводила свої дні у безробіттю, або швендала ся по селі, задержуючи ся коло кожної хати, де були дівчата або молоді хлопці і навязували балаканку.

Се було правда, що вона, а властиво її батько походив із „Циганії“.

У сусідньому селі, що вважало ся вже місточком, бо в ньому відбували ся ярмарки і торги, осіла ся була ще за давніх літ кольонія Циганів.

Тодішній дідич і властитель села подарував тій кольонії якусь частину землі. Так вона осіла ся там і частину тої землі враз із мешканцями прозвано „Циганія“.

Цигани мали тут свого окремого двірника, своїх громадських радних і держали ся кріпко своїх звичаїв і циганських установ. Найкрасшу Циганочку взяв властитель села до свого

двора і вона проживала тут у розкошах, мов княгиня в давніх казках.

Однак роки 66—67 привели зміну. Запанував голод, прокинула ся холера, багацько родин вимерло, багацько вивандрувало із Циганії до Молдави, а ті, що остали ся на місці, змішали ся з иньшими мешканцями, і лиш не багато з них остало ся вірними своїм традиціям і обичаям.

Старі люди, що пригадували собі ще добрі часи, у яких процвітала Циганія, оповідали не один цікавий епізод про їхнє жите-бутє і вдачу та про їхній особливий талант обманства. Та про те згадували їх із симпатією і якоюсь теплотою.

Як було проходити коло їх толочки, де літньою дниною па-сли звичайно крадені вівці, у неділю приміром мож було сьміяти ся до розпуку. Всі малі Циганята нагі збирали ся тут роями, гуляли, качали ся і крутили ся побравши ся за руки — блискавкою, так, що їх чорні тільця у сяєві сонця лиш так поперед очі мигали і вилискували ся. Кидали ся переходячим під ноги і просили дикими, а заравом бутними рухами милостині, кричали та благали, співали і заводили правдиву чудасію, так що хто переходив, мимоволі усьміхнув ся і сягнув рукою до кишені.

Вони мали свою окрему музику, торгували деревляним начинем, мали своїх ремісників, а в суботу передягала ся більша часть жінок у лахміте і ходила в сусідні села по милостиню. Григорій Чункач, батько Рахіри, був потомком Циганії. Він одружив ся із сестрою Марії, на одно око сліпою Тетяною, бо мала кілька пражин ґрунту, а коли пропив усе, мусів винаймати землю і ходити на щоденні зарібки.

Тетяна була добра робітниця і мала славу такої на ціле село. Їй і тій славі мав одиноко завдячувати Григорій, що діставав роботу, инакше не мав би ні одного свого прихильника, ні своїх рук. Він був злодій і мав на своїм сумліню одно людське житє. Одного разу упив ся і побив одного старого так сильно, що той кілька днів потім помер. За те просидів у криміналі довгий час, однак коли вийшов на волю, не став ні на волосок ліпший.

Рахіра цілком у него вдала ся, і він любив її мов свою душу. Мала не лише його круглі, чорні, жадібні очі, але і вдача його відбила ся у неї, немов у зеркалі. Лінива до розпуки, плентала ся цілими днями бездільно по селу, балакаючи та оглядаючи все, що впадало їй в очі, особливо-ж дріб, або ставала там, де

газдині білили свої полотна, щоб опісля при відповідній нагоді з одного або другого затугнути незаметно під паху.

Її мати не мала жадної волі і жадного голосу дома і чинила завсіди лиш те, що наказував чоловік і чого бажала донька. Була для обоїх мовчазливою, невсипущою машиною. В молодих сільських хлопців не тішилась Рахіра симпатією. Вони погорджували нею явно і висьмівали ся з неї голосно. Вона накидала ся кождому і осягнути її ласку не було трудно.

Ніякий хлопець не просив її на танечнім місці до танця, але вона лізла від одного до другого, мов ласиця і підлещувала ся та просила так довго, доки один або другий не потягнув її за рукав на-пів жартом, на-пів повагою до танцю, і обкрутивши її кілька разів трутив від себе, або відослав двозначними словами на місце.

Але вона сьміяла ся з того. Зі своїми білими, блискучими зубами і червоними викоченими устами виходила при слідуючим танці, неначе-б не було нічого, сьміючись на ново до них, і вміла на ново звернути на себе увагу і дїпняти свого. Від кількох місяців лип до неї Сава. Симпатія взяла початок у гульбі. Жартами і сьміхом, штовханцями, а відтак переїнила ся в грізну, поважну силу.

Вона була старша від него. І було се тому — чи лежало се вже в її вдачі, вона так ним знала верховодити, що не було ні одної майже точки між ними, в котрій він не згоджував ся-б з нею і не піддавав ся-б на слїпо її видумкам або на-пів диким химерам. Була для него богинею і держала його при собі мов магичною силою...

Крім того випереджувала всі його бажаня і кождий поступок його позискував у неї похвалу.

Находив у ній підпору для своїх найгрубших і найнищих зворушень, а що не замічав у засліпленю її хиб, так тонув чим раз глубше і глубше у атмосфері її духа і душі. В товаристві її родичів не потрібував ніколи вязати ся. Шив враз із ними, і не бачив у тім нічого соромного, бути п'яним. Вони знаходили все якусь вимівку на те, а коли Рахіра приносила до дому кусень білого вкраденого полотна або вкрадену курку, оновідаючи як одно або друге опинило ся в її руках, то головною річю в тім було те, як вона заходила ся коло того, щоб добути се в свої руки і що скаже він на те. Він сьміяв ся дивним, здавленим сьміхом

і подивляв її зручність і притомність. Поводився з нею свobodно. Батько і мати не в'язали їх ні в чім і так Сава проводив із нею нераз цілі вечери і ночі і ніхто не встрявав до їхніх відносин до себе та до їхнього діла. Їх почуття могли розвиватися без упину і розвивалися...

Старі вийшли в сусіднє село на роботу і не вернули ще. Вона сиділа сама під хатою на приспі і, дожидаючи Сави, гляділа нерухомо великими очима в жаристий місяць.

Недалеко від хати на право тягнувся великий, чорний ліс, на ліво сади сусідніх хат, і глибока тишина панувала повсюди.

Що, не приходять!... А обіцяв, що прийде ще перед заходом сонця. А де вже тепер сонце!... і сліду з него нема. Ніч розсвітила як можна пишно, а замість сонця запалився місяць і розжеврився, аж притягав до себе.

Певно заставили його дома умисне до якої роботи, щоб лише перешкодити йому піти до неї! Тета Марія! о, то вона така зловна! Вона ненавидить її, Рахіру. Вона бажала би її скорше нині, як завтра побачити на лаві, і все через те, що Сава любить її, і помимо всяких заборон і грізби ходить до неї і тримає її.

Її великі, неприборкані, неуговані очі спалахнули. Вона держати-ме умисне Саву при собі, їм на злість буде Сава її любити, візьме її за жінку, їм на злість... на злість... Тій старій, скупій вороні на злість, і йому, Михайлови, що вдавав усе такого св'ятого...

Їх не має ніщо обходити, що він її любить. Вона їм усім уже покаже, хто вона, особливо-ж тій старій відьмі! І що вона їй за тітка? Має гроші і корови, мала полотна і мід, всілякого рода збіжжя, а навіть не дивиться в той бік, де проживають вони!

Часом не мали в хаті і по кілька днів молока, кусня кулеші, а вона вдавала, що їй не знає їх. А її мати, Тетяна, їх рідна сестра! Але вона сего колись жалувати-ме. Вона їм колись покаже, аби вона так здорова. Має в сусідньому селі тітку, що розуміється на всяких зліях і ворожбицтві, до неї піде і виманить яке недобре зіле. Нехай вони лише лишуть її в супокою! Її і Саву...

Чорний, худий пес, що був недалеко хати присилений на мотузку, забрехав нараз завзято. Але вже у слідуючій хвилі приляг до землі, поволікся кілька кроків покiрно вперед, опустил голову на простягнені передні лапи і замахав живо хвостом, пере-

мінючи брехіт на втішне скавуліне. Замок. Се Сава надійшов. Ішов скоро. Під пахою держав малий звиток.

Вона скочила з місця і підбігла проти него.

— Аж тепер, Саво? Чому так пізно? — спитала нетерпливо і вирвала звиток зпід рамен.

— Та що хочеш, мене затримували. Я мусів ще мукі нажорити, бо так старій забагло ся! — звиняв ся він, обіймаючи її за шию. — Але за те приніс я тобі муки на кілька кулеш. Можеш собі зараз зварити. І кусень сира приніс тобі. Ти відай любиш сир, гм?... Він усміхнув ся, а й вона розсміяла ся, показавши при тім прегарні, блискучі зуби.

Відтак розвинула з листків сир, з'їла жадібно одну грудку, потім занесла з мукою в хату і вернула знов до него. За той час він усів на приспі і виймив ізза ременя тютюн. Вона сіла близько него і обвела рукою його шию.

— Знаєш, — почала, — я думаю, що стариня буде сьогодні там почувати. Диви ся, як пізно! Коли доси не вернули, то певно вже не вернуть; там заночують. Лиши ся тут і будемо говорити. Таж і так тримають тебе там цілу днину у себе, мов собаку на ланцюху. Що ти сьогодні робив цілу днину?

— Косив. Цілу днину був запряжений.

— А що той робив?

— Той? Він удає з себе великого господаря. Раз-у-раз дає науку і перестороги, як маю робити се або те, коли його не стане дома.

— Коби вже раз забрав ся... — закинула звернувши на ново свої великі круглі очи на місяць. — Він так, як би наш „нечистий“, Саво. Я все гадаю, що від него прийде нам нещастя.

— Ай, нещастя! — глумив ся хлопець. — Хотів би я знати, що він мені може зробити!

— Він бунтує старих проти тебе.

— І...?

— Ти дурний, Саво.

— Чому дурний?

— Ти не видиш, як він підлещуєть ся старим... як із очий тети біжуть потоки, а старий туй-туй що душі своєї за ним із жалю не згубить? Ти гадаєш, що як він буде при війську, то вони будуть за ним менше банувати? Я тобі кажу, за ним повандрує все з хати до міста. Всі гроші, увесь дріб і все. А ти будеш

як той дурень, що буде тут сидіти і за всіх робити. А-я, так воно буде. Будеш видіти, що так буде.

— Так щож мені діяти?

— На перекір, нічого не робити. Ти так добрий їх син, як і той другий!

Її очі замигтіли злбним блиском і вона почухала ся всіма п'ятьма пальцями в голову.

— Я на твоїм місці і пальцем не кивнула-б! Най би вже сварили!

— То... так... не йде... не можна! — відпер він здержливо. — Не йде, Рахіро! Оноді сказав мені тато: „Хто не любить землі, той її не потребує мати!“ Се було тоді, коли говорили, щоб орати на озимину, а я не хотів відвезти до направи плуга до коваля.

Її очі горіли, як перше.

— Але ти любиш землю, Саво! — сказала і притулила ся близько до него.

— Ей, що там „любиш“! — відповів він роздражнено. — Що значить чоловік без землі?

— То, що мій батько... — хотіла було сказати, але не сказала Рахіра, а натомість поцілювала його своїми повними, теплими устами.

— Ти будеш мати землю, Саво! — сказала. — Вас лише двох синів у тата і мами. Ти і Михайло. Тато не сьміє одному всьо дати, а другому не дати нічого. Не бій ся! Я тобі кажу, Саво, що не маєш чого боятися! Але як будеш дурнім, будеш їм усе лізти під ноги, будеш раз-у-раз хилити ся перед ними, грати в їх трубу, то певно будуть тебе лякати і воробцем на плоті. Покажи їм кулак, одному і другому. Будеш видіти, що воно зараз инакше буде! Мене вже найгірше тета злостить, красна тета! — додала з неописаною погордою. — Вона мене найрадше в лижці води втопила би за се, що ти мене любиш і до мене приходиш, правда?

— А вже-ж! — відповів Сава. — Сьогодні вчіпила ся мене, що я украв її велику, сиву курку. Ти знаєш тоту... тоту... — і обоє пирснули нараз сьміхом.

— А ти?...

Вона зігнула ся чигаючи вперед него і глянула йому в лице.

— Ти певно перепудив ся...

Він розсьміяв ся вимушено.

— Перепудив ся? Я?... Я сплюнув перед неї! — відповів і перехрестив ся три рази. — Мене чіпаєть ся. Ви? — кажу їй. — Чи ви вже зовсім розум стратили з жалю, що ваша дитинка йде до жовнірів? Вітворіть лїпше ваші очі і дивіть ся лїпше, куди літають половики! Спитайте раз Михайлика, а не все мене! Чому все мене? Чи я вам уже такий великий в очах стою?

— Бо ти все виносиш отій гадюці; ти злодій, злодій! — і почала кричати.

Рахіра сховзла ся, мов кітка перед ним на землю і втопила свій погляд у його очі.

— А ти, Саво? — спитала, підчас коли коло її уст задрожало, а голос утратив свою звучність.

— Я? Я підняв кулак і погрозив їй! Видите отсей кулак? — сказав я їй. — Як скажете мені ще раз таке слово, то всуну вам його межі вічи! Я ваших курій не крав — казав я їй — а як ви виділи, що я крав, то було мене тоді схопити. Файна з вас мама, що називаєте сина злодієм! І до Рахіри не маєте жадного права! Знаєте? Не приводіть мене до того, щоб я вам отсе ще раз казав, бо буде зле! Я доста терплю від вас, що жалусте мені і кусника хліба! Чекайте, ще мало, чекайте! — казав я. — Прийде ще колись час, що будете за мною скавуліти, але я анї не подивлю ся в той бік.

— Не дочекаєш ти того, ти проклятий! — пищала вона. — Скорше буду на лаві лежати! Ти заженеш мене в сиру землю! Ти злодію, непотрібе! — тай з тим луснула мене в лице... Ну, я не хотїв здоймати на неї руки, вона слаба, спорохнявіла, як старе дерево, тай тато надійшов на те, і я побояв ся, але я був дуже лютий. На все мусить вона прийти, та стара, все мусить вона добачити, і відтак заводить крик на ціле село. А відтак надходить іще й той і починає піпчати. Ой — вирвало ся нараз із його уст нетерпливо — як уже вони мені всі допікають, як же допікають! а все ті перестороги... — і він урвав нараз, спльовуючи вперед себе згїрдливо.

— А що каже вуйко Іван?

Він мовчав хвильку задививши ся понуро вперед себе в землю.

— Ну?...

— Ет, каже!

— Та що?

— Коби казав, а то він нічого! Се гірш усього!

Його очи прийняли чудний вираз. Здавало ся, що збільшають ся в ледово-зеленім блиску, що стають такими, від яких доводиться ся страхати ся.

— Старий лиш один, що його я бою ся! Він мені нічого не каже! Мовчить! І власне тому, що мовчить, я його бою ся! По словах не так страшно! Сьогодні вязав я з ним посторонки разом і він за цілий час не промовив одного слова. Аж страшно було! Але ще давнійше казав мені: „Кинь Рахіру! Се гріх, що ти її любиш! Вона тобі сестра! Я не позволю, аби ти взяв її за жінку! А як не послухаєш мене, то не слухай! Лише аби ти того потім не жалував!“ І ніколи більше про те не говорив. Не можу знати, що він думає. Мама заводиться на ціле обійстє, а він мовчить.

— Як би він був для тебе добрий, не наказував би тобі мене брати! — обізвала ся дівчина обнимаючи поривисто обома руками його коліна. — „Се гріх!“, каже він, і розсьміяла ся. — Чи він буде за нас покутувати, у пеклі горіти? А то не гріх, що він і тета цькують за нами, та гонять за мною лихими словами, мов за нечистим? Чи я тобі ворог? Хто тебе більше любить, як я? Ти можеш від мене просити, чого хочеш, я тобі все дам. Я тебе за одну курку не бити-му і не клясти-му. Я вкраду у Жида мила, аби тобі випрати сорочку, а вона відкусила-б собі скорше палець, чим віднесла-б кілька грейцарів із дому. Вони тебе ненавидять, Саво, вони жалують тобі кусника хліба, що береш у рот. Вони хотіли б лиш твоїх рук, твоєї праці, а більше нічого, нічого!

Замовкла на хвилику.

Він не обзивав ся. Між них неначе що уступило.

Вона ждала, відтак завертілась. Глянула на місяць, округ себе, глянула на него.

— Чому мала-б я так говорити? — перебила нараз мовчанє, що ставало неначе стїною межи ними. — Як би воно не було так? Та я власне бачу, що воно так. Ти-б мене завсїди слухав, Саво!

— Слухаю! — сказав він.

Сказав правду. Цїле його єство звернуло ся до неї. Була чимось сильнійшим від него. Не бояла ся нічого. Нічого в сьвітї. З тим було йому добре, хоч не здавав собі ніколи справи з того. І він не бояв ся, але вже з нею... ех... з нею... з нею!...

— Ми маємо багато ворогів, Саво, навіть і в селі межі чужими людьми! — тягнула далі. — Ади, мого батька не шанують, бо його найшло нещастє, що мусів сидіти в криміналі. Ми бідні, не маємо ні грошей, ні поля. Навіть одної худобини не маємо коло хати, лише он того чорного на мотузку, котрому голод в очий сьвітить, і кілька курок. Усі газди відмовляти-муть твоєму татови, аби ти не брав мене за жінку. Се я знаю! Ну, а вже надто твоя мамочка!

Несказана ненависть заблисла в її очах, і звернула ся в сторону, де між стемнілими тепер городами бігла ся сільська хата його старині.

— А моя мама — тягла дальше — боїть ся тети, неначе її наймичка. Здаєть ся, полизала-б її руки, як би вона до неї слово промовила.

— Може не візьмуть тебе до жовнірів, як уже Михайло піде до дому! — сказала по новій хвилі короткого мовчання. — Тоді ми могли-б побрати ся!

— Скорше врубаю собі руку, ніж піду до війська! — закинув він завзято. — Я не хочу до жовнірів! Ти гадаєш, що ні? Аби я мучив ся там через три роки дурно? По що і для кого? Ні, я не буду такий дурний, як иньші! Я нікому нічого не кажу, але я знаю, що зроблю. Вони ще не знають, хто такий Сава.

Спустив голову в низ, а відтак підняв її трохи і глянув похмуро на місяць. Він жарів і стояв недвижно на своїм місці, здавало ся саме проти хати, щоб могли глядіти на него.

— Роби, що знаєш, — захочувала вона його, — лише аби тобі було добре. Я тобі буду помагати. Як буде треба, то я піду і в місто до Ч. Я там не зблуджу. Допитаю ся, де буде треба; будеш видіти! Я не така дурна! І твої старі знають, що я не така дурна! — додала співучим голосом, — тай тому спекли би мене за те, що ти тримаєш зо мною. Але я тебе ніколи не покину — говорила все пристраснійше — ніколи, хоч би і мій тато і моя мама убивали мене.

Вона приліпла до него мов ласиця, а її блискучі, майже дикі очі впили ся жадібно в його блідаве, ніжне обличчє.

— Бог звів нас до купи і судільниці! — обізвала ся схвильованим півголосом. — Я буду таки твоя, Саво, щоб ти се знав! Воно йде до того! Я се виджу! А відтак чому любиш ти мене, а не другу? Завсїди, коли я ось тут сиджу на присні, на ось тому

місці, і коли ворожу собі картами, надеш ти мені. І все стоїмо ми разом. І все стою я коло тебе. А коли ти на одному кінці, то я стою на другому і нас щось вяже.. не знаю, як воно зветь ся, але се щось так, мов нитки, що їх не видко. І коло нас стоїть багато людей... коло тебе більше, як коло мене, але ми все виходимо десь із карт, ідемо окремою дорогою. Я ще не знаю, що нас веде, — сказала з задуманим, глибоким поглядом, — але нас веде „щось“ і ми підемо за тим, що нас веде, бо так нам стоїть у картах...

Він дивив ся на неї розгорілими очима і в його умі кружало. Не думав нічого ясного в тій хвилі, не мав слів і не шукав за ними. Але душа його хвилювала, мов ладила ся в потемки до діл, віддільно від розуму і волі, і зовсім на свій невидимий лад. Замкнула його уста і пірнула у свою незглибиму атмосферу...

— Тобі паде земля через мене, — тягнула пророчим голосом і з котячою м'якістю дальше. — І у злому, чи доброму, ми все разом. Ти гадаєш, се все пусте? А тамтого року, коли я на Андрія несла воду в роті з великої керниці, щоб снєкти пампух, знаєш? То собаки гавкали з твоєї сторони. Се була може і ваша стара Сойка, що в тій хвилі вічувала мені тебе, а мов серце сказало мені виразно: „Сава буде твій!“ Тоді завязала я перед брамою нитку — і прецінь ти розірвав нитку, як прийшов того вечера до нас... сказати мені, щоб я тебе не дожидала другого дня, бо тобі несподівано випало їхати з батьком до млина. Пригадуєш собі? А як я потім лягла спати — і під подушку засунула гребінь, а чоло звязала поясом, з чого снить ся той, кого маєть ся дістати ся за чоловіка — снів ся ти мені, Сава! А як я приступила до стола із замкненими очима і витягнула один колос, аби видіти, чи мій чоловік буде богач, чи бідний, — вийшло, що він буде богач. Колос був із зерном. Ти будеш богач, Сава, і будеш моїм богатим газдою! О, Сава! Сава! — кликнула все ще півголосом, із сильною радістю, що наплила раптово до її серця, і обняла обома руками притягаючи бурливо до себе.

Він почув себе дитиною, оголомшеним. Був воском у її енергічних руках і вона відбирала йому весь розум і всю свідомість його ества. Без неї чув себе опущеним і безпомічним, а коли неначе виступала з себе так, як у тій хвилі, піддавав ся цілковито власти її дикого, бездонного характеру.

— Рахірко! княгине моя! — прошептав зі сльозами в очах. — Не покидай мене!

— Я не кидаю тебе... Чи я коли про се казала? — відповіла зворушеним голосом. — Нашим ворогам усім на злість! Най буде так, як ми хочемо! Ти слухай лише мене, а ми добудемо свого!

— Я слухаю тебе!

— Ти будеш перший ґазда в селі, а я твоя ґаздиня!

— Ти моя ґаздиня!...

Чорний, худий пес не міг собі найти місця коло своєї буди. Вертів ся, вставав, лягав, відтак підняв голову в гору і почав вити. В довгих, здержуваних звуках і болізно.

Місяць стояв нерухомо на ясному небі, звертаючи своє розжарене обличчя повно до землі. Все потонуло в мовчаню. Могутнє, мов царство прокинулось воно, а в нїм заворушилось житє, німе, неглубиме і нечутними, невидимими рухами покермувало будущими подїями слїпих на його істнуванє істот...

VI.

Настав жовтень.

Небо звисало одною сірою, мрачною масою над землею.

Великий ліс, що задержав ся коло села, виглядав поважно і стурбовано, і лиш десь-не-десь дрожало заміраюче пожовкле листє на чорному гиллю, зеленїла ся якась витрївала ростинка на землі, зрештою лежали лиш грубі верстви обпалого листя у пнях дерев і панувала тиша...

Над лісом виглядало инакше. Густі маси мрак, здавало ся, лежали в лїнних формах, у нїмїй боротьбі з чимось. Магічна сила ліса силувала їх клубити ся над його понурим верхом, між тим коли їх тягнуло в далечїнь.

І потягли ся в далечїнь.

В сумовитих, неповоротних постатях простягали ся над голими, стернистими полями, доки око сягало, одностайно, сіро, зникаючи ся і впадаючи, неначе-б шукали відповідного місця, де-б могли сформувати ся в хмарц. Так тягали ся блукаючи цілими днями. Відтак згубили ся і на полях стало ще пустїйше.

Земля здавала ся ще чорнїйша і голїйша, і мимоволї прокинула ся туга. Тяжка, пригнїтаюча туга, що укладала ся над усім, гризлива туга, якої сила о стїлько зростала, о скїлько йшло до

днини. Ніжний дощ росив безнастанно. Нечутно усував ся з по-
нурої висоти, розкладав повітре і розсівав смуток холодною
мокротою. Такого одного дня покинув Михайло своїх батьків
і свою землю.

Сава лишив ся останньої ночі перед його відїздом у сіль-
ській хаті на варті, а Михайло почував із родичами в бурдею.
Мусїв досвіта вирушати в батьком у місто, а мати рішила ся сим
разом остати ся до повороту батька при худобі і бджолах у полі.
Останній вечір хотіла перебути зі сином.

Плакала ненастанно. Раз-у-раз заглядала до його клуночка,
чи все вложила йому, що постановила, чи чого-б йому ще не по-
трібно. А переконавши ся за кожний раз, що все було так, як
склала, почала турбувати ся, що йому все відберуть у касарні і при
вступі до служби.

Ані син, ані батько не могли її в тім згляді цілковито успо-
коїти. Оба гляділи в будуче жите, як у ніч. Було для них зачи-
нене. До того володіло ними пересьвідченє, що у війську пану-
вала над усе строгість. Безоглядна і безпощадна, одинока строгість.

Раз-у-раз споглядала на сина, як виглядає. Неспокійними
очима вигрібувала щось із його обличчя. Відтак питала:

— Чого тобі ще треба? Може тобі чого треба?

Він не відзивав ся. Його очи заходили ся грубими слїзми
і він відвертав ся від неї. Слова покидали його, одно по другім
губили ся в його душі і він німів. Та про те ніколи не чув у собі
стілько відтінків чутя, як тепер... Коріне його душі хитало ся,
а хвилями вривало ся десь у бездонній якійсь глибині. Глухо,
без лоскоту. Проти того никло се, щоб ні сказав. Тай і не знав би,
що сказати...

— І не мордує нікого і не ріже, а мучить ся, як той, що
лежить у крові! — сказала заплаканим голосом Марія, коли він
вийшов на двір, а вона порала ся зі сніданєм сїрого поранка при
світлі в бурдею.

— Або то вже все? — відказав Івонїка. — Кров страшна,
але.. ей, Боже!! — махнув рукою і занїмів. — Не доріс до того,
що відчував і що вязало ся докола него і над ним невидимими,
тисячними ниточками...

На силу їв Михайло сніданє. Горло було у него мов зашите.
Найрадше був би плакав, як мала дитина. Йому здавало ся не-

можливим, зовсім незрозумілим, що мав уже зараз, за годину все покидати. На віки може покидати...

Бувало часто, що при війську вмирили. Навіть тато казали раз одному знайомому, що таке буває часто. А його тато не говорили ніколи щось, щоб не було правдою.

Старий Івоніка здавав ся від всіх найбайдужнішим. Сповняв свою звичайну працю. Обійшов худобу, заглянув до бджіл, обійшов стоги, однак коли побачив себе на хвилину сам, стогнав тяжко. Щось мов камінь лежало йому в мізку і він не міг того усунути. „Михайло йде!“ Поза тим не був в силі більше думати. Воно всисало в себе все иньше рухливе. Лишило лиш одно свідоме: „Михайло йде!“

На дворі звертала ся до него рівна, чорна, землиста просторонь і говорила тисячними очима і устами: „Михайло йде!“

Все тхнуло тою свідомістю. Звисало у воздухах і в одностайній сірині небес.

Неспостережена трагедия, що з'являла ся всюди на невидимих пальцях що дня, прокинула ся і на полях...

Одно коріне виривало ся і уривало ся. Нечутно, невидимо, в супроводі глухого мовчання, без барв і голосних рухів, в самій щоденній одежі...

— — — — —

Михайло вступив до стайні. Там стояли його цинні воли і одна корова з кривими рогами, що належала до Сави. Всі три штуки обернули лїниво голови за ним, дивили ся і жували. Він обняв їх за порядком за шию і притиснув до себе. Такі добрі звїрята... а мале теля, що було в малій із різок сплетеній кучці в одному куті стайні, скочило при його приближеню на рівні ноги і витріщило ся на него великими сполоханими очима... Що се мало таке бути? Він приступив до него і хотїв його погладити, але воно відскочило з жахом від него і гляділо за ним недвижно ще довго, хоч його вже давно не було в стайні...

— Тату, принесіть мені мою сопівку, як прийдете другий раз до мене до касарні! — просив він старого, вступаючи до хати. — Може я коли заграю собі на ній; тепер мені не хочеть ся якось її брати!

Старому задрожало щось коло кутиків уст, а Марія прикрила долонею губи. Вона плакала нечутно, бо Івоніка сварив її, що своїм плачем завдає синові лиш жалю.

— Що вже ти там, синку, награвш! — сказала здавленим голосом уривано і силувала ся всьміхнути ся, та замісь того вбухла голосним плачем.

Усі плакали. Михайло приступив до неї.

— Перестаньте, мамо, — сказав, — мені й так серце каменем лежить. Перестаньте, мамо, тай бувайте здорові!

Взяв її руку і підвів до уст.

Вона цілювала його раз-по-раз у голову і притискала до грудий.

— Бувай здоров, Михайлику, бувай здоров! Не забувай за мамку; вона стара і слаба і може вмерти... Михайлику, прийди скоро назад, верни, скоро, скоро...

Не могла докінчити. Плач знов прокинув ся в горлі.

— Я прийду, мамо, певно прийду; може на Різдво...

— Ой прийди! — і махнула рукою.

— Пришліть пшениці і приходіть!

— А видиш? — зойкнула вона і розлакала ся гірким, розпучливим плачем. Івоніка квапив ся. Мусїли йти до сусіднього села піхотою і тільки звідти мали сідати на залізницю.

Відтак вийшли всі троє з бурдея.

Нижній, ледви замінний дощ росив у низ і маси мраки звисали над землею. Далеко в округи тягнули ся стерні і великі громади кавоқ кружляли у воздуху, випочиваючи від часу до часу на гилу дерев малого ліска, приналежного до бурдею, або і на самім бурдею.

Михайло оглянув ся ще раз. Його око огорнуло ще раз цілу просторонь, що розкинула ся перед його зором і прощав ся несьвідомо з нею. Так часто обробляв її плугом, знав так докладно, де була плодovита і товста, а де вохка і болотниста. Там пишала ся рік-річно перед ним у покірній гордості пшениця, а там ріс овес, а тут недалеко бурдея простягало ся майже що року біле море цвітів-гречки, а тут на право зеленїла конюшина, а там далі шелестїла тайком кукурудза, і все так тягнуло ся всюди на відміну, і льше що сей кусень поля належав сему, а той тому.

— Бувайте здорові, мамцю, бувайте здорові! — звернув ся ще раз до матери. Він зияв капелюх із голови і поцілював її ув останнє в руку.

Пішов...

— — — — —

Мрака уклала ся між них.

Мати стояла ще довго коло бурдея і дивила ся за чимсь. Не рухала ся. Одягнена майже вся біло, здавало ся, переміняла ся в якийсь білявий стовп, і перенята самим болем мала розійтись з імлюю...

— В сирітство ідеш... — шептали її уста — в сирітство... а нас лишаєш старими сиротами...

Повтаряла се майже несвідомо. Її слізки затемнені очи супроводжали сина чим раз далі і далі, а відтак немов оловом обтяжена вернула сама назад. Тижні минали, нїм олово і слізки опустили її..

Він оглядав ся ще кілька разів назад. Бурдей виглядав здалека мов земляний горбок з двома скляними очима.

Відтак спинив ся його зір на „сусідному“ ліску, перед котрим зякалась була свого часу Анна.

Він лежав темний і тихий. Здавало ся, глядить прямо на него...

Несказаний жаль огорнув його в тій хвилі. Непоздержна, дика туга... був би ревнув на голос...

Чи за тою темною шматиною ліса, що дивила ся за ним невидимими очима? Не знав. Не знав і не думав над тим. Був у тій хвилі далеко від усього зверхнього і був темний...

Івоніка оглянув ся.

— Мама все ще стоїть там? — спитав коротко, здавленим голосом.

— Мама?... — відповів здивовано. — Ні, пішла вже!...

— Бо ти оглядаєш ся...

Хлопець змішав ся.

— Я подивив ся лише! — сказав. Відтак мов би повернув звідки думками, поступив твердим, свідомим кроком і зрівняв ся з батьком.

Занімили і прямували квапною ходою до села. Івоніка засунув свій великий неформний капелюх низько на чоло, а очи хлопця прощали ся в останнє зі всім, що минали.

Минаючи хату Докії побачили всіх на дворі.

Старий Петро поїв пишну, кокетливу Шагу, Василь худобу, а Докія годувала дріб.

— Уже в дорозі? — кликнув до них Петро.

— Щасливої дороги і щасливо вертайте!

Станули і привитали ся. І Докія приступила до малого гурту.

— Вже! — відповів Михайло.

— І щож робити? — сказав Івоніка.

— Не жури ся, мой! — кликнув веселим голосом старий Петро. — Там щось побачиш і навчиш ся денешо! Ёй, коби я був такий, як ти, молодий і здоровий... гей, гей!

Він говорив так голосно і давінко, так віразно, що його слова летіли далеко, а в його голосу була геройська неустрашимість і відвага. Відтак засунув капелюх на бік і луснув із батога.

— Що, синку, — спитала його Докія ласкаво, — ти смутний, правда?

Підняла чоло в гору, похитала жалісно головою і зітхнула глибоко. Вона згадала в тій хвилі свою Парасинку, що опустила її хату і пішла за чоловіком, і стару Марію.

— А що мамка робить? — спитала зажурено.

— Ай, мама... — відповів Михайло і махнув рукою, не докінчивши речення.

— Так, так! — вмів ся Василь (на диво тверезий) потакуючи. — Се вже наша доля така! Чоловік виносить свою силу і свої дні, як на собачий ярмарок. Ніхто не журить ся тим, як він верне назад. А Николайка знали ви? Ви його знали! І він радо йшов до війська, а що з ним стало ся?

Він був буршом в одного ляйтнанта. Мав ще лиш кілька місяців служити, і мав іти якомсь на вісім день на відпустку до дому. Так як завтра мав іти. Робив лад у хаті, але то було в літі над вечером, і було ще видно, сонце що лиш зайшло. Робив лад у хаті, щоб усе стояло на місці, як пан любив, бо він був чемний хлопець і ляйтнант любив його. Другий вояк, що чекав з якоюсь квижкою на ляйтнанта в покою, взяв до рук револьвер, що лежав на столику і оглядав його.

— Лиши револьвер, — каже йому Николайко, — бо він набитий!

— Та що, що набитий? — каже той.

— Що? Дурню! може вистрілити!

— А ти як гадаєш, що я не вмю набитого револьвера в руках тримати?

Отсе сказав. І як лиш сказав, а револьвер гримнув і Николайко лежав уже готовий.

— Господи! Господи! — зойкнула Докія і заломила руки. Всі иньші свиснули крізь зуби, а Михайло поблід.

— На, маеш, так приходить смерть! Але вона йому вже здавна стояла за плечима.

— Тай на місці застрілив його? — скрикнув Петро.

— Ні, не застрілив; поцілив у клуб! Він лежав підпливаючи кровю. Цілий покій закресив кровю і громада людей збігла ся зараз, бо то було при дорозі. Той ляйтнант мешкав при дорозі. Мені показували ту хату. Я видів ту хату. Висока, панська камениця з великими, довгими вікнами.

— А відтак?

— Відтак?... Лежав кілька місяців у шпиталі, вимучив ся сарака, бо йому не могли витягнути кулі. А він був такий здоровий і міцний хлопець, саме такий, як Михайло. Якурат, як Михайло. Аж вилисів відтак. У шпиталі. Борода йому виросла аж по груди, отттак... А на кінці випустили його цілком на волю. Два жовніри відвезли його до дому.

— Отто, мала його мамка потіху, як увиділа його такого! — майже заспівала з жалю Докія, похитавши як перше головою.

— Мала...

— А тато сарака?... — закинув Петро.

— Тато?... Тато, кажуть, так плакав, що гадали, що минеть ся. Нічого не знали. Він не міг писати. Вони писали до него два рази, але він не відписував. Тай що мав писати?

— Йому вже все одно було... — сказав Петро з легким усьміхом і далеко сягаючим тоном.

— А його тато був багатий газда! Мав поле, мав худобу, вівці...

— Яким чоловік іде, то знає, але як поверне, то не знає! — обізвала ся знов турботно Докія. — Се лиш Бог знає!

— Се лиш Бог знає! — повторили иньші в суміш. — Се лиш Бог знає!

Вони всі любили і поважали Михайла і цікавили ся щиро його долею. Тепер кожде глянуло на молодого хлопця зі спочутем.

Він стояв он тут нерішаний і оглядав то свій клуночок, то товарину.

— Ти уважай, синку, як будеш брати яку стрільбу в руки, аби, не дай Господи, не лучило ся тобі яке нещастє. Ніколи не можна знати, звідки воно приходить! — остерігала поважно Докія.

— Він обережний! — обізвав ся нараз Івоніка, що мовчав доси уперто. — Він дуже обережний..

— Я того не бою ся! — відповів Михайло на силу усміхаючи ся. — Я як що не мушу, то й ніколи не взяв би стрільби до руки.

— Ні, ти мій паничку, се я вже анаю! — гукнув весело старий Петро. — Я знаю, що ти убиваєш ваяці буком!

— А то може не добре? — відповів усміхаючи ся хлопець. — Мені не треба ні пороху, ні шроту! Я таки в роду не любив стрільби! Стрільби чи там пістоля уникав я з дитинства. Воно скрите і небезпечне, мов нечисте.

— Ой, правду кажеш; ой, бігме, що правду кажеш! — притакнула Докія.

— Ну, але тепер ходім! — обізвав ся твердо і різко Івоніка. — Час не стоїть!

Він був глибоко зворушений розмовою знайомих, але не зраджував себе. До того було йому дуже прикро, що зайшли в таку розмову перед Михайлом. Відчував, як хлопець вянуп під вражінем оповіданя.

— Ні, ні, не стоїть! — кликнули всі трое в один голос.

Відтак стиснули мужчини Михайлови руку, бажаючи йому щастя і здоровля на дорогу і на будуще, а Докія, котру Михайло поцілював у руку, поблагословила його.

— Дай тобі, Боже, добрих днів і доленьки доброї! Не забувай, синку, за нас, та справуй ся добре! Добре тобі буде! Доброму всюди добре! Тужити — не тужи, синку, бо однаково треба свій час відслужити. Не бануй за хатою, а на Різдво приходи. Ми пшениці наваримо, паляниці напечемо. Приходи коляду доколядувати!

— А не фудули ся вже дуже, як вернеш капралем! — підкинув давнійшим веселим тоном Петро. — Вертай та почасть дома доброю горівкою. Тато прилагодить. Будемо пити так, що нам у голові шуміти-ме. Не бій ся, все буде добре! Все минеть ся!

Як мишали панський двір, Анна стояла коло брами. Стояла висока, рівна і поважна, мов статуя. Її обличчя було блідаве, а очи гляділи мов із другого світа на батька і сина. Оба поздоровили її, а вона відклонилась низенько. Цілу душу вложила несвідомо в сій хвилі в поклін...

Прямуючи до великої одинокої коршми під лісом, що становила граничну точку меж двох селами, і все була переповнена гістьми, здобали напроти себе Сава.

Він ішов повільним кроком. Ледви волік ся. Закинув руки на плечі, а голову спустив як звичайно в низ.

— Ти не коло хати? — спитав його Івоніка.

— Я ходив до Мендя по тютюн! — відповів звітливо. — Хати не вкраде ніхто! У Мендя ждуть на тебе другі рекрути! — звернув ся до Михайла. — Підете разом; бувай здоров!

— Бувай здоров тай давай позір на все! — просив його Михайло простягаючи до него руку.

— Давай ти позір! — відповів йому Сава, засуваючи уперто капелюх на бік. — Ти тепер ідеш межі гудзики! Я маю ще час!

— Іди до мамі; вони самі! — радив батько. — Будуть плакати!

— Нехай їх ті потішають, що їх сьогодні нагодували! — відповів він роздувши губи і обернув ся до них плечима.

— Нещасте з тим хлопцем! — сказав Івоніка зітхаючи. — Ні в чім йому не догода! Мама лишили йому їду, се я знаю!

— Не докоряйте йому, тату, він ще дурний і не буде все такий! — уступив ся за брата Михайло. Був розжалений до глибини душі, особливо-ж по стрічі з Анною і був би рад бачити все в мирі тим більше, що розставав ся з ріднею і окруженем на довгий час.

Старий усміхнув ся болізно.

— Хто йому рад більше добра, як я? Він добрий, я знаю! І чому не мав би бути добрий?

— Добрий, але обмотаний циганськими вговорюваннями! — відповів Михайло. — Нехай ночує з мамою в хаті на горі, а ви вже самі пересипляйте в бурдею! Як буде сам на полі, буде все до неї забігати. А йому ще час думати про весіля!

Замовкли.

Звільна і мовчавливо вийшли на горбок, де стояв найважнійший у селі будинок — коршма — і злучили ся з иньшими рекрутами.

Пів години пізнійше вирушило коло вісімнадцять мужчин і кілька жінок із пропінатії і звернули ся на широкий гостинець, що вів до самої залізничної стації.

Рекрути побравши ся по двох-трьох за шиї, йшли, більша половина з них до крайности розжалена, і помію вчасної пори вже добре підохочена, неправильно широкими кроками вперед, і вигребуючи з себе голосом увесь запас своїх почувань і запас свого дотеперішнього життя — співали пісні...

За ними йшли батьки, а цілком на останку кілька матерів... Се були вдовиці, що йшли. Тримали ся мов голуби в купі. На своїх плечах несли малі скринки або клуночки синів. Нарікали голосно на свою сирітську долю і говорили журливо про тяжкі дні, що ожидали їх без синів у недалекому вже часі. Одна заливаючи ся гіркими сльозами співала...

Над вечір згубила ся десь мряка і густий дощ спустив ся на землю. Падав тихо і заповідав слоту...

Ворони стрясали зжурено чорне своє піре, а над полями розстелила ся цілковита пустка.

Малий, сусідній лісок, що визьвірював ся неуставно на рівнину села своїми темними очима, закутав ся в миготливу тишину і ждав..

VII.

Із приходом до міста зайшла в Михайлі зміна.

Погоня і надмірний натовп, поспіх і незвичайна рухливість та машинальність міста натхнули смертельною блідістю і знесилем його душу, звиклу до супокою і ритму, споріднену з природою.

Проста і некультурна, якою була, відчувала лише болізно разячу різницю між лагідністю і незамітністю рухів природи і безоглядним воруханєм тут. Отсею сьвіта, що вдарив його тепер мов могутня хвиля, він не розумів. Та замість того тиснули ся перед його душу тихі, широкі поля, великі, лагідні очі полишених його зьвірів, які глядять заєдно отвореними дверми за ним... малий бурдей посеред великої самотности і коло него його похилена мати. Плаче...

З рівноманітного руху міста виринула у його душі туга за домом... туга, що волікла ся, що висисала його, що безгомінно кристала до него...

На вид великої касарні стануло його серце в бігу. Отже тут. Щось замерзло в ньому. Відтак проломило собі дорогу неясне почуття: ось тут має він стати иншим...

Коли Івоніка йдучи так само мовчки, як його син, (бо щож було говорити?), побачив на подвір'ю касарні стільки рекрутів і інших жовнірів, збудила ся в ній самосьвідомість. Він звернув ся до Михайла і сказав:

— Диви ся, Михайле, се все з цари!

Пізнійше стратив те почуте і почув себе дрібним і маловажним. До вечера остав ся Івоніка коло касарні. Вечір мусів відходити. Син поцілював його мовчки в руку і сказав лише два слова:

— Кланяйте ся мамі...

А старий поцілював його побожно в голову і буркнув жорстким, звиненим голосом:

— Пильнуй ся, Михайле, я знов прийду!

Відтак пішов. Малий, незначний, убого одягнений, так виїшов із високої касарняної брами.

В тих грубих мурах полишив своє все. Чув. Ніс до дому двоє старих рук і хору душу, що квилали... Він, стара мати і земля — осиротіли...

Над вечір упив ся проти звичаю так сильно, що коли прийшов до одного знайомого міщанина на віч, і той спитав про сина, він не був в силі відповісти і лише махнув розпучливо рукою. Випросивши собі один закуток у сінях, зірвав диким рухом із себе кожух, шпурнув на землю і кинув ся сам на него. Пізнійше зачуло ся якесь уриване хлипанє, що подавало більше на звирячі, як на людські звуки...

Чорні, покривлені, мозолисті пальці рили в волосю і від часу до часу чув ся стукіт, або радше глухе ударюванє голови об стїну.

Відтак тихо.

У сумраці другого поранку спішила ся незугарно одягнена постать, оперезана вузьким ремінцем, самітним гостинцем, поквапно вперед. Відтак пустила ся в поля. Все на правці, через шанці і межі, через стерне чим раз глибоше в поле і в ліс. Був се Івоніка.

Зі сходом сонця мусів бути дома. Так заповів свій поворот і там ожидало його все...

Тижні минали, як Михайло покинув свою землю. Не міг звикнути до машинальності касарняного життя. Те, чого жадали від него, сповняв так тяжко! Воно було жорстоке і деспотичне і не мало нічого спільного з виногами землі, якій віддавав доси ненодільно веї свої молоді сили. Його душа звикла до про-

стоти і ясності, обтовкала ся і ранила ся тут о тисячні незрозумілі йому якісь вимоги і явища — і кровавила ся ненастанно. Чи мало все так бути? Інстинктивно відчував рани, які мало завдати йому отсе життя. Звідки? Ким? Чому? Він сего не розумів, однак відчував, хоч і неясно. Тут і немов за одним разом відчув, що на него був звернений звідкись якийсь набій, що на него чигала якась небезпека.

Строгість, що панувала тут і давила все, виблискувала ся проти него що хвиля, мов острій, блискучий ніж...

А його бідний тато і його бідна мама дома? а Анна? Кидав ся за сопівкою і вигравав на ній. Сумні, протяжні мелодії, що видобував їх із дрібонького інструменту, приволювали знайомі образи перед його смутну душу. Йому здавало ся, що находить ся знов на своїх полях, сидить знов на жолобі в стайні при своїх волах, яких очі звернені на него, а вони самі спокійні жують — і він чує їх сильний, теплий віддих...

Тоді розплакував ся мов дитина...

Деякі з його камратів сьміяли ся і говорили, що з початку все буває смутно, але пізнійше привикаєть ся до всего.

Він не привикав. Він губив себе. В ньому не держало ся купи те, що тримало ся там на полях тісно при нім. Він ступав боязко і незугарно, бо не сьмів ступати своєю ногою, а його рухи були неповоротні і несьміливі, бо не були його рухами. Одіж, яку носив тепер, відобрала йому всю певність. І звідки мав би її відтак узяти?? З хвилию, як покинув свою землю, покинула його і сьвідомість своєї вартости. Він прийшов сюди, аби стати чимось иньшим.

Тихо і незаметно відіграла ся з ним буденна трагедія. Обставини, в які увійшов, гризли його мов иржа і вганяли в розпуку.

Одного дня зірвала ся в нім дика думка — здизертерувати. Геть! — всьо одно куди — лиш геть звідси. До Молдави або до Бесарабії — куди-будь, лиш поза отсі грубі, зимні мури, лиш геть від тих невидимих страшних оковів, що вязали його, мов тяжкого в'язня.

Туга за ріднею впливала ся в него тисячними устами і зростала до невидимого вихру. До того не розумів мови тих, що давали накази... При тім не все вмів сповняти їхню волю — ось і за те його нераз строго карали.

Найбільше терпів від грубости низшої шаржі, брутальність якої переходила часто у звірскість.

І нікого не було тут, кому-б міг був повірити свій жаль і на що врешті жалувати ся? Був лагідної і боязливої вдачі, що уникала і бояла ся всяких голосніших вибухів і воліла терпіти, чим викликувати дальші наслідки.

Лиш один розумів його. Але той один був далеко від него. Сеж був той старий, на слова скупий, на вид незначний чоловік, там далеко на полях, з предивно ніжним почутем і добротливо несміливим серцем.

Мов білі мери, так літали його тужні думки крізь тиху, широку рівнину до молодого сина. Що він робив? Що робив у тій, а що в отсій годині? Що він порабляв, як палив світло в своїй дрібній хатині і в однім її малім закутку теребив мовчки кукурудзу?

Чи не голодував, чи привик уже? Які були там люди для него? Терпів неначе разом із ним, відчував його тугу за домом, що його гривла і був у ненастанній, несказаній тривозі о його жите-бутє. До того терпів мовчки. Марійка не сміла про те знати; була-б по prostu впала в розпуку; вона була хоропита і передчасно постаріла, і коли вже була така його доля, що син мав прожити два чи три роки далеко від дому, то треба було вже піддати ся неминучому і терпіти.

Він потішав її все, що поведе її в літі на ярмарок на Петра до міста, до сина. І материна душа звернула свої очі на той день, мов на спасенє.

Лише мусіла ще ждати. Ще мало минути богато тижнів і днів, вона мала перецлакати ще не одну сльозоньку, заким мав настати той день.

Терпіла на свій лад. Мала його в кожній хвилині дня перед душею. Бачила його замученого, збідованого, бачила, що за дурно терпить, що ненастанно голодує. За кожним разом, як пекла хліб, приповідала: „Синку мій добрий, хто за тебе дбає? Твоя мамка далеко, а ти десь голоден! Ади, який хлібець вдав ся, а ти з голоду умліваєш!“

Відтак заливала ся слізмами і замовкала. Дальші слова губили ся десь у горлі і перемінювали ся в глухий жаль.

Коли Сава був жорсткий і упертий і не виконував зараз її приказів, нарікала:

— Приятель пішов, а ворог лишив ся. Чого гризеш мое серце? Ой, нема тебе, Михайлику, нема! Ти пішов, а з тобою і добра годинонька пішла! Але прийде літо, я піду до тебе! Хоч поплачу перед тобою!

Все відкладала на той день.. ждала того дня... неначе великого сьвята...

Але він не міг дождати таких днів. Його син тратив ся там поволи...

Одного разу мав Івоніка ось який сон: На-пів утішний, на-пів жалібний брехіт старої суки Сойки, брехіт, що зворушував сильно, спонукав його виглянути з бурдея на двір. Що тут діяло ся? Крутив ся хтось коло бурдея, щоб викрасти його бурих? Ніч була ясна, саме добре видно... а бурдей лежав сам серед піль мов гриб. Он там за „сусіднім“ лісом лежало село злодіїв та шибенників... про шкоду не тяжко...

Звернув ся вперед до стайні і найшов усе в порядку. Товар лежав сплячи, а й Сава лежав на постелі коло волів, де спав звичайно Михайло, і спав міцно.

Він вийшов зі стайні. Дивить ся, видить: усе поле, як лише око далеко сягало, було прибране цвітучою гречкою. Виглядало, неначе перед ним розстелило ся море білісінького цвіту. Однак чудно. Тут і там і он там здіймалось червоне полумя жадібними язиками з землі і кидало жаріючим сьвітлом на біло-цвітну рівнину далеко в округи. Він злякав ся і хотів кликати помочи. Нараз опинив ся звідкись перед ним Михайло.

Стояв перед ним просто як сьвічка. Руки звисали безспільно. Чорний сардак, розщіплений на грудях, показував білу сорочку. Мовчки глядів на батька, троха за високо піднятою головою, зломаним, скляним зором і смертельно блідим лицем.

— Михайле, се ти? — кликнув він утішний до него. — Звідки взяв ся ти тут?

Син не відпсвів.

З полумя зробив ся дим, а радше димові гадюки. Кинули ся за хлопцем, а одна склубила ся і зіпняла ся до його грудий.

— Що се? — крикнув з невимовним переляком батько. — Що се?

Син мовчав дальше, тим самим скляним поглядом позираючи на батька, а коли старий у смертельному переполосі кинув ся

на сина, щоб його потягнути за собою, сей упав на него, мов тяжка фігура з глини і поломив ся в кавалки...

Збудив ся... Серце товкло ся йому в грудях до розпуки і він тяжко дихав. Тряс ся мов у пропасниці і перехрестив ся, прошептав скоро „Отче наш“.

Се був сон. Слава Богу, слава Богу! Але що за тяжкий, недобрий сон! Він лежав зовсім стомлений, зовсім змучений, мов по раптово сповненій тяжкій, фізичній та несподіваній праці... лежав... мов спочивав...

Відтак по упливі кількох довгих, важких хвиль підняв ся зі своєї постелі. Він ночував сам у бурдею. Підняв ся і приступив непевним кроком до дверей, отворив їх і виглянув на двір. Мусів бачити, що там діяло ся під голим небом...

Ніч була прясна і змйна.

Небо неописаної глибини замикало безгомінно мовчаливу, порожню рівнину. „Сусідній“ ліс лежав напротив і витріщав ся як звичайно тихо, чигаючи на поля.. Далеко зі села, здавалось, доходило філюючим пасмом тихе, здавлене скавуліне якоїсь собаки через поля. Воно трівало кілька хвиль, а відтак розійшло ся в тишині ночі, і цілковита сонність, здавало ся, обгорнула все навкруги.

Дрож пройшла його тілом. Вернув ся до бурдею. Перехрестивши ся ще раз ліг назад у постіль, але вже не спав. Лежав нерухомо. Ніч була така ясна і така тиха, а страшний сон стояв йому незмінно перед душею. Се був кривавий сон. Михайло виглядав як труп. О Боже, Боже, труп! Він застогнав із остраху. Його мусіло зустрінути щось недобре і він думав про батька і тужив за ним... Його серце стиснуло ся раптовим, перекипаючим болем і горячі сльози залили його очі...

— Михайле, Михайле! — кричало щось у самітній його душі.

— Що він там діяв? Що він там діяв такий самий, чужий, між чужими і в чужому місті?... — І горячі сльози котили ся чим раз густійше і густійше по його лиці.

Тут він міг плакати. Ніхто сего не бачив. Марійка ночувала в сільській хаті, а Сава слав у стайні при худобі.

Він розумів ся на снах і вони ніколи не заводили його. Сам Бог говорив ними. Бо й звідки брали ся-б вони? Лише в них треба входити і розбирати так, як грудку землі, аби знати, що вони промовляють...

Докія знала ся на снах, але і він знав ся на них. Полум'я значило відомість. Дим — зла повинна, а що дим клубив ся гадюкою до хлопця — означало лихі люди. Вигляд хлопця свідчив виразно про хворобу або про велику гризоту...

— Ой! — кликнув знов гіркий голос у нім. — Уже останній раз, як я ходив до него (бачив ся з ним тоді лиш кілька коротеньких хвилин; бо він саме мав вирушати на якийсь марш), вже тоді жалував він на одного капрала, що йому ні за се, ні за те, а особливо-ж при вправі „Nieder“ садив кулаком межі очі.

Певно було там знов щось нового... І чорним роєм підсували ся йому різні болючі думки до ума, напливали здогади на душу і мучили.

В тишині і самотності родили ся різні пригоди в його мізку, і він бачив свого сина в найнеможливіших положеннях. Раз мучив і бив його капраль; другий раз сидів у шпангах. Раз сидів знов у гарнізонному гарешті, а раз виглядав зголоджений і змордований і викликував жалібним голосом тата і маму.

Іншим разом знов маширував із иньшими далеко в зовсім незнану місцевість і внавіз із високого моста в bagno і був би там задусив ся в болоті, саме як лучило ся братови сільського вартівника Пентелея...

Грубі краплі поту виступили йому на чоло і зісувались на скрань. Він зітхав тяжко, майже голосно...

Все буде, як Бог схоче. Все виходило на останку так, як правила Божа воля. Все плило від него...

Прошептав у-друге в півголос із найщирішою побожністю „Отче наш“ і прижмув очі...

Зовсім ясна, виразна постановка очутила ся нараз в його душі. Він піде завтра зараз досвіта до сина. Зовсім напевно.

Повтаряв се собі в душі, воно видало ся йому великим добутком і чим раз більше міцніло.

Коби лиш борше по півночи. А може вона вже й минула? Мав три милі іти піхотою, тому мусів збирати ся зараз по півночи, аби враз із дниною стати коло касарні, бо ану-ж, хлопець буде мусів де знов іти на марш?... При бурдею не було дробу і через те не міг когут піянем означити півночи. Але він і сам пізнасть по ночі, котрий буде час. По півночи блідніють зорі, настає сумерк, мов надвечірє прокидаєть ся, а потім розвидню-

єть ся чим раз більше. Він устав із постелі і вийшов на ново, схиливши ся в низеньких дверях півничної хатини — на двір.

Страшлива тишина зустріла його.

Ніч процвітала далеко-широко ще так виовні і сьвіжо, так сильно, небо було таке засіяне зорями, неначе саме тепер творило ся там щастє і блукало зористим небом.

Мусіло бути саме перед північю. Перед північю!

Щось могутнє заняло його роздратовану душу. Зовсім неясно, майже несвідомо почув себе в бурдею, мов мушка під листком, слабим та безпомічним...

На помацки звернули ся якісь інстинкти в нїм у безконечність... Як страшно мовчала природа в тій хвилі! Волосє дубом ставало в тій брутальній тишині — а вона не була мертва...

Нїмів у думках. Його розпука десь згубила ся, потонула! зіляла ся в щось, що своєю силою аж гнобило, і він мов п'яний поплентав ся назад у глубінь бурдею.

Але ледви що минула північ, устав, узяв довгий, кривий брук у руки і пішов до стайні. Там збудив Саву.

— Саво, синку! — сказав трівожним шепотом. — Я йду до міста, до Михайла! Уважай на худобу та на бурдей!

Переляканий Сава протер очи.

— Що вам Бог дав? Вчєра-ж не казали ви ще нічого! — відповів заспаний.

— Та що з того, що не казав? Так прийшло, що мушу йти. Я бою ся, що з ним лучило ся щось недобре!

— Та що мало-б йому стати ся? — обізвав ся хлопець неохотно, запалюючи маленьку ліхтарню і осьвїчуючи нею батька.

— Він мені недобре снів ся! Тай ти не знаєш? Як кого має що найти, то най він і двері зачинить, то воно до него прийде. Иньший хотів би, аби воно прийшло, а воно не прийде, а до иньшого прийде само і застукає просто в двері!

— Ег! ви вигадали щось таке, тату! Ідїть та лягайте спати! Тепер лиш що північ минула! Куди вам йти в місто?

— Нї, сину, я таки піду!

Старий стояв при своїм.

— Не кажи мамі нічого, що він мені недобре снів ся... тай уважай...

Пішов.

Ішов справді окриленим кроком. Недовго трівало, як перейшов поля, що ділили його від його сільської хати. Витривалий мов лісна зввірина, був загартований проти всяких утяжливостей непогоди і мав ноги мов олень.

Вступив і до Марійки, збудив її. Вона злякала ся.

— Що там такого? — спитала перестрашена, і заспана шукаючи за клямкою від дверей, щоб їх отворити.

— Нічого! — відповів. — Я вибрав ся до Михайла тай поступив, може передаси що для него...?

— А чому-ж ви мені се вчера не сказали? — кликнула як Сава счудувано, а заразом докірливо. — Таже було мені вчера сказати!

— Вчера не сказав, бо не знав сам напевно. А тепер не гай ся, давай, як що маєш! Квапив. Про сон, що гриз його не-настанно та гнав вперед мов огонь, мовчав мов ніший. Не був би ні за що в сьвіті спізнав її про него.

Вона засьвітила сьвітло, почала нарікати, а при тім вишпоряла по всіх полицях, щоб зібрати щось доброго для свого любчика. Дала масла, сира, дещо иньшого і мамалигу, яку „Бог знає чому“ у вечір зварила і прилагодила на полині.

— Так, як би знала! — говорила раз-по-раз. — Так, як би знала! А я була вже така втомлена! — тягнула дальше одностайно, — ледви на ногах держала ся! Я носила вчера вечір воду звідти в Герли, з великої керниці, хочу завтра прати. Тай так погадала собі: „Ей, звару я ще одну мамаличку, може буде треба, най буде!“ Тай дивить ся, як воно склало ся! Михайлик буде її їсти! Я її для него зварила!

— Се воно вже так мало бути! — подумав собі Івоніка поважно. Відтак поміг їй вложити все в один старий мішок.

Взяв на себе китар, поверх того старий сардак, скрутив зі соломи посторонок, обперезав ся ним, і засунувши на голову стару високу шапку, перехрестив ся, закинув мішок на плечі і взявши бук у руки пішов.

Ледви що мож було замітити, як день присунув ся крізь динивий сумрак. Лежав такий здавлений і тяжкий, такий сїрий, мов смуток над землею. Але враз із дниною станув і Івоніка при тихій касарняній брамі.

Було щастє, що прийшов. Так се відчув.

По перше син був хорий, а по друге звирив ся йому, гірко жалуючись, що хоче дезертувати. Не міг тут витримати. Дальше ні. Радше волів утікати до Молдави або до Бесарабії, волів не бачити ні батька, ні матери, не бачити більше і свого села, ніж терпіти тут тяжкі муки і зносити збитковане. Не хоче нічого більше, лише геть і геть. Се добре, що батько прийшов, він день і ніч думав об тім, аби батько прийшов до него, очікував його. Слава Богу, що прийшов...

Він писав до дому лист, чи тато не одержав того листу?

Ні!

А він казав написати лист. Натискав, аби лист як найскорше відіслано...

— — — — —
Кілька крапельок поту виступило на чолі батька. Отже так річ мала ся. На тім усім було щось. На тім, що його привело сюди...

Він уже від тижня хорий на горло — оповідав син дальше — мельдував ся хорий, але лікар, що оглядав його, казав, що йому нічого не хибує і нехай вертає назад до служби. А він і вернув. По правді сказавши, в шпиталі ще чи не гірше, як у касарні, тай врешті то йому може і само перейде, але нога його болить. Має за тісні черевики, вони натиснули йому цілу рану, і лише Бог знає, як гірко ходить він по всяких маршах та яка у него нога, коли скине вечером ті кайдани.

А перед кількома днями — чи батько слухає...?

Слухає...

...Був би мало що не пішов на два місяці до гарнізонного гарешту. Уснув на варті... і його мало що не зловили на тім. Але Богу дякувати, скінчило ся лиш на тім, що дістав кілька разів у лице. Він був такий втомлений і змучений; від хороби був такий, як поломаний, і так сон найшов якомсь ва него, що він і сам не стявив ся, коли і як? А все мав на думці не вснути. А преці таки уснув на хвилю. Але певно не був би уснув. Аби як, не був би піддав ся.

Чи тато собі пригадує, аби він коли засипав коло товару в полі, або коли наглядав за розложеним хлібом на тоці?

Ніколи...

Але се він так із біди і втоми... з болю... його нога і тепер ще дуже болить. .

— Домініка примовить тобі болячку! — обізвав ся батько, що сидів мовчки доси сперши голову на руки. — Дай лиш який значок від себе! Зараз, як прийду до дому, закличу її і вона відмовить її. Дай дрібку твого волося!

Хлопець утяв трохи волося, завив у шматину і передав батькови. Відтак тягнув дальше:

— А ті муштри! Все стрільбу мати коло себе і перед собою! Мені так тяжко, тату, я не видержу, я не видержу!

Він схилив голову глибоко в низ і почав пальцями рити в волосю. Відтак сказав тихо здавленим голосом:

— Тату... я... втікну...

Батькови підлізло волосє в гору.

— Ет, не говори таке, Михайле! — відповів із уданим спокоем, а душа так і тремтіла в него з жаху.

— Замельдуї ся, що хочеш бути горністом! — радив.

Деякі розумні вояки відраджують від того. Кажуть, що се ще тяжше і що майже ніколи не можна дістати відпустки, так що йому за хосен із того? Казали, що мусить привикнути. Але одна днина по другій минає, один тиждень по другім стелить ся, а він не звикає тут і все однаково. А вчєра лучило ся щось таке, чого він від коли на сьвітї, такого не бачив і не чув.

Один вояк мав кімнату, до якої і він належав, вимести і впорядкувати. Всі мали се властиво робити разом, але він з'обовязав ся се сам зробити і всі иньші згодили ся на те. Він вимів кімнату, але сьмітя згорнув на купу і лишив у однім закутку. Прийшов капітан, побачив се і укарав за те шаржу. Капраль пімстив ся, але на всіх пімстив ся за се. Кричав як звїр та грозив. Відтак вчинив оттаке: казав із того сьмітя протягнути пасемця на охрест через кімнату, лягати усїм воякам на землю і язиками з підлоги вилізати сьмітя. Хто-б не послузав, той „побачив би“.

Він і один Гуцул... одніський, з котрим товаришував тут, не хотїли сєго вчинити і — видите, тату, — яка в мене занухла лїва щока? То він мені її своїм кулаком так справив... а в кінці ми мусїли таки сьміте вилізати. Я ще й до нинї ситий!

Старий чоловік не сказав нічого. Він став лише о один відтінок на лицї темнійшим, щось мов сльоза заблїсла в його добрих синїх очах, а голова почала незамітно трясти ся. Але він мовчав. Глядїв через хвильку німо в землю і відітхнув сильно.

Перший раз у життю заграло обурене з невимовною силою в ньому, майже відібрало йому можливість гамувати себе. Все зняло ся в його душі до пімсти. Його дитину, над якою дрожав так, тіло і кров його, суть життя його, — над ним так збиткувати ся? Хто мав право до того? Хто мав таке право? Був би тут же в голос регнув, такий був обурений, так заболіло його серце за дитиною. Його сильні, залізни руки, чорні та тверді, заворухали ся незамітно...

Се трівало хвилину, але відтак згадав про задуману втечу сина і мов поборений спустив голову в низ. Мабуть якесь невидиме полум'я грало геть під його волосєм на чолі під шкірою, бо там усе ставало йому горячо, коли згадав отсе. Що значило отсе все проти втечі?...

Він неначе проковтнув усі розбурхані у нїм почування і думки і сказав дрожащим голосом:

— Се вже так буває, Михайле, буває так! Усе було так, що нещастє ніколи не приходить само, ще як і мій батько жили, але що робити? Все має свій час — добре і лихе. Тобі ще не одно прийдець ся стерпіти, та ти вже терпи! Гадавш, мені легко? Мамі? Від раня до вечера топчемо землю тай згадуємо тебе, але і се скінчить ся. Ти згадай лише, як би ти був, не дай Господи, калікою. Сліпий або переломаний, або як би втратив тата та маму... А так... ти ще молодий і здоровий... маєш тата і маму... і служиш цісареві... се... гонор...

При тім слові йому голос урвав ся. Він не вмів брехати. Він говорив про честь, а дрожав ще перед хвилею за тяжку зневагу сина. Йому краяло ся серце за сина. Скільки терпіня стояла його та честь і з якими жертвами була вона сполучена, а що найбільше, що стало ся зі сина!

Скільки перемінило ся, від коли він пішов і скільки перемінить ся ще від тепер! Навіть і та земля, від якої були всі залежні, відчує його неприсутність. А тепер до того всего ще страх, що він утїкне — се було вже найстрашнійше.

Він бачив його зловленого, розстріляного перед собою, бо се чув він ще давнійше від когось, здаєть ся від Петра, що дезертирів розстрілюють... Він надав своєму голосови рівного і твердого звуку і почав на ново:

— Воно вже так є! Але ти, синку, того не роби! Най тебе Бог боронить, щоб ти се зробив! Ти-ж якийсь хлопець, син газди,

але то най не приступає до тебе. Не втікай! Сьмійся! Все мене! Не роби того, синку! Знай, тато й мама лишуться, та хіба будуть тими стежками ходити, що ти ними ходив, бо яку памятку лишиш по собі, як утікнеш? Будеш тата ночами відвідувати, як померші, що також ночами ходять? Синку, не на те тебе твоя мамка годувала, аби чужі коло тебе тулилися!

— Я буду до тебе приходити, Михайле, як зможу, часто! — тягнув далі потішаючи. — Доси не міг я так часто приходити, робота приковувала до хати, але від тепер буду що неділі в тебе. Скоро по півночі, встану і піду. Що неділі, кажу. А тут — тягнув далі і перебрав голос, неначе перед ним сиділо мале хлопця, яке обожав невимовною любов'ю — тут ціслали тобі мамка їстки...

Він силував ся розв'язати клучок своїми грубими, моволитими пальцями і розложити принесене перед ним. Се йому не дуже здавало ся. Його руки дрожали, а пальці не складали ся до розв'язання вузла.

Врешті розв'язав і розложив усе.

По лиці хлопця перебіг усміх, як побачив розложене їдло від матери. Йому здавало ся, що мати сама стоїть при нім у білім рушнику і з журливим лицем — і глядить на него. Тішив ся в тій хвилі, мов дитина, і помімо своїх сильних плечий і пишної фізичної сили, виглядав дуже дитинно.

— Се тобі мамка ціслали! — повторив Івоніка і крізь його голос пробила ся як перше приїжна, безгранична любов. Івоніка сидів на землі коло Михайлового ліжка; не хотів сідати на ліжку.

— Я можу й тут сидіти! — мовляв скромно, в дійсности бояв ся усісти на постіль, щоб вона чим небудь не заплямила ся і син за те не потерпів кари. Молодий сидів на постелі, аби камрати не висьміяли, і в поволи дещо з розложеного їдла.

Говорили про матір, що не могла помирити ся з його неприсутністю.

— Я вже потішаю її, як можу! — говорив Івоніка. — Але вона все нарікає, що її без тебе день — нічю. В літі приведу її до тебе. Дасть Господь літа діждати, то вона розвеселить ся!

Відтак перейшли незаметно на иньші господарські справи і Михайло спитав ся, що чути нового в селі.

Нічого! Все здорово, все по старому, лиш оноді підпалив хтось нову стодолу богача Іфтелія, і при гашеню вогню помагав і він, Івоніка; не можна чоловіка в нещастю без помочи

оставити, бо сьогодні найшло його нещастє, а завтра може воно до него звернути ся. При тій нагоді украв йому хтось дві цілковито нові коновки і мати сварила!

— Най на тім скінчить ся; най вже на тім скінчить ся і щось гіршого за собою не потягає! — потішав Михайло. — Як будемо здорові, заробимо більше як дві коновці в кухні!

Відтак спитав про худобу і про Саву.

— Сава працює, — відповів Івоніка, — і я не можу на него нічого казати! Не можу казати, що вже надто над роботою розпадаєть ся, але він помагає мені всюди, де треба. Оноді молотив самий цілий день овес. Я обіцяв, що куплю йому чорний сардак. Він усе хоче чорного.

— А з Рахірою як?

Старий махнув рукою.

— Ти гадаєш, що розум приходить чоловікови через ніч, як він його так довго не мав? Лиш мама гадає, що він приходить через ніч. Я гадаю, що вона навкучить ся йому. Погана, а до того не має нічого і лїнива. Чого доробить ся чоловік із лїнивою жінкою? Шкода, аби сьвяту землю топтала! Він сам з часом то змїркує. Як візьметь ся порядно до праці, а з весною буде її доста, то переконаєть ся, що чоловік без праці нічого не варта. Сама земля навчить його того. Вона навчить його, що Рахіра не для него дївчина. Я йому поки-що нічого не кажу. Дивлю ся, що робить, куди його тягне та як стелить собі дорогу на пізнійше. Поки-що я рад, що він не покидаєть ся роботи.

— А худоба, тату? — питав дальше хлопець. — Мені снила ся недавно наша худоба! Я десь ніби стояв коло нашої керниці і оглядав себе. Ви стояли коло мене, тату, а нараз зарикала вона так сумно і так страшно, що я кинув ся до неї. Коли увійшов я до стайні, дивлюсь, а вона так коротко до жолоба привязана, що не могла лягти на землю, ніби кликала мене рїканєм. Тату — докинув упоминаючи — уважайте, аби Сава не привязував на ніч волів за коротко. Я зловив його раз на тім. Се було тоді, як ми вернули ся пізно в ночі з ярмарку на Петра. Він привязав їх тому так коротко, аби не лягали спати на землю, не мастили ся, аби він не мав відтак роботи коло них. Бідна худобина оглядала ся, як скалчений чоловік. Я був тоді такий лютий на него, що мало що не вдарив його. Оноді, кажу, приснило ся мені оттаке.

— Ти думав, сину, про те тай воно стало тобі в думці! — успокоював батько. — Я все у вечір ходжу до стайні та заглядаю всюди; не спускаю ся ні в чім на него. Доки мене земля носить та доки дивлю ся своїми очима тай доки я не каліка, не забуваю і про зерня коло хати.

Відтак розказав синові, що пан хоче перенести ся до міста. По лиці хлопця перебігла легка полумінь. Перед його душею станула Анна такою, якою бачив її останній раз коло брами. Висока і тиха, з опущеними руками і вигрібущим поглядом.

— Що тепер? — крикнуло в ньому щось розпучливо.

— Коли? — спитав зі здержаним віддихом.

— Се ще не знати напевно! — відповів старий. — Але як я був онаді у пана і прийшла бесіда на то, що вони переселять ся до міста, так пані жалувала ся, що її буде тяжко вразу в чужою наймичкою, та питала ся, чи я не знаю якої доброї дівчини, що би її взяла зі собою. Отже певно, може за місяць-два переселять ся. Я якось не смію допитувати ся.

Михайло мовчав.

Се було перший раз і було так чудно, що батько заговорив про його дорогу дівчину перед ним. Та коби він усе знав, що там тепер скоїть ся, коби він усе знав! Але з тою відомістю пристала до него нараз велика, бліда жура.

Що станеть ся з Анною? Вона піде до дому і там розпочинеть ся для неї пекло. Мама і брат будуть над нею збиткувати ся і їй нічого не лишить ся, як на ново поступити до якої служби, або — перед чим його серце тремтіло — вийти за маминого сусіда.

Як би її пустили сюди в панею, як би то все для него змінило ся! При тій думці в його душі неначе роз'яснило ся. Почув відразу, що життя тут не було би для него таке тяжке, як би вона перебувала тут. Десь колись побачив би її, розмовив ся-б з нею, все, все було би инакше, але так він сидів ніби зі звязаними руками, і хіба довідав ся-б, що там коїло ся...

Опустив смутно голову, а по якійсь хвилині зложив і звязав назад у клучочок усе, що мама вислала, а що його вразу так утішило і з чого ледви що покушав. Отже нещасте таки не приходило само. Се казав тато недавно і сказав правду. Він був тут на літа прикований, а вона не зможе утримати ся там супроти всякого лиха і гризоти, що її тепер грозить. Його будучність розривала ся неначе перед його очима...

Він спер голову на руку і глядів немов без тямки вперед себе. А що не вмів лицемірити і причаювати ся, так завважав Івоніка відразу його смуток.

Його серце стиснуло ся з жалю. Він згадав знов про втечу.

— Михайле, синку, чому ти не їси?

— Я вже ситий! — відповів він.

Настала хвилина, підчас котрої погляд молодого затемнив ся. Коли стрітив ся з поглядом батька, здавало ся, що та сама сльоза появила ся і в очах у батька...

— Михайле! — вирвало ся нараз з невимовним горем із уст батька. — Скажи, чому тобі так тяжко?

— Мені так тяжко! — відповів сей. — Мені так тяжко... і я виджу, що я покинув хату в недобрій годині. Не дурно перелетів мені чорний ворон дорогу. Тут має бути або моя смерть, або я не витримаю!

Настала тяжка хвиля мовчання. Чутя розіграли ся грізно і замкнули уста. Відтак почув ся тихий, ніби ослаблений голос:

— Щож я тобі поможу, синку? У мене хлопські руки, голова хлопська. Руками кровавлю землю, а головою хиба розібю я сей мур?...

Син схилив голову у низ і почав тихо плакати. Старий був безрадний.

Нещастє панувало вже тут. Воно приступало чим раз ближше і ближше і тепер було вже тут. Воно панувало поважно і мовчки. Він почув його близькість, його переняло холодом і воно відобрало його голосови звук.

— Михайлику, що тобі? Що тобі зробити? — спитав дрожачим голосом.

— Витягніть мене з сего, або я піду геть, я хочу назад до дому! — вирвало ся вже дико і непогамовано з його грудий. — Назад, кажу вам!

Старому здавало ся, неначе вдарив головою о камінь. Він витріщив ся на сина і його уста скривили ся.

— Я знаю, що ти хочеш до дому, — сказав, — але як ти підеш? Без дозволу? Ей, Боже!

Хлопець мовчав, закусуючи дальший плач.

— Зачув своє нещастє тут і втікав би від него до дому! — промовив у нім голос і голосно додав: — Я що міг, Михайле, робив, знаєш! Та що з того? Де пішла моя праця? Що я можу

дальше зробити? Все як із заліза, а моя рука не переломить сего. Хто витримає — витримає, а хто ні — іде землю гризти. Як твоя смерть має тут бути, як ти кажеш, то ні я, ні ніхто иньший не вдержить її; а як тебе має грим на чистім полі вдарити, то ти вийдеш звідси чистий, як лиш того треба. Отсе я тобі кажу. Ти того тримайся! Упрягли тебе — упрягають і иньших. Буває кінець усею — буде і тому кінець. Роби своє та здайся на божу волю, я тебе не можу ратувати!

Докінчив твердим, різким голосом, неначе урвав, і замовк втупивши очі в землю.

— А я не витримаю! — обізвав ся молодий, майже хлипаючи. — Що хвилі чути — там один умер, тут побив кінь якогось на смерть... там якийсь стратив ся.. і чому? — прошептав витираючи долонею сльози з очей.

— Бог знає чому! — відповів Івоніка. — Про таке і не добре питати! Анї я, анї ти не змінимо сего! Все те старше від нас і ми тсго не змінимо, як само воно не змінить ся!

— Ми нічого иньшого, як собаки! — видобулось із найглубшим огірченєм із уст хлопця. — Я чув се вже тут!

— С-т! — успокоював батько хлопця.

— Я се вже чув тут! — повторив хлопець рішучо. — Від делікатних панів, тату, і так в часта, що уха мої тим уже переповнені. Але я не пес — боронив ся він відважно підводячи обурено голову до гори — чи як, тату, пес я? Тому, що мужик?...

— С-т, с-т! — втихомиряв знов батько в переляком; відтак задививши ся на хвилину в землю, сказав: — Ми люди, що знаємо лиш землю! Вона чорна тай руки наші почорніли від неї, та про те вона сьвята. Я хотів би, аби і внуки мої і діти внуків моїх не відривали ся від неї. Крізь наші руки йде і білий хлібець, а як не соромно тим, що називають нас псами, той хлібець із наших рук побирати та їсти, то най буде їм соромно, що вони делікатні, та топчуть нас пусто та дурно, як землю, що годує їх. Колись заважить вона тяжко на їх грудях і не будуть вони відтак годні відкинути її від себе. Але се сказав хтось у гніві: не бери собі того до серця!

— Тай иньші чують то, тату! Дперва тут зачув я, що таке мужик. Там у полі ми сего не чуємо! Хто се нам має там казати? Тут чоловікови отвиряють очі. Я знаю — тягнув дальше роздрав-

неним голосом — за що мужика мають. За один день тай чоловік почує і навчить ся стілько, що і вдавив ся-б тим.

Відтак оповів півголосом, що йому розказував один камрат, що вже довше служив і був якийсь час буршом у одного офіцера.

— По півтора році — оповідав він мені — просив я о відпустку на сьвяту неділю. Моя мама дві неділі перед тим умерла і лишив ся лише тато, слабовитий, темний старець із трьома цілком молодими сестрами... Мама несподівано вмерла. Все лишило ся як поражене по пій... все було без голови... і написали по мене... ніби найстаршого. Я просив свого пана о відпустку. Я мусів іти до дому. Небіжка мама плакала за мною кривавими сльозами, як я йшов із дому. Дома лишило ся тоді по мені все, як би сокирою перерубав.

— Я просидів дома два дні. Як повернув, був уже враз із днинною третього дня тут, і увійшов до пана в хату, він скочив до мене червоний як бурак.

— Де ти був? — ревнув до мене.

Мене обняло холодом.

— Мельдую покірно, пане лейтнант, я був на урльопі дома! Він гримнув мене в лице.

— Ти проклята собако, ти тепер приходиш? — верещав. — Я тобі лиш на одну днину урльоп дав! Знаєш ти то? — сопів із гніву.

— Прошу пана лейтнанта: мені казали при компанії, що я маю два дні...

Тарах — другий раз. А потому:

— Мені все одно: чи ти є, чи тебе нема, чи ти здох! Але мені йде о то, аби ти знав порядок...

Що я мав казати?

При війську не вільно відповідати. Анї писнути... анї рота не вільно вітворити, ще гірше потім. Він ще багато говорив, а потім: „марш!“

Я пішов.

Тоді було мені так, як би мене гадина в серце вкусила. А дома я анї не пив, анї не гуляв, анї колачів не їв. Я застав там таку нужду та такий смуток, що мені здавало ся, що ходжу по коліна в сльозах. Відні сестри вилетіли проти мене, як мокрі птахи, а бідний, темний батько плакав гірко...

— До тепер бодай вона тебе виділа, — говорив, — а тепер навіть вона тебе не видить! Дивись ся у віко деревища, а я в темну ніч...

— І на все то мав я лиш два дні, тай і за ті... — Він урвав і не міг в жалю говорити.

— Тай тому кажу я, тату... — тягнув дальше хлопець і також не докінчив.

— Візьміть мене з собою звідси, тату! — вирвало ся знов як передше болізно з грудий хлопця. — Я хочу геть, куди небудь, я тут гину, я тут сонця не виджу! Робіть що хочете, нехай мене пустять!

Старий дивив ся на сина.

— Ти, синку, тут так змудрів, що й татови перестав вірптити! — сказав за малу хвилину із уданим супокоем.

Син витріщив ся на него.

— Аякже! Я виджу!

Відтак відітхнув глибоко. Він усе віддихав так тяжко, коли в него серце було стиснене мов оковами, і підняв ся із землі. Він зробив се раптом і ненадійно.

Син злякав ся.

— Тату!

— Я йду вже, синку!

— Та як же? Сидіть іще!

— Чого? Що я тобі такого? Ади, не віриш татови! Я тебе не можу з отсего виратувати! Я прийшов лиш, аби тебе побачити, тай аби ти тата побачив! Дома ждуть на мене!

Він говорив із морвячою повагою і рішучістю.

— А я думав про вас день і ніч! Зірвав собі очи за вами! Нераз був би мури головою розвалив, тай пішов до вас. Плачучи гриз кулаки свої, аби жаль переходив, та я лиха не накоїв, а ви...

— Мовчи!

Він не сказав сего голосно, одначе сказав так, що син злякав ся і вмовк.

Не говорив більше ані слова. Відчув відразу, що розсердив батька, а не мав ані слів, ані відваги направити сего. Докола него і на нїм тяжіло щось, а до того нараз пробудив ся в нїм голос: — Тато сидів мов собака на землі, а ти...

— Собака, собака! — скричало голосно в нім, як голос лейгванта, про якого що йно оповідав: „Мені все одно, чи ти є, чи тебе нема, чи ти здох...“

Кілька вояків увійшло і закликало голосно, що компанія вишаширує зараз на еґзецирку за місто, та хто ще там не готовий? Капітан їде вже верхом, тай лейтнат уже є.

Один вояк приступив до Івоніки і сказав:

— Ідїть до дому, бадіко! — і віддаляючись окинув вигрібущим поглядом хлопця додаючи: — Не грай ся!

Михайло зірвав ся, а старий зібрав сполохано свої мізерні річи у мішок.

— Ви вже йдете, тату, вже йдете? — сказав хлопець жалісно. — Коли прийдете знов? Приходїть, инакше я страчу ся!

Він говорив як у горячці уриваними звуками. Не знав, чи брати за ївер і торністру, чи прощати ся з батьком.

— Зараз будуть нами гнати, як псами, — кликнув — але найко, най! — Помахав грізно пястуком і убирав ся скоро в плащ.

Старий позирнув на него і подаючи йому два пальці докинув півголосом:

— Я піду за вами, де будете еґзецерувати ся! Буду там так довго, доки не вернеге назад до касарні. Буду дивити ся, як ти будеш еґзецерувати ся. — Відтак додав: — Я буду що неділі в тебе! Аби-як, то я прийду! Хиба що заслабну, то не буду! В неділю все жди на мене, Михайле! Бувай здоров, бо я вже не буду більше з тобою говорити! І я мушу йти! Там же все на мене!

— Бувайте здорові, тату! — Зігнув ся і помілював покїрно чорну, грубу руку.

Відтак старий вийшов скорою ходою скромно з кімнати.

Саме супроти касарні розпростер ся великий, старий, міський парк. Коло його входової брами станув Івоніка і дожидав сина.

Був неначе стробний. З Михайлом не було добре. Рвав ся до дому, як від смерти. Жаль до розуму прибирав ся. А у него були руки сковані і він мав на те все мовчки глядїти. Оттак само, як тепер полишив він його, міг або стратити ся або все покинути та піти сьвітами.

— Не має серця до жовнірів! — сказав до себе, а відтак згадав знов про те, що обіцяв йому. Приходити що тижня до него.

Аби він його видів. Він був дитина. Сава не був такий — казало щось у ній. Сава був би пішов і служив і був би зносив тяжке і тверде твердо і уперто, і дурно не грозив п'ястком. Сава не був би мав таких пригод, як сей, і він не бояв ся-б їх. Сава - залізний. З тіла тонкий, марний, а про те залізний.

Він знов зітхнув, а про те лице його оставало все однакове, майже байдуже. Так чогось усе посумніло! І ніяк було того всего обминути або переіначити. Стануло мов гора і хіба головою було о него товчи... Думаючи про сина, дивився мов у забуттю на великий, похмурий будинок.

Нічого — крім строгости.

Високі, пусті вікна витріщилися з муру як зголоділі очі; а за їх кратами указувалося десь-не-десь молоде обличчя або заблестіло холодне залізо. За якусь хвилину вдарило щось о його слух, мов градом. Він прокинувся.

Вояки виходили з високої, касарняної брами. Величезна, сиво-синя змія викотилася безчисленними ногами із касарні на дорогу. Як була вже зовсім на дворі, зовсім до останньої ноги, він закинув свій старий міх на плечі, справив шапку на голові і пустився в слід мов дрібний хрущ незаметно за кольосом.

Там у другім ряді компанії ступав його син. Він силувався не спускати хлопця з ока, але се не вдавалося йому довго. Остаточно мусів лише приглядатися останнім воякам. Але се було все одно. Його син був у отсій компанії і всі, що тут ішли, були бідні, як він. Він ступав остро, в такт враз із ними і здавалося, що перемінявся в тверде, сильне залізо.

Зимний вітер дув йому в лице. Він ледви що запримітив се. Змія війська неначе загінотизувала його. Ішов на сліпо за нею. Годиву за містом станула.

Компанії поуставлялися рядами, а він задержуючи в оці компанію, в якій був його син, відійшов зігнувшись зі своїм мішком униз відповідний кусень в бік, усів на землю і приглядався муштрам і еґзецирці, що як раз почалася.

Биетрим своїм оком захопив сина і не віддалявся вже від него. Цілі дві години слідив остро за рухами компанії і хлопця, не рушаючись із місця, неначе примієрз до землі, а коли військо уставилося врешті по виравах до відходу, піднявся і він із землі. Час було і йому до дому. Розпрощавшись очима із сином, постоявши якусь хвилю у нерішучій задумі, звернувся врешті на

широкий гостинець і пішов. За якийсь час здрібнів на ній зда- лека мов чорна точка і згубив ся.

Спішив уже полями до дому.

Зимний вітер палив його в лице. Був саме гострий грудень і прониклива студінь вялила все докола. Та він на ніщо не зв- ажав. Чорна жура йшла крок у крок за ним і заняла його цілковито.

Думка, що його син міг утікти з війська, висисала всю рів- новагу і увесь супокій його душі. Сеж могло наступити вині, завтра, позавтра, при першій карі, яку міг дістати, він же був ще не ознайомлений зі всіми муштрами, і відтак пронав його син. Тоді все скіпчить ся і буде по його хлопцеви.

В розпучі гнав мов олень до дому.

Йому здавало ся, що чим скорше опинить ся дома, тим скорше збіжить час і він побачить ся знов коло сина. Бачив лише один спосіб, аби вратувати його. З'являтись як найчастійше перед ним, зацитькувати квилючу його душу і давати йому можливість виго- ворити свій жаль. Відчув інстинктом, що се могло стати ся оди- ноким способом успокоєня розбурханої, молодої душі...

Поля розкривали ся чим раз більше перед ним і манили своїм тужливим смутком, мов у вічність. Він спішив ними невтомимо. Людий не стрічав тут майже ніяких. В душі міняли ся мов на- вперейми два образи на сірому тлі. Великий будинок із порожніми закратованими вікнами, заморожений самою гостротою, і на пустих полях дрібний його бурдей і Марія... Марне лице з білого руш- ника з журливими, допитливими очима...

Вернувши до дому розповів Івоніка Марійці, що хлопець смутний і хорий, та що приніс від него значок на примівку. Все иньше замовчав. Знав, що роздратоване серце матери був би до глу- бини зранив. Жалував її, як жалуєть ся малих дітей, тай в душі заєдно питав :

— І що з того, що скажу їй? Поратує тут чим?...

Віддихав тяжко згадуючи полишеного в розпучі сина, вмов- кав і звертав ся до праці. Вона, ба і вся природа відгравала німу, могутню ролю в обороті того на око так незначного, дріб- ного життя, — і його становище до них було повязане тисячними невидимими виточками, що обмотували його тісно, та становили своїми неозначеними рухами і появою потреби саму головну долю його. Поглибившись у них, жив на око мовчки і бездільно, хоча

коли у внутрі його душі мов діти рвали ся на сліпо інстинкти в різні сторони і вигрібували окремо від тверезого розуму рухи долі. Марійка дізнавши ся про стан сина, скривила уста мов у фізичному болю і побігла прямісько до своєї приятельки Домініки. Та мала примівкою відвернути слабість і смуток від сина.

Домініка була жінкою яких сорок років і була для сільських жінок не оцінена особа. Мала свою окрему історію, а в селі окремі права. Передовсім відрізняла ся своєю минувщию в дівочих літах від иньших сільських дівчат, яких жите монотонне, з гори назначене не мало в собі стілько відміни і особистого діляня, як в її житю, заким вишла за муж. Наслідком того може було се, що вона дуже пізно віддала ся. Служила в місті у одного богатого Жида лихваря майже десять років, і иноді перешіптували собі, що була не лиш вірною слугою для на-пів зглупілої пані, але й панови своєму була не менше віддана.

Одначе ніхто не міг сего твердити. Вона сама була незвичайно розсудлива, в поведеню із мужеським полом остра до грубости, а повернувши майже по десятиох роках служби з міста назад у рідне село, показала ся на стілько працьовита, що й гарна, на стілько хитра і замкнена, що притомна — то й замкнула всім балакунам рот.

Одно, на чім їздила, була її велізна витревалість у постах. В році не було одного такого понеділка, в котрім була-б що иньшого взяла в уста, як сухий хліб і воду. Хоч була здорова, хоч хора, хоч як її перемовлявано з'єсти хоч раз скоромно в понеділок, вона не дала себе перемовити. На підставі того перешіптувано собі, що у неї є тяжкий гріх на душі, за який мабуть каєть ся, а дехто усміхав ся і говорив прямо:

— Служила вірно своєму панови-Жидови. Була гарна, чорнобрива дівчина, з острим і спритним язиком. І не щоб саме богато говорила. Ні, була лиш бистра і відважна. За те прозвано її в цілім селі „оса“.

Їй було більше як трицять років, як повернула ся до рідного села, де мала лише одного брата, і поступила на службу до двора. На гулянку ходила зрідка і називала всіх хлопців прямо смаркачами. І диво! Помимо її краси і розуму, помимо незвичайної старанности, з якою завсіди одягала ся, не викликувала подиву і симпатії в мужеській половині сільських мешканців. Здавало ся, що добру пайку тої вини повосили її чорні, холодні очи, що бали

в собі щось неприязного. Хоч і якою милою була нераз у словах і в поведеню, та про те не привязувала нікого до себе. Треба було — так сказати — удержати ся на обережності перед тими очима. Коли говорила або оповідала що — слухали її радо. Говорила добірними, вдержливими словами, і як така, що „знає, з ким говорить“. Але все ставало милійше, коли вступала ся з очий. Зразу, коли повернула зі служби до села, слідили за нею хлопці і дівчата з цікавістю.

Чи не подобала ся ні одному?

Не подобав ся їй ні один?

В неї були зложені гроші і гарна тонка одіж. Носила все як сніг біле біле, мала довгий, шовковими кутасами прибраний та „Богородицею“ вишитий кштар. Але не зробили ніяких спостережень. Вона оставалась байдужна. Ніколи не бувала тепла і ніколи холодна. Лише раз зрадила свій душевний настрій, але про се дізнав ся лише старий Петро, що сидів у городі за кочицею трави і острив серп, і панна, що столла при отворенім вікні, що виходило до города. Домініка сиділа коло грядок, полала і співала. Се не була звичайна пісня. Уложила її собі сама, припоровивши і мельодию до неї. Виповідала в ній цілу свою любовну історію.

Любила молодого хлопця сироту без тата і мами, сироту, що пробував у війську. Любили ся взаємно і прирекли остати собі вірними і пібрати ся, як він поверне з війська. Тоді мали працювати і доробити ся маєтку. Гарну хатищу поставити, гарні, білі воли закупити і жити щасливо. Тепер не мав про се ніхто знати, крім Бога, вірок і похливого соловейка, що втікав перед людьми в день і в ночі, бо люди були лукаві і лихі і подавали на вовків. Співала пісню смутним, монотонним голосом і дуже чутливо. Як закінчила, увійшла панна до неї до города і спитала:

— Що се за пісня, що ти її тепер співала, Домініко? Як вона зветь ся?

Вона змішала ся і відповіла: — Не знаю!

— Пісня подобаєть ся мені; я радо записала-б собі її! Чи не повторила-б ти мені її ще раз?

— Не можу! — відповіла.

— Як же се? Таж ти її співала на память!

— Так... але... я її не вмю на память...

— Але-ж ти співала її на память! — стояла панна при своїм.

На те вона ще більше змішала ся, відповіла одначе за малу хвильку цілком відважно:

— Я співала її нині перший раз! Я співала її з голови...

— Ти собі її сама уложила? — ішло дальше питанє.

— Так! Мені було так тяжко на душі... я мусіла виспівати ся!

— І не могла-б ти повторити тої пісні? — наставала панна.

Вона здвигнула плечима і всьміхнула ся: — Сьогодні ні! Може иньшим разом! Я сего сама не знаю! Воно так само вийшло!

І по короткій хвилі, підчас якої дивила ся панна на неї задумчиво, підняла голову і подивила ся на панну своїми холодними, неприємними очима.

— На що вам сего? — спитала.

— Я хочу мати ту пісню!

— На що?

— Сподобала ся мені!

— Не збогатієте нею! Спишіть собі иньшу пісню! — Поглянула на панну так зимно, що та не сказавши більше ні слова віддалила ся.

Старий Петро за травкою задержав ся на хвильку в остреню серпа, а як панночка переходила по-при него, проговорив до себе цілком голосно: — Відьма! вона співала про свого милого, я знаю! Знаю тепер також, чому всі хлопці смаркачі! Ади, ади! але вона таки собі щось варту! Ей Боже, Боже! — посвистав весело, а потім споважнів і задумав ся. Вона, отся чорноока відьма, зі жвавими руками, що ніколи не відпочивають, із премудрим, гадючим язиком, вона була одинока, що її взяв би за жінку. Так, він, Петро, якому всі дівчата були те саме, що снопи, він узяв би отсю Домініку за жінку. Але вперед мусів би заробити троха грошей. Лиш троха. Вона була така працювита, мов бджола, запопадлива; він розумів ся також на тім, як гроша роздобути, а з таким віном можна би вже щось розпочати. Роздумував ще довго. На старі літа принаймній мав би де голову склонити, мав би свій кут та мав би когось, хто-б йому свічку потримав, на лаву як слід уклав. В його голові прокинула ся думка: піти до Молдави на роботу. Він приносив звідти вже нераз гарні гроші, але пропускав їх, бо кому мав їх остаточно передавати? Але поспробує ще раз. Може заробити більше. А поки-що, най все буде так, як є тепер. Остаточно, все таки буде так, як Бог схоче. Її ніхто не візьме. Вона вже не молода тай і дурна не була. Не дасть ся вхопити кому небудь на вудку...

І як наступило літо і настали покоси, зник старий Петро не зрадивши ні словечком про свої заміри. Пішов із иньшими людьми до Молдави. Ніхто не здивував ся тим. Се не була в него першина.

(Далі буде).

Як я вмер.

Оповідання Бориса Грінченка.

I.

Я вмер.

Про се я вперше довідав ся з широкого друкованого аркуша, званого „Щоденне Слово“ і видаваного справді щодня в місті Дніпрі.

В цьому аркуші, у розділі „Посмертних звісток“, я прочитав такий допис:

„Нова несподівана смерть: умер Евген Сагайдачний. Хто знав його, читав його писання, той розуміє, яка се втрата. Його невеличкі поежки та оповідання віршом — то справжня окраса українському письменству. Се літературні перлини, наскрізь проняті сумом-жалем. І така велика сила авторового таланту, що він примушує читача з собою плакати й сумувати над долею людською та разом і високо підносити ся духом у гору, вбачаючи ту висоту, до якої може сягнути непереможний дух людський.

„Але не дурно такі сумні поежки невчасно згаслого автора. Тяжке було його життя. Він мусів без одпочину гнати над нудною, нецікавою, нерозумною роботою, щоб заробити собі й своїй сім'ї шматок хліба. Та праця мучила його, драгувала, вбивала його силу. Тільки невеличкі частинки свого часу міг він давати літературі.

„Останніми часами він тяжко занедужав і поїхав на село. Сьогодні наспіла звістка, що він умер, і його там уже поховано. Смерть спіткала його на трицять четвертому році життя. Земля тобі пером, чесний робітнику, талановитий і щирий поете!“

Я не знаю, чи були правдою в цій звістці хвали мойому талантові, але все иньше не було вигадкою, опріч, звісно, одного... Чи і се, ся новина про мою смерть, також мала бути правдою?

Адже я й справді був дуже хворий, тільки мені здавало ся, що я не вмер, а трохи очунав на селі. Поїхав я туди без жінки й двох моїх дітей: всім, на жаль, не можна було; мене покликав на село Дмитренко пожити в його літо, але покликав самого... А сім'я тим часом подалась у гостину до жінчиного батька, в маленьке повітове місто. Се було добре, бо не треба було платити за квартиру та своїм коштом харчувати ся, а в нас останніми часами було дуже сутужно на гроші: мої „літературні перлини“ не давали мені, звісно, ніякого заробітку, службу мусів я покинути через хворобу. А як тая служба давала мені на місяць пятьдесят карбованців, то в нас, звісно, що-місяця нічого не воставало ся, опріч... того, що були винні в крамничку, чи ще куди... Що правда, винні не багато, бо жили обережно...

Дак ото, подужчавши трохи на селі та занудивши ся вельми за сім'єю, я зважив ся її одвідати. До Дніпрова я доплутанив ся за пів карбованця з дядьком, що їхав із села в базар; звідси мав у вечері залізницею достати ся до міста В., де жила моя Ксеня... А поки зайшов, просто з базарю, до міської читальні і попрохав собі часописи за останній місяць. Бо на селі сього добра не було: мойому приятелеви Дмитренкови політика байдуже, то він газет і не читає, а я тим цікавлю ся... Почав читати і начитав...

Кинув ся до иньших часописів, аж і там у двох уже є звістки. Умер та й годі! І всі жаліють! Навіть більше: хвалють і кажуть, що вмерло щось надзвичайне.

Не можу зрозуміти! Може се не я?

Сиджу собі здивований серед зовсім порожньої читальні, коли се увіходять два якісь добродії, молоді ще хлопці: один студент, а другий — у звичайній одежі. Я сидів у куточку, трохи затулений шафою з книжками, то вони мене й не помітили. Посідали.

— А що, дала бібліотекарка останнє число „Розмови“? — питає студент.

— Ось!

— Що там є?

— Оповідання Радюкове... вірші... ось рецензия на театр...

— А некрольога Евгена Сагайдачного нема?

Я нашорошив уха: мій некрольоґ у нашому літературно-науковому органі. Як би я пішов просто до Савенка, — на його йде тепер мій примірник „Розмови“, — то вже й прочитав би.

Але ні, добродій одказує:

— Ні, ще нема!

— Ох-ох! коли то ми доживемо до другого такого пишного поета!

Два читачі аж посхоплювалися зі стільців, так їх налякав мій несподіваний регіт. Вони глянули в мій куток, але побачивши, що хтось сидить, заховавшись за великим аркушем часопису, подумали мабуть, що чоловік начитав щось чудне. Заспокоїлись і посідали знову гортати „Розмову“.

А мене все обнімав сьміх, тільки я подужував його і сидів мовчки.

Я згадав свій перший виступ на літературну арену, як я, роками перед дванацятьма, послав до „Поради“ першу свою поему: „Молоді надії“. Се була тоді моя найголовніша праця. Я її переписував багато разів, виробляв, переробляв кілька років, не поспішаючись, бажаючи причепурити її як лялечку, і врешті послав до друку.

Півроку дожидався відповіді, а тоді попрохав вернути рукопис. Ще півроку все писав до редакції, та аж на четверте прохання прийшов до мене відпис, — я його й досі памятаю до слова!

„Високоповажаний Добродію!

„Редакція „Поради“ в справі Вашого стихотвору повідомляє, що годі го видруковати, позаяк Ви допустили ся в єму радикальних взглядів разом з маловаженем віри греко-католицької. Легко видіти, що отсі стихи:

„Обридли всім плачі й зітхання:

Покиньмо грати ся словами!

Де стільки лиха й бідування, —

Там треба пособлять ділами!“ —

ніхують собою напярмок радикальний, позаяк тут не згадується о національні сьвятощі і натякається на ідеал соціялістичний.

Також уступ: „Будь вільний духом сам і всім

Давай на волі жити:

І тим, хто йде в хрестом, і тим,

Хто без ксьондза став робити!“ —

захвалює атеїзм, а то єсть противно греко-католицькій релігії.

„Опроче Вашим стихотвором ображуєсь моральність, позаяк героїня Ваша цілуєсь з героєм до браковінчанія.

„Не можемо узгляднити Вашого желаня що до зверненя скрипту, позаяк той то скрипт затратив ся.

„З глибоким поважанем...“

Як мене вразив сей лист! Я був тоді такий молодий, думав собі, що це щось надзвичайне. Скільки я їх потім ще відібрав, отаких листів! І врешті навчив ся сьміяти ся з їх так, як сьміяв ся сьогодні.

Чи-ж не чудно справді? Чоловік повинен платити людям за те, що задля їх працює! Ніякий політик-економ певне не поняв би віри, щоб таке могло стати ся, але-ж справді воно так, і се знав і знає мало не кожен український автор. Він творив, працював, а коли хотів друкувати, то мусів оплатити чорнило, перо, що в те чорнило вмочав, папер, на якому писав, пошту, яка відвозила його рукописи, часопис, до якого він посилав те писання, і за се бути сьвідомим, що девять кращих його творів підуть до редакційного коша, а ледви десяте, найгірше, видрукуєть ся в чудовими редакційними виправками. Бо коли автор писав:

„Нове чудове почуванне —
До краю рідного коханне —
Прокинулось, — і за думками
Не спав він довгими ночами“, —

то редакция, направляючи „наріче українське, щоби стих був в язиці рускім“, містила:

„Чудне новеє почуванне —
До вітчини любов-коханне —
Прокинулось, — і за думками
Не спав він довгими ночами“, —

а друкарня додавала в останньому рядку дві манюсїнькі помилки і тоді виходило:

„Чудне новеє почуванне —
До вітчини любов-коханне —
Прокинулось, — і за думками
Не став він довгими ногами“.

Не ліпше було й тоді, коли після двадцятьох цензурних заборон, добувши врешті право друкувати свою покалічену червоним чорнилом поему на Україні наддніпрянській, автор оддавав за неї в друкарню останні двацять карбованців. І які марні були його

надії не то на літературну славу, а навіть і на те, щоб вернули ся ті легковажно відняті в сім'ї гроші, про те знали тільки миши, добрі українські миши, що завсіди берегли рідних авторів од сорому признати ся, що їх книги лежать у сховищу цілі!..

І от тепер — подумайте лиш!

Я, харпак, писарчук злидений у курній канцелярії, якого так часто зневажало „начальство“, який хоч і раював иноді, списуючи свої думи й мрії, але мов яку сотню читачів і ціле море байдужости, а часом і зневаги до своїх творів, я — пишний поет! Чи се-ж не чудасія?!

Очи знову несподівано зустріли ся з початком некрольогу: „Нова несподівана смерть: умер...“ Чорт вість що, яка нісенітниця! І як се могло стати ся? Піду до Савенка, розпитаю ся.

Савенко був мій товариш, — ми колись у купі служили в одній канцелярії, тільки що він згодом перейшов на ліпшу посаду до земства, а я лишив ся там, де й був. Він завідував господарським бюро, що мало продавати селянам усяке добре насінне та деяке господарське нарядде, мав там собі й квартиру і не багато роботи, — жити добре було. Я любив його за веселу, жваву, хоч і легковажну й легкодумну вдачу, і як жив у городі, то ми часто бачились і один одному ставали в пригоді.

Дак ото-ж піду зараз до його. А в тім... Зараз же можу зустріти в бюрі людей, а раз, що при людях не хочу з їм про се говорити, а друге — я-ж умер, то можу такого дурня з самого себе зробити серед зовсім чужих людей, що й годі! Піду ліпше у вечері, як Савенко буде сам. А поки буду мертвий. Се у всякому разі цікаво, хоча й не визволяє від почування, цілком суперечного такому становищу, також і становищу моєї кишені, почування, що я хочу їсти. Вптяг калиточку, порахував скільки мені треба буде на білет до В. і таке иньше і виразно побачив, що мій голод має право виявляти ся тільки на двацять копійок. З їми пішов до дешевої їдальні, звідти до великого міського саду. Там заліз у гущавину і читав до вечора, дещо навіть писав...

II

По вулицях уже скрізь посьвітили ся ліхтарі, як я нишком, що ніхто й не бачив, зайшов у двір господарського земського бюро. Двері до Савенкової квартири були незамкнені, і я увійшов у темний передпокій, нікого не стрівши.

— Хто там? — озвав ся Савенко з своєї сьвітлиці.

— Я.

— Хто — я?

Чую, як він устає, йде. Увіходить, держучи в руках сьвічку, саме тоді, як я у темному кутку скидаю з себе пальто.

— Ти сам? — питаю ся.

— Сам, — одповів він, — але-ж...

Чути щось непевне у його в голосі. Піднімає в гору сьвічку, силкуючи ся дужче мене осьвітити.

Я виступаю з темряви і простягаю до його руку.

— Але-ж, — одказую, — здоров!

Як би ви бачили, як він зблід, як затрептіло в його се чисто виголене підборіддє, як він подав ся назад!... Як широко-широко розкрили ся його вяквані очі, а рука з сьвічкою так трусила ся, що сьвітло аж ходором ходило.

— Чого-ж ти не хочеш зо мною здоровкати ся?

Він розкриває рота, хоче щось сказати, але чути тільки, як цокотять йому зуби. Врешті вихоплюєть ся йому з уст якийсь згук, щось от як: ва-ва-ва-ва!...

Так боять ся люде смерти, так боять ся того, що з'явує цей сьвіт в тим, невідомим нікому, сьвітом!

Чого-ж він тремтить? Він, раціоналіст, що не вірить ні в яке тогосьвітнє життє?

Але мені стає його жалко.

— Схаменись! — кажу, — невже ти думаєш, що я справді вмер? Хиба брехливі некрольоги мають силу вбивати хоч би й хвору людину?

Я хапаю його за руку. Він силкуєть ся вирвати її в мене, але я не пускаю.

— Я не мрець холодний, — дивись, які теплі в мене руки!

Потрохи він очунює, починає розуміти. Ми йдемо до його в хату, сідаємо. Його чепурне, з тонкими рисами обличчє ще нервово неспокійне, і біла викохана рука з довгими пальцями ще тремтить ледви непомітно, закручуючи русяві м'які вуса.

— Розкажи-ж мені врешті, як се стало ся? — каже він.

— Що?

— Та що ти... що тебе...

— Що мене на той сьвіт ординовано? Але-ж про се більше ви мусите ніжзнати, я, бо я був не на тому сьвіті, а тільки на

селі і сьогодні: звідти приїхав. Розкажуї ліпше ти, як це все стало ся!

Він починає розказувати, і виходить дуже просто і дуже незрозуміло. У „Щоденному Слові“ прочитав він мій некрольоґ. Уражений, кинув ся до редакції і звідти довідав ся, що некрольоґ прислав Семен Лучківський, наш знайомий, просто зі свого хутора, де він завсїди жив у літку. Савенко зараз же до його написав, але відповіді досі не має. Чи Лучківський вигадав такий недотепний жарт, щоб піддурити людей, чи його самого одурено, — Савенко не знав.

Враз він ударив себе по голові.

— Чого ти?

— Як би ти знав, що в мене має бути сьогодні!...

І зареготав ся. Я ще ніколи не бачив, щоб він так реготав ся, — так і заливаєть ся. Упав на канапу та аж качаєть ся, аж криком кричить.

— Чи ти, — кажу, — не здурів?

— Ой!... ой!... ой!... — ренетує, — ха-ха-ха!... І ти... здурієш... як я тобі... ха-ха-ха!... щось скажу!...

— Кажі!

Де там! Регоче й регоче, — слова не вимовить.

— Чи ти не панночка з гістериками? Годі!

Удовольнив ся врешті з реготу, тільки сльози втирає та каже:

— А чи ти знаєш, що в мене сьогодні вечір з гостями?

— Ну, то що?

— І знаєш, через що той вечір?

— Де-ж би я знав, коли я лежав у труні мертвий!

Підвів ся, став, зняв руку в гору і промовив пишно:

— Сьогодні в мене літературні поминки по Евгенови Сагайдачному, нашому поетови, поминки з рефератами, співами, деклямаціями і відповідною до випадку, дуже доброю, товариською вечерєю, по три карбованці з особи.

— Савенку, ти не дуриш?

— Бодай би я старим „філом“ до віку лишив ся, коли брешу!

Страшенно божить ся.

— Стривай, — кажу, — не занапашай своєї душі, я вірю!

Почав він розказувати: хто буде, що і як...

— А що, — каже, — лепсько?

— Чудово! — відкажую. — Мушу дякувати землякам, що хоч вони за моє літературне життя й не дбали, дак дуже щиро дбають за мій літературний похорон.

— А так, так! Тризна буде пишна, за вина й за горілки дбає Папушенко, то-ж знавець!

— Та невже й цей буде?

— Не турбуйся: він рефератів не читає, навіть чужих не слухає... але-ж хіба може бути вечеря без Папушенка, а український патріотичний збір без вечері?... Ох, і це все мусить загинути, бо ти ожив!... А втім... — спинився він, — знаєш? у мене єсть ідея!

— Яка?

— Пишна й оригінальна! Сила нечуваних, вражаючих ефектів!

— Кажі!

— Ні, спершу ти повинен подати мені слово, що пристанеш до мого заміру і зробиш те, що я скажу! Не страхайся: тобі нічого не треба буде чинити, тільки сидіти й слухати. Можеш ти се?

— Можу, аби те, що повинен буду слухати, не було занадто дурне.

— Уже яке буде!... Ти мусиш бути на своєму літературному похороні!

— Як то?

— Да так! Вечір одбудеться в залі господарського бюро. Я тебе садовлю отсюди за стіну, в ту світлицю, де я сплю; а неї двері в залю. Вони завсіди замкнені і туди ніхто не ходить. Я їх одімкну, трохи відхилю і посажу тебе біля їх у темряві. Тебе ніхто не помітить, а ти всіх побачиш і почувш. А що?

— Але-ж... я не охочий до підслухів...

— Яку дурницю ти кажеш! Коли-б се навіть були й підслухи, то я розумію, що се неморально про живих, але мертві... Сподіваюся, що серед їх мусить бути трохи иньша мораль. Врешті тут ніяких і підслухів нема: ти будеш на своєму літературному похороні, а сподіваюся, що кожен мрець має-ж право бути на своєму похороні!

— Більш-менш... коли він справді вмер...

— Дурниця! Ну, в'яви собі, що ти в летаргії! Се не так важко! Адже більша частина наших земляків лежить у патріотичній летаргії по кількадесять років тай нічого — почувають себе дуже добре і не хочуть навіть і прокидатися.

— А неправда-ж, иноді й прокидають ся.

— То вони тільки крізь сон белькочуть. Спробуй і ти трохи поспати. Ну, трісі! Побудеш так скільки схочеш, а тоді в одну чудову мить одчиниш двері і вийдеш перед товариство. Ох, яка се пишна картина буде! Яні кольористі ефекти! Подумай лиш, поете! Невже се тебе не приваблює?

Мене справді починала зваблювати оригінальність становища. Так, воно трохи мов і не гаразд, та знов же — се було таке невинне і такий з усякого погляду високо оригінальний unicum, що я не міг оперти ся спокусі. Ах, український автор має в своїй житті так мало веселощів, що може врешті дозволити собі, яко виняток, таку невеличку і зовсім нешабльонову порцію сьміху...

Я згодив ся.

Ми пробавікали в-двох ще з пів години, аж поки вдарив перший дзвоник. Тоді я пійшов у темну хату. Вона була поруч із Савенковим кабінетом і мала двоє дверей: одні в кабінет, а другі в залю. Я замкнув перші і сів біля других. Савенко пішов одчиняти гостеві.

III.

Мені добре видко було крізь трохи відхилені двері частину залі. Гості, пани й пані, молодіж і старші люде сиділи й стояли. Серед модних дамських суконь брали очі ясними блискучими колірами два-три українські убрання, та й поруч із білими лубяними комірчиками червоніли де-не-де зпід чорних сурдутів вишивані сорочки й кольористі стяжки. Чути було, як стиха брязкало намісто на дівочих шиях, але розмов уже не було, бо всі наготували ся слухати речника, що тільки оце сів за окремих столик. Се був Тисовський, старий, сивий дідусь, симпатичний і простий, директор однієї великої інституції. Давній і давно скамянілий місцевий українофіл, але загально поважаний чоловік. Він казав вступну промову — коротку, просту, але чулу. Він говорив, що Євген Сагайдачний був дуже талановитий і дуже нещасливий поет. Багато він зазнав лиха, і се зібрали ся люде віддати його дорогій памяті шанобу.

У мене аж очі сльозами зайшли, як я слухав цю щирю промову. Тепер я був певен, що дідусь Тисовський справді не міг мені дати посади в своїй інституції. Кажу; тепер, бо в той час (то було перед трьома роками) мені здавало ся инакше. Але-ж я

стояв тоді в такому тяжкому становищу, що певне не міг безсторонно поглянути на речі: утративши одну посаду, я п'ять місяців шукав другої, ми попродали за малим не все, що в нас було... Мені здавалося, що від одного слова Тисовського залежить дати мені посаду в тій інституції, де він був найстаршим паном, і що за ті п'ять місяців він не одному її й дав... Певне, се моя помилка була...

Вмер батько наш
Тай покинув нас!...

Жалібно-жалібно озвалося по залі тужливе голосіння. Співців мені не видко, але чути їх голоси і ті слова жалю й сліз по втраті дорогого, любого... Боже мій! се ж про мене співають, бо і я-ж умер, покинув їх, а вони за мною жалкують, тужуть по мені... І слези закапали в мене в очей, мені стало жалко самого себе, моїх молодощів минулих, сонцем неосіяних, хмарами засмучених; мого життя недовгого, але тяжкого — в коротких квітчастих хвилинах любови й могутого натхнення; в довгих осінніх роках нікому не корисної праці, що вбивала тіло, вбивала душу... Цитуйте! Не співайте більше, припиніть ся! Бо не витримаю і заплачу голосно!...

Спів затих...

Хтось пішов по хаті за стільки. Хто-ж то? Бичик! Маленьке, вюнке, скрізь улазливое, — отже й тут за стіл увізло!

— Високоповажане добродійство! — почав. — Мені припала сумна повинність подати вам життєпис нашого талановитого поета. Ця повинність ще тим мені сумнійша й любійша, що ми були в покійним найкращими друзями, найщирішими...

Друзями? — переципила ті слова моя думка. — Які-ж то й друзі, як тільки й того, що служили в одній канцелярії! А надто я завсіди не любив сього Бичика за його злий, лепетливий язик та за те, що встрявав скрізь, куди не треба.

— Так, він був моїм другом... Ну, й звісно, мені не раз доводилось пособляти приятелеви в його справах... по приятельському...

Пособляти? Він — мені? Коли-ж се?

— Бо він був поет, а поет ніколи, знаєте, не розуміє, що то берегти гроші... Як є, то розкидає, а потім доводить ся бідувати... Поезія і марнотратство — то так, знаєте, дві сестри рідні...

Моє марнотратство! Заробітку п'ятьдесят карбованців на місяць і більше нічого на чотири душі сім'ї!

Потім він коротенько подавав мій життєпис і казав, що я завжди мріяв про високі ідеали.

— Ну, а життя, знаєте, далеке від тих ідеалів, так через те мій приятель мало стрівав однодумців... Навіть у своїй сім'ї не стрівав, бо там його не розуміли і не підтримували... Я, звісно, не про діти його кажу, — вони занадто малі...

То се він про мою Ксеню? Про неї, що тільки й живе моїми думками, надіями й пориваннями! Як він сміє так гидко набрихувати? Взагалі, як він сміє про все це говорити? Яке його діло?! Ні, мушу вийти, припинити се!

Я встав був та й спинив ся: ні вже, дослухаю до краю хоч сього дурня.

А він говорив далі:

— Ну, звісно, мій приятель сам таки був трохи винен, що в його було мало прихильників... Бо мав таку вдачу, що... От, знаєте, як звичайно: поет, посланець небес, „глаголомъ жечь сердца людей“, і думає, що ніколи не помиляється в своїх думках, і обороняє їх дуже вже палко... І людям просто в вічі тая і висловлює все те, що думає, хоч би воно їм і нелюбє... Я вже йому про се й казав, та й не раз, дак де там! Ну, та я йому се прощав... Але-ж не всякий, знаєте, міг його так розуміти, як я, та й прощати, через те він і мав багато ворогів... Але ми були приятелями. Ми так часто читали один одному свої твори, і він дуже хвалив мої переклади з Лермонтова... (Я, знаєте, Лермонтова вже чимало переклав...). Я подавав йому ідеї не до одного його поетичного оповідання віршом, а він звіряв мені написане до мого перегляду й редакції... Шкода тільки, що писав він потрохи і не справдив тих надій, на які давав право його талант...

І він балакав, балакав, балакав — і так брехав, що мені ставало вже чудно. А люде слухали та ще й подякували йому оплесками, як він устав ізза столика.

А туди вже сїдає новий речник. І сього добре знаю: Тищенко. Добросердний чоловіга, закоханий у мої вірші та й у мене потрохи. Оцей справді мені часто пособляв і навіть (тоді, як я був без посади) прийняв нас з усією сім'єю до себе на квартиру, хоч йому й самому тісненько було жити (він учителював у міській школі і мав там у її дві маленькі сьвітлички). Його широке щире

обличчє в кудлатою бородою і дитячі добрі очі мають сьогодні якийсь особливо поважний вигляд: має читати критичний огляд моїх творів.

І читав докладно, широко й довго. Багато було бібліографії, багато хвали й цитат з моїх писань, але-ж — Боже мій! — який дивний нетям! Я ніколи не думав, що він так мало мене розбирає, ся добряча душа. Яке нерозумінне моїх найкращих, найголовніших дум і почувань! Якими вбогими, шабльоновими, банально прилизованими, обмежено пристойними появляли ся вони перейшовши через призму його „критики“! Невже я коли щось таке писав або казав? Коли такі й справді мої писання, то яке-ж я маю право звати ся поетом за сю банальну січку з капустию? А він усе говорить! Любий мій! По правді я тобі вдячний за твою простомовну, нелукаву до мене щирість, але-ж пожалій мої писання!..

От уже йому припліскують, навіть Савенко. То це всі згожують ся з їм?

Якась панночка, процвітаючи ясно-колірними стрічками та блискучи дукачами й намистом, проказує мої вірші. І після попередньої критики я в кожному їх слові несамохіть шукаю тієї шабльонової, дрібнодухової обмежености, за яку мене зараз хвалено...

Що се? Невже се він буде промовляти, він, Котовський? Чоловік, який усе життя був мені найгіршим ворогом, шкодив мені скрізь, спотиньга кусаючи, як зрадлива собака! І він має промовляти і лицемірно хвалити мене, шиплючи в душі зі злости?

Але-ж так, він сів за стіл, і я бачу просто себе його викохане, випещене панське обличчє, з коротко підстриженою борідкою, в ласкавим медяним усьміхом червоних губів. От чую його солоденький голос:

— De mortuis aut bene, aut nihil — сьвяте правило, і я його шаную більше, ніж хто иньший. Через те я ні в якому разі не насьмілю ся нічого казати про саму особу нашого небіжчика поета. Говорити-му тільки про літературні його твори.

Мені полекшало: він мене не хвалити-ме, тільки лаяти-ме, — це все-ж ліпше.

— Всі згожують ся, що Евген Сагайдачний мав пречудовий поетичний хист, бо-ж безперечно треба мати хист, щоб писати такі гладенькі вірші. Вірш у його справді легенький, бо автор не надуживає його і здебільшого йде туди, куди веде його вірш,

одмінюючи, відповідно до його, і зміст свого твору. Зміст же в його звичайно дуже цікавий, бо дорогий наш поет писав на пекучі сучасні теми, добираючи такі, які обробляли вже всі поети-сучасники, і таким робом теми ті вже мали — сказав би так — патент на цікавість. Зрозуміло, що в такій роботі він не міг не сходити ся дуже з тими авторами, що поперед його про се писали, але він завсїди брав у їх тільки найкращі, найпоетичніші місця. Се не значить, що високоталановитий автор не був оригінальний, навпаки: оригінальність його поглядів завсїди виявлялась тим, що загально дозволене здавалось йому злочинством, а загально гуджене — хвальним ділом. Через те дехто давав йому догану, що його докори задля нас неоправдані, а його поради або неморальні, або практично непридатні. Яж не буду ганити, бо кожен має право казати що хоче. Твори незабутнього поета довго ще будуть у нас читати ся, бо після Шевченка у нас занепад поезії, і ми не маємо кращих авторів... хоч він писав так мало, що його твори — крихотки, коли рівняти до того, що зробили інші письменники...

Досить мені вже того! Я відімкнув двері і вийшов у Савенків кабінет. У залі лящали оплески Котовському за промову. Я відчинив двері в кабінету в залю і став на порозі.

Саме в ту мить усе товариство встало (певне се був антракт) і безладно рушило по залі, жваво розмовляючи.

Кільки чоловіка і поперед усіх Котовський ішли купкою просто до кабінету і побачили мене. І відразу їх обличчя відмінили ся. Смертельна блідість окрила їх, очі спинили ся виричавши ся на мене, рухи вмерли... тільки в Котовського, що стояв попереду, трусили ся щелепи. Скамянїли без звуку.

Тим часом побачили мене й інші і вразили ся так саме. Всі занімили прикипівши до місця, і тільки дивили ся, дивили ся на мене божевільно зляканими очима, просто страшними на всіх блідих обличчях.

— А-ах! — почув ся жіночий скрик і кілька десятків людей, як одна людина, відразу кинуло ся назад, у ті кутки, де попереду сидїли, збило ся в купу, як отара, тремтючи перед вовком. Між мною та їми стала порожнява великої залі.

— Прощу сїдати, панове! — промовив я проходячи до столика.

І всі як один сїли, загінотизовані безмірним переляком.

І я сів за столик.

— Прощу вибачити, панове, що я перепиню вам хвилини відпочинку... Але ви так багато говорили сьогодні про мене, що був би я незвичайний, не озвавши ся також...

Вони слухали сидячи німо, нерухомо, цілком так, як от дитина посадить ряд ляльок, говорить до їх, як до живих, а вони слухають мертвими ухами і дивлять ся мертвими очима.

-- Найсамперед дозвольте направити одну важну помилку: на жаль, я не вмер, я живий, і автори моїх некрологів трохи поспішили ся.

По всій залі розкотило ся широке, вільне зітханне півсотні людей, і обличчя, сі білі, кам'яні обличчя ожили, заворушили ся.

— Щасливий і дивний випадок, якого творцем був певне бог поезії Аполлон, привів мене на мою власну тризну, і я почув свій посмертний суд... Я дякую за ті слова жалю й співчуття до моєї особи, які я тут чув. Дозвольте-ж і мені тепер сказати трохи — не про себе, ні! — але про нас, українських письменників.

Я замовк на хвилину. В залі панувала надзвичайна, мертва тиша. Більша частина сиділа похнюпившись, иньші вступивши в мене очі.

— Докоряють, що одурюємо надії, мало творимо... Правда!... Але... У українського поета в голові єсть мозок, а в грудях почування... Сі дві речі призначено на те, щоб служити поезії во імя щастя рідного краю й народу. Але поезія має з усього того тільки недогризки: той мозок звідає канцелярія чи контора, а почування витрачуєть ся на еквілібристику між мріями про вільний широкий світ і порозумінням із слугами зааморочення. На поезію має поет кілька сонних од утоми хвилини, як що їх не забере йому клопіт з дітьми, що плачуть, намерзшись у нетопленій хаті... а їх мати кашляє, бліда... Наша інтелігенція! Чи є вона? Коли є, хай знає, що за кілька десятків карбованців на місяць продаєть ся мозок нервів і кров серця українського поета! А вони-ж належуть українському народови, сей мозок і ся кров! Ви чули, як продають невільниць у гареми? Гинь із ненависти до покупця, але кохай його, бо він тебе купив! Ось вам поетова душа-невільниця! Хай вона ридає, хай вона кричить, бючись у хижих кітнях, ніхто їй не пособить: се-ж так натурально бути проданою на базарі, до чого-ж тут крик? Лицемірство — всякі слова про любов до рідного слова, доки істніє сей ганебний продаж!

— Серед пустині живе український поет. Його слово — глас вопіючого в пустині, його пісня — ридання на кладовищі над домовиною народньої долі. Як мало живих серед цих трун із трупами духових невільників чужомовного сусідського розуму! І йде український поет своїм шляхом сам собі, а люде, а його інтелігенція сама собі. О, як би ви знали, який він сирота духовий! Йому прихилити голови піде, бо він живе великою ідеєю відродження рідного народу, а серед вас... Се-ж тільки парад, сі ваші роковини й усякі збори, парад, годящий сьогодні тільки на те, щоб завтра про його забути серед крутеню усяких ваших діл!... Діл! У вас мусить бути тільки одно діло: відродження рідного краю! Де воно в вашому житті, в ваших сім'ях? Там рабство, невілництво духове, безмірно гірше, ніж рабство фізичне. Там батько не вчить своєї дитини любити рідний край, молити ся за долю рідного народу, не вчить віддавати йому всі свої сили, всі свої думи, всі свої печування, все своє щастє і всі свої сльози! Там чужою мовою говорюють, чужим ідеалам душу свою віддаюють, чужим богам, богам забуття рідного народу кланяюють ся. Все чуже українському поетови в ваших кам'яницях, і труною, труною пахне від їх! І доки не огиднуть вам ті пахощі, доки не станете ворогами тим людам, якими єсте тепер, доти сиротою блукати-ме по сьвіту співець величнїх замірів, і його пісня буде тяжким риданням, налким докором вам, що хочете спати мертвим сном тоді, як уже сьвітає сьвіт...



Мінятюри.

IV. Сільські політики.

В гостинній отця Іляріона зібралось поважне число „собрать“ із своїми ролинами, головно „ради празника“, а понадто деякі мали на гадці відбути тут передвиборчу нараду. Отець Іляріон догадував ся сего, а маючи будувати нове приходство при помочи старости, хотів він не допустити до тої наради, але політично, о, бо отець Іляріон був завсіди добрим політиком, почавши ще від шкільної лави; адже й матуру навіть вложив не через здібности, але завдяки тій добрій політиці. Післяв отже свій тарантас запряжений парю „цугових“ по паньство поборців до сусідного місточка, а сам побіг в низеньким поклоном до двора по паньство „ржонгів“; сі дві польські родини мали бути родом студеної води на розгорячені голови деяких „крикунів“.

Поки-що руська братія не знала про сю несподіванку, і спершу стала заспокоювати голод при щедро заставлених столах гостинного господаря. Пані забавлялись пошепки критикою всякого рода, почавши від критики неелегантного урядження в хаті, аж до критики самої господині сеї хати. Завдяки своєму поведженю на всіх провінціональних вечерках в околиці ся пані не мала симпатії у иньших пань; що гірше, на ній тяжіла „не найліпша слава“. Чому власне? Жадна з пань не могла сказати про неї якогось позитивно злого факту, але кожда говорила про неї якось так значучо, мов знала Бог зна які її лиходійства. Ще щастє тої „вітренниці“, що вона вміла так знаменито заставляти столи! Інакше не гостила-б нині усіх тих чесних і поважних матрон і їх

непорочних донечок, яких мами везли сюди хоч з острахом, але все в надії, що може хоч троха забавлять ся і „поскачуть“ дівчата, а хто не знає, як на провінції люде жадні тої забави! Але за те синів, братів жадна мама ані сестра не привезла би тут, Боже борони! з обави перед сею звідницею-газдинькою! Ну, але остаточно ся абстиненція вийшла фатально для забави, бо ціла юрба панночок мусіла „скакати“ при звуках фортеп'яна — одна з одною. Був вправді на забаві якийсь мізерний студентина, що приїхав не вважаючи на заказ мами, але що котрій панночці із студента! Був навіть і теолог, але раз, що ще з першого року (дуже далека перспектива), а по друге такий, якого не обходила жадна дама на світі, крім трефової чи керової при зеленім столі.

От і ціла компанія! Панни аж лютили ся з нудьги. „Не шкода-ж тобі новіської сукні?“ „А тобі штучної фризюри, над якою я цілий тиждень працювала!“ — думала то одна, то друга.

— І що се за забава без хлопців! — не видержавши сказала одна.

— Ну, а чому-ж ваші брати не приїхали? — відтяла їй друга.

— Тому, здаєть ся, що й ваші! — відтяла їй перша.

— О, наші були-б приїхали, — сказала одна чорнявка — лиш що не мають візитових убрань тут на селі!

— Ну, а з наших один через мовіль не може взути черевика, а другого страшенно болять зуби! — запевняла білявка.

— Ах, ті зуби! Все болять не в пору, і не в пору виростають моволі! — кликнула якась жвава, жадна забави русявка, що *nota bene* не мала жадного брата.

— Чому не в пору? Власне в пору! — законлюдувала вказуючи значучо на газдиню поважна їмость, мати шістьох синів, із яких кождий був „благонадежний“, а наймолодшим був той студентик, що проти волі мами втиснув ся на забаву.

Тим часом усі ті побоювання обережних мамунь і сестричок о спокій серця своїх непорочних і наївних синків і братчиків були, здаєть ся, пересолені, особливо супроти зміни, яка зайшла в усposобленю господині дому від часу повної благодатних наслідків поїздки єпископа по єпархії. Сю зміну всі завважали виразно. Звичайно весела, охоча і повна гумору вона сьогодні тихо снувалась серед юрби гостей, обертаючись до них лише з слабим усміхом ввічливости. І одягнена була не так як звичайно в ясний або пестрий одяг, а в чорну, скромненьку сукню і білу краватку.

В танцях, у яких доси бувала першою, не брала жадної участі, а на жарти і компліменти розохочених панотців відповідала вповні приличним поведенєм. Розумієть ся, що завязаті сусідки не були вдоволені сею пожаданою зміною, вітрячи і в ній щось злого. На сю тему навіть велись пошепки в кутах салону оживлені дискусії. Кожда воліла прийти до всякого злого заключеня, лиш коби не до доброго. А поміж тими поговірками, як серед шишїня кусливих гадючок ходила гостинна господиня і заставляла та закладала щедро столи для своїх „миленьких гостей“ і сусідів.

Отець Іляріон вештав ся також із своєю звичайною солодкою усьмішкою і в повних чашах золотистого пива і вина і примушував і поїв і з кожним гостем обробляв що раз то иньшу господарську тему. Сї господарські теми, се була його спеціальність. „Тим нікому не наразиш ся“ — мовляв він. Про політику він з засади ніколи не любив балакати.

Та ось гості заспокоїли перший голод...

— Милі братя, час уходить, а ми в нашім повіті не згодились іще на якогось незалежного... — почав один із молодших і горячіших отців.

— А знаєте, сусідо, — перебив прозорливий господарь, знайшовши ся в мить коло него. — Видів я вашу гречку, пишна, далеко ліпша від моєї! Слово вам даю! Ну, і прошу зважити, що ви перший рік газдуєте, а я вже досвідний, старий газда!

Розмова знов перейшла щасливо на тему гречки і сталась загальною. Всі отці один перед одним почали скаржити ся на лихі результати господарюваня в нинішніх часах. О. Іляріон аж сняв щасливою усьмішкою, бо ся тема була невичерпана і могла заповнити цілу ніч, а в найгіршім разі хоч той час, поки приїдуть польські гості.

Тим часом завязуючі політики мусіли якийсь час мовчати. Але в кінці не втерпів один і збираючи всю відвагу скрикнув в антракті господарської дебати:

— Всечесні отці і братя, вибори за плечима, а ми ще не порозуміли ся що до особи нашого руського кандидата! Вношу отже, щоби ми...

В тім задудніло, батіг луснув по благородному, і перел ганком зупинив ся тарантас о. Іляріона, наладований паньством поборцями і всіми їх прегарними потомками прибраними в „кракуски“. Передвиборча розмова урвалась у самім зачатку, а болюча і стур-

бована усьмішка господаря дому, яку вона викликала, змінила ся на солодку. Охоче побіг він на ганок, помагаючи услужно цілій родині і обціловуючи з галантерією ручки пані поборцевої. Нарешті з великою парадю і при многих поклонах, а навіть при інтонації повитального гимну відограного вандрівним цитристом, шановна родина впровадилась до гостинної і відразу заняла першорядне місце серед гостей. Розмова з руської в одну мить змінилася на польську, і самі панночки, що перед хвилию пописували ся самими найновішими зворотами і словами українських письменників, (аби показати свою начитаність), почали цвезькати одна навперед одної. О. віцедекан і оба совітники, „тверді“ Русини, присіли ся до пана „поборця“, розпитуючи найчистішою польщиною про маломісточкові новини і про дороге здоровля пана старости, а деякі з молодших і галантнійших панотців почали номалу приставати до флірту, який на самім вступі не гаючись розпочала пані „поборцова“.

Бавлено ся в „розмову цвєтів“, в ріжні товариські гри, повні глибокого змісту і сенсу, танцьовано, о скілько се можливе було з дансерами в довгих рясах. Мотором усього був флірт проваджений веселою панею поборцевою цілу ніч, аж до білого дня...

Ранком гості мусіли роз'їхатись, прощані вдоволенням газдою. Найсердечійше і найчемнійше він прощав ся з „паньством поборцями“, бо при їх помочи він обминув небезпечну політичну розмову в своїй хаті, а понадто сподівав ся від упоєного поборця приятельської услуги в виді корисної реляції перед паном старостою...

Пані Іляріонова, повбувши ся гостей, сиділа в опустілій гостинній серед її неладу, як по полишенім побоевищи. Сиділа тужно задумана впяливши очи в портрет преосвященного, уставлений на етажерці на чільнім місці і обставлений китицями штучних фіялок. На колінах у неї писаня Павла з Кемпіс, дар від преосвященного, одержаний на останній сповіди у него.

В останніх часах вона залишила всяку сьвітську лектуру і вчитувалась лиш у ті побожні писаня... Зрезигнувавши з усіх своїх дотеперішніх бурливих приемностей, вона знаходила дивну і не зазану доси роскіш у тихих контемпляціях і релігійних екстазах.

Її муж, наскривь практичний, плиткомислячий чоловік, не застаювався глибше над тою наглою зміною своєї жінки. Він

рад був, що вона трохи менше „вієть ся“ і більше пильнує хати, а сю переміну на ліпше він не без вдоволення приписував своєму строгому поводженю з нею і вічним моралам, з яких вона в душі сьміялась; вона знала, що зносячи терпливо грубости свого мужа і пана, зуміє про те все переперти свою волю і свої забаганки.

— Ти чому не йдеш видавати сніданє для челяди? — почувла нагло його гризливий голос над своєю головою і вдрігнула ся. Але опанувавши себе сказала весело: — Знаєш, Ілярцю, я придумала щось!

— Та що? — спитав неохітно.

— А то, що ти мусиш стати бодай консисторським совітником, коли вже не деканом!

У Ілярця засьвітились очи, а на устах появил ся його солоденький усьміх. Цікаво глядів на жінку.

— Ти гадаєш, що я надармо їжджу що місяця до сповіди у владики? Адже-ж я могла-б і тут у котрого-будь сьвященника висповідатись! Але я за кожним разом маю нагоду спімнути тебе добрим словом — а я се вмю дуже зручно... Ти вже мене знаєш, неправда-ж? — усьміхнулась до мужа побідоносно.

— Ідеш може знов? — спитав він поквалпно.

— Т-та, вже місяць минає — —

— Ну, то добре! Я скажу Андрієви, нехай на завтра ви-чистить тарантас — —

І він побіг поквалпно забуваючи про невиданє сніданє для челяді. Був надзвичайно вдоволений; бо прошу: хату буде мати вже так як певно, а ще може й совітником зістане!...

Його жінка була також вдоволена завтрішньою поївдкою до столиці. Ну, а цілий повіт хоч на празнику у о. Іляріона стратив останню нагоду порозуміти ся остаточно в справі виборів і через те його руський кандидат перепавав невеликою меншістю голосів, мусів конаць кінців задоволити ся своєю „моральною побідою“.

Климентія П. Б.

У. За хвилину до смерти.

Як я опинив ся верстов за шість від міста — не памятаю. Ноги у мене боліли і я сів на березі широкої річки під кущами верболозу, засунув руку в кишеню і витяг револьвер... Серце мое то тіпало ся, то замірало в грудях, а в гарячій голові хутко про-

носились думки: куди-ж я тепер подіну ся, коли отець ректор сказав: „Ми тобі дамо вовчий білет, — гуляй собі з ним по всьому світу широкому“. Як покажу ся я на очі батькови і скажу, що мене прогнали з семінарії? Куди піду? Що маю робити?... Ні! краще вмерти... краще рішити відразу... А мати?... А Дося?... А хіба не однаково, чи тепер умерти, чи через кілька там років? Умру... засиплють землею... „Земля еси і в землю одійдеш“... Поплачуть тай забудуть... Я розстебнув жилета, наляпав рукою, де бьєть ся серце, приклав револьвер і спустив курок... Щось стукнуло і пхнуло мене.. Голова моя схилила ся на бік... Вище серця щось запекло, в очах потемніло, і...

Марить ся мені, що я лежу невеличким хлопчиком під грушею у нас на вгороді. Коли це прибігає до мене Федя, нашого батюшки синок, тай каже:

— Ходімо, Сашко, до нас у садок! Будемо у хатки грать ся... Ягоди будемо їсти... Ходімо?

— Добре... Ходімо...

Я схопив ся і ми через тини та через городи хутко майнули до батюшки в садок, позлазили на вишні тай їмо ягоди.. Коли се як вискочить попадя, як закричить: „Ви чого позлазили на вишні?! Дерево ламати!? Гетьте мені зараз!“ Не встиг я стрибнути з вишні, а вона як опереже мене вповодж спини дозною!

Я прокинув ся. Піт котив ся по мойому обличчю... Сонце підбивало ся вгору і пекло мене саме в голову. Я хотів пересунутись у холодок, та не здолав: у грудіх закололо... у очах потемніло... я застогнав від болю... Одежа на мені була в крові, вище серця чорніла рана, там лазили мухи... З рани пошалу бігла кров... Я згадав, що хотів заповідати собі смерть... Чом же я не вмер?... Я подивив ся навколо себе і побачив, що мій револьвер лежить край берега річки дулом у воді. Се я його туди кинув після того, як зробив над собою страшний учинок. Жити!... Жити хочеть ся!... мислив я. Не хочу вмрвати!... Що я наробив?!... Хоч-би хто надійшов, побачив мене!... Я хотів крикнути, але голосу не було і я тільки застогнав...

Сонце підняло ся ще вище і з кожною хвилиною все дужче тай дужче палило мене. Губи мої потріскали ся, в роті пересохло... Води... хоч крапельку води!... шепотів я. Ступнів чотирі від мене плескала ся синя хвиля річки, набігаючи на піщаний, плоский беріг. Полізу — не сила терпіти, наплю ся... Обпираючись на праву

руку, я ледви став пересовуватись і вже проліз ступнів зо три... коли це від разу локоть у мене якось підвернув ся і я упав на спину... Кров джерелом полила ся із рани... Від болю я крикнув... у очах пожовкло...

І марить ся мені бурса... Десятки хлопців бігають по класі, а поміж ними я і Федя... Дехто співає... иньчі вчать лекцію... двоє зчепили ся і тягають один другого за чуби по всій класі... Галас... крик... Два здорові бурсаки притулили ся до грубки і курять цигарки... Коли се хтось скрикнув: „Надзиратель!“ В один мент усе стихло і в класу через хвилину увійшов низенький, товстий та пухловидий чоловік із червоно-синіми щоками і такого-ж кольору носом... Він глянув по класі, сюди-туди повів носом і хриплим басом заревів:

— Хто курив!?

Усі мовчали — ні пари з уст.

— Хто з вас курив, питаю?

Тихо...

-- Хто курив, кажи? — присікав ся він до мене.

— Не знаю...

— Брешеш!...

— Йй-же Богу я не курив і не бачив, хто курив... почав я божити ся, як побачив, що зза спини надзирателя один із бурсаків показує мені здорового кулака і так дивить ся на мене, мов би говорить: от тільки скажи — зараз покоштуеш.

— Ступай в карцер, stultus asinus! — лютує надзиратель...

Я прокинув ся, розплющив очі — темно... Коли се враз блискавка осьвіттила все... По небі покотив ся густий грім і далеко, далеко десь замер у хмарах. Вітер сердито ревів поміж деревами. Темні хмари низько проносились над землею, а за ними піднімала ся чорна стіна, де раз-у-раз миготіла блискавка. Коли-ж настане кінець?! подумав я і сльози покотили ся з очий... Я хотів обтерти їх рукою, але рука не слухала ся і нерухомо лежала на піску. Чорна хмара насовувала ся все ближше, блискавка осьвічувала все небо, а грім не зупиняючись ні на хвилину, страшенно гуркотів. Не встиг я й подумати, де-ж смерть моя?... Гадюкою звилася блискавка і запалила вербу, що росла край берега по той бік річки... Вдарив грім... і...

Я в четвертій класі семінарії. От ідемо з Федею до товариша... Приходимо, а там уже повно гостей... Невеличка лямпа блима

на столі... В малій кімнаті аж сиво від тютюну. Сперечка... гамір... Тільки й чути: „Прогрес!...“ „Ляссаль!...“ „Культура!...“ „Нарід!...“ Тільки що угомонили ся і почали співати, відчинили ся двері і в кімнату увійшов офіцер, брязкаючи острогами. „Іменем закона...“ промовив він і почав усе переглядати в хаті...

— І дня тебе не будемо держати в семінарії! — кричав на другий день отець ректор, покликавши мене до себе. Мене вигнали з семінарії... Пішов я вулицею... Вийшов за місто... вистрілив...

Я одкрив очі... Сонце тільки що почало сходити і діаментами грало у крапельках води, що перлами висіли на зеленому листю дерев... Соловейко на тисячі ладів заливав ся в кущах... На вербі кувала заауля... Срібна рибка грала ся у воді, вискакуючи иноді поверх хвиль і знов ховаючись у прозорій воді бистрої річки. Після дощу було холодно... Я лежав мокрий... Мені здавало ся, що я не дихаю... Ні одним суставом, ні одним мускулом я не здолав поворухнутись, хоч усе чув і все бачив навколо себе. Дивлюсь, — на річці замаячив човен...

— Що воно, тату, лежить на березі? чую я.

— Чоловік, чи що?

— Вбитий! — скрикнули разом і старий і молодий, причаливши човен до берега.

Я хотів сказати, що я живий, але тільки застогнав...

— Живий! — промовили рибалки.

— Біжи-ж ти, синку, до урядника та скажи, що якийсь панч лежить на березі прострелений.

— Води! — простогнав я.

Дід набрав у шапку води — я напив ся.

Незабаром прибіг верхи урядник, подивив ся на мене тай побіг. Не швидко під'їхав віз... Мене поклали на воза і повезли...

— Чи він буде жити? — чую я знайомий голос.

— Буде... буде!...

Я одкрив очі... Біля мене сиділа мати і лікарь, а в головах стояла Дося.

— Мамо! — скрикнув я.

— Синку, що ти наробив? — заголосила ридаючи мати.

— Ну, тай налякав ти нас, братіку, цілий тиждень лежав без памяти! — цілуючи мене казала Дося.

Минув тиждень, другий, — я одужав, вийшов із лікарні і переїхав з міста до батька на село...

А. Нарко.

VI. С п о в і д ь.

Молодий пан-отчик прийшов до церкви дуже невдоволений. Навіть не причесався добре. Жінка виспівала йому ранній молебен то за діти, то за своє здоров'я, то за те, що він не заходиться, аби вже раз піти на парохію. Невинний бувко три рази навідався до їх хати, а вневдовзі знову пришкандибає. Чоловік кривить на сї відвідини, жінка ще більше. Часи любови загирилися. У їх головах виринає одна гадка: подруже — се невідклична фабрикация людського покоління в безконечними наріканнями і величезними видатками. Ночі понайбільше проходять безсонно. Гей, гей, колиб то вернулися семінарські часи, думав він собі, не спішився би я за золотим руном...

В церкві зібралося множество людей до сповіди. Сей шанібний збір не вменшив, а побільшив невдоволення пан-отчика. Треба посидіти довго, багато наговорити ся; треба наслухати ся потрібних і непотрібних річей. Бере машинально епітрахиль і сїдає. Голова набита ріжними домашніми журбами. Льогічний, спокійний хід гадок затратився. Збентежений і важурений слухатиме страждань інших людей.

Приступає згорблена в чотири погібелі невіста. Хрестить ся без кінця й міри. Гримає в груди, аж гомін розходить ся.

— Коли ти сповідала ся?

— Я прошу вашої і божої ласки, сповідала ся, як лігала ся моя краса теличка, по теплім Олексі. Аякже. Так, так.

— Покуту відправила?

— А що робить чоловік, як не покутує? Я вам так покутую, що годі докорótати свого віку.

— А чим образила ти Бога?

— Ба говоріть собі здоровейкі. Куди не стане, де не поверне себе чоловік, грішить і грішить. Подивлюся — грішу; загадаю — грішу. Вродила моя красулька бичка, такого з зьвіздою на чолі. Файне було. Ричало, ричало — на третій день здохло. Я плакала-заводила, кляла себе і свою долю. Казали люди, що дістало вроки. Ну, таї погібло. Шкода велика. А коровина як вам суятила за бичком! Крутила ся, гінчала, заложила ногу за жоліб і зломилла ногу. Приходив Мошко за води. Не хотів купити. Ребра й кости, та шкіра, каже. Я більше наплакала ся, ніж за рідною дитиною. А поховала я вже трое. Всі були неживі.

— Але чим ти образила Бога? Що-ж далі?

— Ну, та прошу чесного катехізу, найбільше грішу мислями. Іноді загадаю собі недобре на Бога, на всіх святих і на Пречисту. За що вони карають мене так тяженько? Ні я нажила ся, ні я нагуляла, ні я підхмелила ся. Все в роботі та в роботі. А що з тої роботи? Бодай то не родити ся! Грішу, страх грішу, бо чоловік бідує. Кляне себе, чому бідує? Завидує, бо й тут добре, там нєзле. В мене всьо з лівої руки. Дає Бог діточки. Та що з того! Неживі. Наболій ся, натерпи ся, буде з тебе... А поратунку як нема, так нема... Кажу вам, усьо завзяло ся на мою душу. Лиша доля запотарайкала мені навіть одну-однісіньку курку. Тепер нема на сіль і нафту. Добре несла ся. Недавно мому чоловікови поломило ноги дерево в лісі. Сьвіт до гори ногами хоче перевернути ся. Не знати, яку дати собі радоньку! Худібки нема, курки нема, поля — кусня, пуге; з чоловіка малий хосен! Роби, що хочеш і дій що хочеш... Забий ся.

Розплакала ся і важко зітхнула. Пан-отець ждав, коли вона покінчить, аби міг її швидче відпустити. Йому не добре робить ся. Вже само оповіданє невісти робить на нього прикре вражінє. Не перебиває її, бо ще довше стане розводити ся, а людей чимало до сповіди.

— Що-ж більше? питає нетерпливо свьащеник.

— Більше я не зробила нічого такого. Нікого не вбила, не запалила. Жию й сама не знаю, чого жию. На біду вродила ся, жию на біду і на біду треба вмирати, бо, як то кажуть, хрестянин грішний.

Прослезивши ся ще більше, помандрувала з розгрішенєм у грішний сьвіт, якому вона день-у день складає щиросердешні бажаня, аби завалив ся вже раз...

Ще одна особа полишаєть ся до сповіди. Пан-отець утомлений. Рад би вже вийти... Але ся особа, немов йому на перекир, наближуєть ся поволи, несьміливо. Що ступить крок, бе поклони, здіймає руки високо в гору, завертає очима, важко зітхає. „Боже, ратуї мене! Ах, Матїнко!“ — Хрестить ся на всі боки.

По формальних, вступних запитах обжалуванє.

— Я грішна, дуже грішна. Підо мною горить пекло. Аякже. Бігме, що так.

— Якїж твої гріхи? — питає роздразнений і знетерпливлений пан-отець. Він чує, що тут ще треба довго посидіти і самому ста-

вляти запити. Уста й язик його знеможені. В горлі сухо. Нема слини. По жолудку вганяють ся вітри. Голод доскулює. Болить голова. В боці коле. Засидів ся.

— Великі, великі мої гріхи. Не знаю, як спокутувати? А один гріх такий величезний, як ся гора за понівством. Е, що я кажу, чимало більший.

— Ну, ну, говори, який?

— Та як би то сказати, прошу вашої ласки — мені вмер чоловік.

— Та що з того?

— Те з того, що я проклята. Ай Боже, Боже, за що Ти караєш мене!

— Що-ж далі?

— Вмер мій чоловік. А мені все видить ся, що через мене.

— Як то через тебе?

— Та так — він заслаб, а я не доглядала його.

— Чому?

— Ба, говоріть собі здорові, тай я з вами. Не було кінця ладу в мене і не буде. Вже так Бог захотів. Сьвята воля Його. Виросла я у наймах, здівувала там свій вік. За роботою я нічого не виділа, а з роботи хісна ніякого. Хосен був — людям, не мені. Хто трапив ся, треба було йти за того.

— Що-ж далі?

— Е, воно не було від колиски гаразду, потім не було і далі не буде. Не знаю, як по смерті? Я пішла за нього, вже то за мого небіщика, бо мав два загінці поля.

— А добре ви жили з собою?

— Ой не виділа я за ним сьвіта. — Хитає головою і зітхає.

— Чому ви жили зле?

— Я не мала до нього серця, а він до мене. А зрештою як не жити зле, коли в хаті біда? Ми по пів року не вказували ся до божого дому, бо не було що на себе закинути. Дав Бог діточки, а не дав хліба. Я і він отіпали собою день-у-день по людських загонах. Але не вистачало. Діти пухли з голоду і вмирали. Зва того все сварня, все клопіт, усе суперечка. Той мервений живіт робить людям усю біду. Як не напакуєш його, не дасть тобі дихати. Правда й то, що мій язик бігає, як машина. Тут скаже слово, далі дві, там три, так шибгає собою, мов біснுவатий. Вже то мабуть бабі нечиста сила, бодай моци не мала, язик у губу вло-

жила. Куди обернеть ся, на кого подивить ся, меле і меле і перейми нема.

— Чи не сварите ся з ким?

— Е та де... як хто зі мною, я з ним. В нашій хаті прósвітку не було зва біди. Жити треба, їсти треба, а тут нема що. Положив ся мій чоловік і вже більше не встав. Я гадала, що удає, що не хорій. Лишала я його в хаті, а сама йшла на зарібки. Не було кому і як його доглядати. Я прийшла, насварила ся, накод-кодакала і засипляла, а на другий день знову до роботи. „Чи ти їв? чи пив ти? чи лекше тобі?“ не спитала ся його. Не знаю, в мене не було серця. Ми гризли ся, наче пси під перелазом. Раз вертаю, дивлю ся, він уже небіщик. Лежить на печи в чоботах, руки на хрест. Коли ми стягали з нього чоботи, на мертвім лиці показала ся така болюча міна, немов би робив мені докір, що через мене зійшов із сьвіта, бо я не доглядала його. Я не знала, що він справді був хорій. Так прикро і жалко мені, що годі спокутувати і годі жити. Горе чоловікови на тім сьвіті. Як не біда давить мене, то якісь мари, страховища, привиди, біль сумління. Всяке драгте звалить ся на чоловіка і дихай. Бодай би я була ніколи не зазнала землі, бодай би була моя мати не родила ся і я з нею!...

— Не годить ся таке говорити,—впевняє пан отець зажурену невісту.

— Я знаю, що не годить ся, що я дуже грішу. Але мене серце болить, що я така нещаслива була й буду. Щось заєдно стоїть мені перед очима. Сум і страх побирає мене. Дайте міні пораду, як дожити свого віку?

Сповідник радить їй молити ся часто за душу помершого чоловіка, не забувати про нього. Вказує на тісний звязок між помершими і живими. Вона слухає, одначе не звертає мабуть великої уваги на догматично-моральну науку, бо відходячи дає 50 сотиків на акафист — за дорібок, а не за душу небіщика.

Юрій Клім.



Загублений батько.

Оповіданє Арне Гарборга.

Докінчене.*)

„Стара легенда каже правду, що земля, се пекло — говорить брат.

„Тут горить огонь негасимий, тут точить черв'як неувядаючий. Огонь—се ненависть, а черв'як, болі душі. І ми, се ті душі, що горять. Синій огник вилизує ся з наших злих учинків і з наших слів, синьо цвітуть розгноєні боляки.

„І самі ми чорти, мучителі. Ми вносимо підпал на костри для інших. І ловимо інших у червоні кліщі і печемо червоним залізом. Іскрами сиплемо в очи і плюємо гноєм. Але і то правда, що земля, се царство боже. Мало людей находить його, бо дорога вузка і брама тісна. А над входом яснїє хрест із огнистим написом: „Будь послухний аж до смерті“. Але котрі найдуть дорогу, ті знають її. І вони кажуть: „За се щастє, яке нашли ми, житє не було надто дорогою заплаатою“.

„А многі не мають ані пекла ані неба. Для них сьвіт — селище чарівниць. Вони жруть миши і жаби і товстїють, збирають камінчики і гадають, що то золото. Вють собі вінки із сухого листя, грають на кишках і танцюють і співають: „Велика наша сила, бо ми пануємо лиш на землі“.

„Се щасливий народець. Вони вдоволені зі своєї маленької гори і її околиці. Вони їдять і пють і грають і сьміють ся з нас, що беремо житє тяжко і хочемо або неба або пекла“.

*) Див. кн. II, 1902, стор. 144—165.

„Мудро говориш, мій сьвятий Павле, але забуваєш про друге житє“.

„Все що написане про те друге житє, се темний образ і неясне слово і ми з него не виссемо ніякої думки. Всі ми, що добро чинимо, маємо лиш надїю“.

„А ті, що чинять зло?“

„Вони вмирають ще раз і будуть викинені і спалені як бурян і сьмітє“.

„У вічних огни?“

„Огонь вічний, але гній горить помалу“.

Він замовк і по хвилі говорив дальше: „Хто чинить добре лиш задля другого житя, той сам себе ошукує. Лиш одну маємо певну заплату: ціль житя і спокій душі. І ти гадаєш, що се мало?“

„Богато не найдеш таких як ти“.

„Нікого — відповідає, — лиш тих, що працюють, що помучені, що їм зле на сьвітї. А иньші не потребують учителя“.

* * *

„Щаслива тобі дорога, Таральде, поломаний човне! Ти тепер прийшов на вічність до свого дому“.

Спокійний і чистий лежить він на лаві. Ніщо тепер не шкодить йому, що мордував ся девятьдесять лїт на сьвітї. Я завидую йому, що він переступив остатній ступінь.

Так повинен умирати чоловік: одної ночі заснув і ніхто не знав, що вмер і він сам не знав.

Я так легко не переступлю той ступінь. Бо хто так не жив як він, той не вмере так. Та нехай буде як хоче, я встигну ще зробити те саме. Не треба нарікати, бо все вирівнає ся і затихне. „Малу мінуту муки і моє бідне житє мине ся щасливо“, як тут співають. Недобрі духи ті, що видумали тяжкий привид про друге житє! Ненавиджу того поета, що перший подав у сумнів отсе житє. Але чи спанє не має снів?

На землі не було мені добре і там не буде добре. А як би істнувало житє за гробом, то мені буде ще гірше, бо там вічно треба жити. І цілу вічність однако або все добре, або все зле. Тому́ я вірю, що хоч усе на сьвітї брехливе, то одна смерть така, яку ми бачимо.

Щасливий ти, товаришу, що вже скінчив свій бій! Я незабаром піду за тобою.

* * *

Я зачинаю тужити за „святим Павлом“, за моїм братом.

Він прийшов до Таральда просто з роботи, був змучений, але молився і співав коло него. Умираючий не розумів нічого того, але вірив. Потім брат прийшов до мене.

Він має добрий спосіб говорити з чоловіком, бо успокоює. Дещо сказав таке, що мені лишилося в пам'яті. Через те я був спокійний і спав добре.

Він такий фантаст, як його учитель. Як би християнство прийшло до влади, то люди мусли би покинути світ і вимерти. Християнство тепер старе і хоре і не має в собі сили до поступу. А ще скорше справедливість Божа прискіпила би той упадок, як би мала таких небезпечних провідників, як мій брат і як би він міг за собою потягнути масу.

Але до того не дійде, його фантастичність нешкідлива і лагідна. Він для всіх лагідний крім для себе і вбиває себе. Як би він жив у інших часах, був би пророком. Люди були б його зробили Месією або Буддою, а потім були б його вбили, аби з його честот зробити собі хліб насущний.

Але „святий Павло“ не хоче бути пророком. Він ходить між злодіїв, прибуд і всякий такий народець і там віддає своє життя так, що ніхто не знає. Се правдиве християнство. Але правдиве християнство — непрактичне християнство і тому ніколи не дійде до влади.

Я тужу за братом. Я вірю в него, а се одинокий ратунок: вірити в чоловіка.

Бо як вірить ся в чоловіка, то вірить ся в щось вище як чоловік. Я зачинаю вірити, що можна ще в щось вірити. В щось добре і правдиве, що не є реклімою. Через него я вірю в добро, не через його слова, а через него самого. А віра в добро спасає.

Тому є щось добре, щось, що само себе жертвує і не шукає заплати. Так ми бачимо щось надприродне. Тут нове царство, висший закон. А в такому разі світ не пустий дім, у якому жруть ся жаби і гадюки, а щурі й ласиці борються за існування.

Брат мусить знов прийти, бо чим більш ослабаю, тим більше потребую його.

* * *

Приніс мені вазоник із молодим деревцем; воно вже має пучки і вже пукає.

„Се — каже, — я випросив собі і дарую тобі, аби ти дивився на него тепер, коли приходить весна. Але приглядайся уважно.

„Знаєш, що таке містика? Коли глядиш на таку ростинку, як вона росте, то видиш велику тайну.

„Ось бачиш, в малім горщечку жменя чорної землі. З тої жмені землі творить собі рости́на все: корінь, пень, галузя і гилля, листя і цвіт, а врешті овоч. А все те разом і так чудово обдумане і виконане. Все разом, усе зокрема і в формі так гарне, що ніякий артист не доконає такого, і так багате барвами, що наші малярі цілою своєю технікою не годні сего навіть наслідити. А все се творить рости́на зі жмені намулу. З сего намулу вистрілюють форми і барви незмірного багатства, пречудової краси. Так як би рости́на мала свій корінь у вічності, в творчій сні Бога. Так витікає і пливе жите і краса.

„Се не випадок, що лучився на світлі випадково. Не лиш сій рости́ні вдалося мати таку таємну силу. Кожного року так дієся і мільони рости́н уміють сю штуку. Кожда має свій спосіб, свої барви і форми, всі з найсубтельнішим артизмом продумані, ясно і строго виконані так, як би кожда мала взір перед собою і поступала після него. А про те нема двох однакових.

„Гляди добре і вдумайся в сі пропасти загадки в сеї рости́нці. І прислухайся, чи вона не скаже тобі чого“.

* * *

Він каже, що як хто не має Бога, то нехай держить ся світа. А я питаю, що мають робити ті, що не мають жадного Бога і зірвали зі світом?

Він сьмієся. „Таким добре збирати почтові марки. Але зі світом ніхто не годен розправити ся“.

Я кажу, що можна так постаріти ся. А він відповідає: „Як ти зірвав зі світом, то ти ще не старий. Бо молодість не любить світа, вона любить свою мрію; і мужеська сила не любить світа,

вона любить свою борбу; тільки старість любить сьвіт. А любить такий сьвіт, яким він є, без окраси і шрїй, без золота і власти, без почести і блиску, без мяса і вина, без жінок і палаців. Але любить його ненавистю і болем серця, бо знає, що мешканє має виповіджене. І знає, що як сьвіт до неї ще всьміхає ся, то за гроші, а як його силою візьме в обійми, то він студений і сьміє ся в його обіймах з її любови. І через те ненавидить його. А сьвіт кепкує собі з її ненависти і заковує її в її любов і ненависть. Щасливий той, хто в слухнім часі вірє зі сьвітом. Як не зважить ся, то сам сьвіт вірє з ним.

„А коли чуєш, що грішна ненависть, себто ненасильна любов родить ся в тобі, то шукай помочи, бо пропадеш. Бо ми не повинні ненавидіти сьвіта такою ненавистю. Не повинні взагалі ненавидіти його.

„Сьвіт добрий. Хоч не такий, аби на него можна спустити ся.

„Одна ростина на леваді красша, як Соломон зі всіма його діамантами, і ти будеш мати радість із ростины, коли її будеш уживати так як ростину. Але коли скажеш: „Се діамант“ і покладеш її в золоту скриньку і будеш отворяти її й тішити ся ростиною як скарбом, то вона зівяне, а коли викинеш її, то скажеш: „Усе на сьвіті суєта“.

„Але сьвіт не суєта, тільки ти дурень. І ніхто не освободив ся від сьвіта, хто каже, що скінчив із ним“.

„Але я вже розв'язав ся із ним“.

„Пробуй освободити ся від него, то побачиш, як ти розв'язав ся“.

„Від чого маю освободжувати ся?“

„Не ненавидиш його хоч трохи?“

Я мовчу.

* * *

„Ти говориш так про Бога, як про свого близького сусїда. Ти ніколи не сумнівав ся, ніколи не думав?“

„Я дивував ся і питав себе“ — каже він. „Але щось є в минї, що радо відповідає менї“.

„Ти щасливий! Але ще одно питанє завдам тобі, на яке відай і відповіди нема. Як ти можеш вірити в такого Бога, що не єсть справедливий?“

„Для мене він був справедливий. А ти маєш жаль до него?“

„Розглянь ся, поглянь на людей. Одні вродили ся добрими. А другого народять на сьвіт із такою злою натурою і він росте в такім душнім воздуху, що ніколи не може бути добрим. Я сам зазнав сего. Розглянь ся по сьвіті, як на нім діє ся. Добрі терплять зло, а злі в сало вбирають ся. Правда мусить мовчати, бо сила панує. І є лиш один закон: що сильний з'їсть слабого. А ти все віриш в опікуна, в вітця навіть“.

„Тут ми на полі укритих справ“.

„Мене ніщо не обходять твої таємні справи. Я не маю других очей і мушу держати ся того, що бачу сам“.

„А таки треба мати другі очі. В сьвіті рядять закони природи. І добрий і злий умирає, і доброму і злому сьвітить сонце.“

„А учитель учив нас будувати нове царство. Поза сьвітом, поза природою, поза найвисшими нашими почуваннями має повстати в нас те царство, а в ньому має панувати справедливість. В тім царстві знайде зло свій засуд, добро свою нагороду, там віднайдемо вітця“.

Я мовчав і міркував.

Він стояв коло вікна і глядів на розвитку вже рослину.

„Скажи мені, що сказала тобі рослина?“

„Сьвіт має душу, каже мені рослина“.

„Те саме каже вона й мені. Се велике слово“.

* * *

„Тираном був старий Бог, з суворими вимогами з огляду на себе самого. Для себе жадав послуху і пошани. А як не віддали йому належного, то ставав злий і мусіли кровожадного поїти кровю.“

„Але учитель навчав нас про такого Бога, що жадає послуху з огляду на нас самих. Він журить ся, коли грішимо. Журить ся за нас. А навернемо ся від гріха, то він радує ся і забуває. І не хоче жертви і крові. Сам забиває товсте телятко і справляє весілля для грішника.“

„Сею наукою спас Христос сьвіт із довгої тривоги. Але сьвіт не міг спасти ся. Радісна новина, що Бог став ся для нас вітцем, зробила ся приказом. Коли не віриш, що Бог наш отець, то він кине тебе в пекло! І ніколи між нами, а Богом не стояв такий пострах як тепер.“

„Ти кажеш, що не можеш найти вітця. Я вірю. В тобі сидить старий Бог пімсти. В найтайнійшій трівові твого серця сидить він, закритий нею як чорною хмарою. Але як би ти раз посьмів сказати до тої хмари: „Я заблудив, але тепер хочу робити твоє діло, хочу бути одним із твоїх робітників“, то ти побачив би. Може то був би отець“.

„Я не маю весільних шат -- відповів я. — Треба нової волі, сьвятої і чистої“.

* * *

„Все говориш, що ти не годен вірити. А хтож тебе просить вірити? Доки маю казати тобі, що Христос прийшов не з наукою, в яку маєш вірити, але з законом, якого маєш слухати? А як будеш послушний законowi, то переконаєш ся, що він походить від Бога і увіриш“.

„Як маю любити Бога, то мушу вірити в него“.

„Бога любити, значить сповняти його приказаня. Як любиш свого брата, котрого видиш, то любиш і Бога, котрого не видиш. А з часом будеш ясновидючий і побачиш Бога. А любити ближнього значить помагати ближньому. А ближній той, хто потребує помочи. Старі родичі, хорі свояки, ті що лежать під моїм порогом, ті, що по дорозі слабі валяють ся.

„Найтяжше нам зрозуміти найлекшу річ, найблизше знаходимо на самім останку. А ваким зачнемо любити ближнього, любимо тих, кого ми не виділи ніколи. Християне люблять Готентотів, а ті, що хочять бути ще ліпші від них, люблять будучність, а Лазарь де лежав, там лежить“.

Я кажу: „Се християнство для сильних і молодих. Але яку раду дає старому чоловікови, що має вмирати?“

„Наверни ся, а будеш жити.

„Що я можу вчинити доброго?“

„Можеш прощати“.

Я подумав собі: „Кому там у голові моє прощенє!“ Але я протягнув руку і сказав: „Я прощу тобі, брате“.

Він міцно стиснув руку.

„Дякую тобі, брате, ти не знаєш, яке ти добро вчинив мені“. І він плакав.

І ми оба щасливі, що перепросили ся.

* * *

Я не можу судити нічого про його віру, але знаю силу його вчинків.

І багато надії додає мені думка, що можна жити по правді і найти в життю сьвітло. Тоді наш шлях не безвихідний. Та се треба було мені знати скорше. Тепер уже за пізно. Не маю вже сили. Зі смертю в тілі ніхто не зачинає нового життя.

Я ослабаю. Рідко встаю і то лиш на хвилю. Недавно зімлів я і довго лежав у ліжку.

Але болі лагідніють і напади приходять рідше. І душа спокійніша. Я занадто змучений. А часом думаю, що то „святий Павло“ відганяє від мене зло своїм сильним словом і теплим серцем.

Я довго не вірив, аби чоловік міг допомогти другому чоловікови, а се таки правда. І сам собі міркую: він має в собі силу уздоровлювати, хоч нічого не знає про неї.

Се мабуть якась переміна в моїй слабости. Як перебуду небезпеку на весні, то перебуду і літо, а як добре піде, то ще довше. Радо пожив би я ще кілька літ, бо я найшов чоловіка в якого вірю.

* * *

Муки душевні не перейшли. Внутрі мулить дивно пригнобленє, груди тяжкі і болючі і мушу уважати, аби тоска не вернула назад.

Ціла річ в тім, що я не можу виговорити ся. Кілька разів хотів я висповідати ся перед братом і не міг. То одно щось перебе, то друге таке; чогось стидаю ся. А затаєні гріхи тяжкі як змора.

Вести банковий інтерес, сеж іще не нечесть. Той другий був гірший кровопійця від мене. Але мені дубіє язик, коли приходять ті спомини і слово не годне протиснути ся крізь зуби.

Сам перед собою не можу сповідати ся. Нема сили глянути собі в очи і сказати правду. То так як операція. Не можна бути самим, коли хоче ся розкрити душу.

Другий розуміє недоспівані пісні і вгадує і бачить усе по голосі, по лиці і по очах і не треба договорювати остатніх гірких слів. І має лагідний погляд і помічне слово, коли бачить несъміливість. А потім скаже таке слово, що я був би ніколи його не

сказав, а воно успокоює і лагодить. І вже те, що спокійно вислухує і не тікає як від чогось гидкого, вже те одно — поміч.

Коби прийшов такий щасливий день, то я розмовлю ся з „святим Павлом“. Він розповів мені своє жите і він чистий передомною як ангел, а прецінь він пізнав світ на стілько, що порозуміє мене. Він нікого не осудить остро крім себе.

Я спав би спокійнійше.

* * *

Я розповів усе братови і великий тягар скотив ся в мене.

Благословлений най буде добрий чоловік! Ніхто не знає, що значить добрий чоловік, лиш нещасливий. Але сей знає і на страшнім суді буде свідком.

Благословлений той, що має слово прощення і помічну руку. В нім ходить по землі святий тепер і вічно.

Поєднане і мир довкола його голови, і він не зазнає страху і увійде в незнане як у ясний сон.

Амінь. Усі святі будуть свідками і проговорять: так, так. Благословлений, хто приходить в імя Бога. Радість велика в небі з того, хто несе поміч.

Але проклятий най буде той, хто зле чинить чоловікови і мучить, хто злим словом ранить душу, хто бачить біду і упадок, а не простягне руки, аби підняти. Проклятий він і вигнаний і нехай страх тре його, а як прийде його остатня година, а він проситиме помирення, то знайде холодні очи і ніхто не пізнає його.

Се мій засуд. Я приймаю свій засуд і свою кару. Бо в муках є прощенє.

А тим, що були моїми злими духами і мучили мене, я простив. Бо мені вони чинили те, на що я заслужив, а їх гріх, се їх діло. До тих, що знаю, де вони, пишу і заключаю мир. Бо як я сказав братови, що ненавиджу їх, то він мовив: „Ти мусиш простити їм, бо коли вчиниш добро своєму ворогови, то не будеш уже ненавидіти його“.

А ті, що я перед ними нагрішив і їх нема, то за них прощає мені брат в імя Господа.

Великий тягар спадає в мене і я лекше дихаю.

А тепер прийде весна з сонцем і леготом. Усе жите пробудить ся. Я набираю відваги і охоти. Я тепер не дам ся, бо у мене єсть добрий брат.

Я вірю, що як би я ще пожив трохи новим життям, то я би ще відшукав вітця.

* * *

(Дописане.)

В паперах, із яких переписана або перероблена найбільша часть осего, що тут перед вами, при кінці дописано вже чужою рукою : „Одного весняного дня було ясно і гарно. Гуннар убрав ся і вийшов, бо кавав, що йому буде легше на біль голови. А скоро — мовив — напю ся сьвітла і воздуха, то поздоровію“.

„Здає ся, що хотів вийти на гору, де стоїть дорогоскав. Але вже не міг зайти туди. В половині дороги впав і вже більше не підняв ся. Його найшли і принесли до дому, але вже не приходив до памяти. Тої самої ночі вмер. Мир його кісткам“.

* * *

Його поховали в тім кутику, що він собі був вибрав. На могилі співали :

Тут я спочину від бурі й борні,
Клопоты й горе забуду,
Спатиму тихо до божого суду,
Страх житєвий не докучить мені.

Осьде важкої вандрівки кінець.
Тихо зложіть мене в лоно земнєе !
Соннєе щастє й прощєне м'ягкєє
В мамі обіймах найде вандрівєць.

Тихо зложіть у землиці пухкій !
В ній для трудного наймякшєє ложе.
Що там в житю наробив я негоже,
Вкриє мовчанє ось тут і спокій.

Тихий спокій і непамять ось тут
Вкриє всі прогріхи, бої і звади ;
Ті-ж, що в борні я зранив без пощади,
Прощєне й своїм провинам найдуть.

Переклав Василь Стефаник.



ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ.

(ЗА НАДСОНОМ).

Країна гарна — бурі в ній немає;
Гадав би — вічно тут весна гостить,
Зелений килим землю покриває,
На згірю замок в сяєві горить.

У скель підніжя синє море мріє,
Ніколи в берег хвиля не вдаря',
Ані від моря вітер не повіє;
Як скло погідна площа водяна.

За замком і тінистими лісами
У небосклін нахмурившись втекли
Могутні гори з білими верхами,
І тиху вічну думу затагли.

Ліси і лазурове небо ясне
Мов вакували край у валізі.
Мертвий спокій ціле се місце красне
Проймив і заморозив в ній життя.

Край гарний! — та зі злости чародія
В глибокий він і вічний сон попав;
Для нього щезла на життя надія —
Скрізь небосклін сїть смерти розіпняв.

Не видно чайки з перами сніжними,
Що підставляє сонцю грудь свою;
Не мчать ся хмари з громами гучними,
Щоб закропить отих ланів жагу.

Замерз край замка срібний стовп фонтани,
Заклякли в чашах цвітів мотильки,
Стрійні папуґи сплять повід каштани,
Зстовпили в лісі олені струнки.

Скрізь смерть лягла, природа скамяніла...
 Як в гробі глухо всюди, все тут спить...
 Не чути, щоб десь пісня задзвеніла,
 Ані лісами ріг не загримить...

Той замок, гори, ті гаї й долини,
 Фонтани срібні та чічки стрійні,
 Се лиш мертвої полотню картини,
 Вид краю, що в глибокім тоне сні.

А в замку знай, де рута чарівная
 Звила ся в перстінь навкруги вікна,
 Там спить царівна в ліжку молодая,
 Як нічка місячна, так чарівна!

На мармур звисли коси золотії,
 А румянець на білім личку гра,
 Часом ворущать ся уста тонкії,
 Глибокий віддих ніжну грудь здійма.

Шовкова шата лоно покриває,
 Красять рожеві цвіти гарну стать,
 На уст коралях денний промінь грає,
 На личку саява відириски мигтять.

У сні страхи нічні її лякають,
 Невпинно грудь хвилюєть ся пухка,
 Рясні сльози ллють ся, не вгавають,
 Мов змити хочуть цвіт краси з лиця.

Їй снить ся, що ген-ген там за верхами,
 По шляху, змучений в тяжкій борні
 Герой-легінь в буйними кучерями
 Жене до неї крізь ліси шумні.

В дорові мари злі його спиняють,
 Колючим тернем закидають путь,
 Рови бездонні перед ним копають,
 На бездорожа пагубні ведуть.

Жупан його кровавий весь, подраний,
 В лісах що крок то смерть грозить йому,
 Та він пішов на бій любовю гнаний,
 Нога його не сховзньєсь в щілину!

З любовю в серці мари проганяє,
 Любов, се щирий провідник і друг,
 Се лік життя, що ним збудить бажає
 Царівну й сонне царство те в округ.

Він змучив ся, бо-ж дуже то далеку,
Тяжку й тернисту перейшов він путь.
Чи видержить в кінці борбу не легку?
Чи побідить його хоробра груди?

До замку перуном борець впадає,
Та перед ним заперті брами — гов!
Останні сили він свої збирає,
І в замки бе, аж гук страшний пішов.

Кровавий піт з чола потоком леть ся, —
Та він важкою бардою валить!
Мов сніг весною, сила подаєть ся,
А брама знай неврушена стоїть!

Та думка, що як в мить зі сну не збудить
Царівну — то на вік вона засне,
Сил додає... Як тигр, що жертву губить,
Так він ту браму люто бе тай бе.

І не остоялись міцні подвої!
Він з лускотом на землю їх валить,
Мов грім по сходах сам летить в покої,
Де сном трівожена царівна спить.

В півсні вона стук чує по марморі,
Піднятись хоче — та лиш стрепенесь,
Розкрити ся не можуть очи-ворі,
Хоч гомін все яснійш, яснійш несесь.

„Вставай, царівно! ключ життя твого я
Приніс! Чар принесе! спадуть кайдани!“
Царівна затряслась — рука героя
Її діткнулась — і справділись сні.

Вона збудилась — зір на нім спинила, —
І груди до груди прилягла притьмом...
Нараз в природі пробудилась сила —
Втурюють щастю співи й шум кругом...

* * *

Крізь сон і людськість вічний стукіт чує,
З переполоху кидаєть ся вона,
А сьміливий герой во сьвітlichem прямус
І простунаєсь звільна тьма нічна.

Іван Пleshкан.



ULTRA MONTES.

За горами, за лісами
Сумно тай смеркло ся.

М. Шашкевич.

Виданий недавно заходом проф. Студинського «Альманах руско-українських богословів», зложений з літературних і наукових праць питомців гр. к. духовної семінарії у Львові та з праць інших молодих слухачів теології з різних поглядів заслугує на близну увагу. Вже одно те, що Альманах вийшов саме в пору університетського заколоту і сецесії, надає йому певне документальне значінє: дух, який визначив ся серед українсько-руської молодіжи в часі заколоту, той дух горячої любови до своєї національности і віра в її кращу будущину, а бодай почуте неминучої потреби горячійше, дружнійше і успішнійше дбати про ту будущину, віє також із титулу з кращих сторінок сего Альманаха. Його повинні би пильно прочитати всі ті глибокомудрі і аж до цинізму «тверезозорі» наставники, які раз у раз товчуть, що університетський заколот не був зовсім впливом настрою молодіжи ані жадних її поглядів, а тільки штучним витвором якихсь таємничих агітаторів, якоюсь — не знати вже якою, бож певно ані польською ані московською *) інтригою. Нехай читають сей Альманах не оком знудженого літерата ані поквалного на новини журналіста, але оком слідчого судії, що за нескладними та суперечними признаннями докопує ся до найглибших мотивів та відрухів душі,

*) Зрештою Dziennik Polski і тут найшов вихід: се була пруська інтрига! Вачите, Прусакам треба було замаскувати свої вжесяньські варварства і показати світові, що й Поляки не діпші від них, скоро мають власть у руках, ось вони й підкупили Русинів до забурень. Щож, не даром кажуть: не мав вовк чим тес то, та ликом.

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XVII.

10*

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

а я певнісінький, що на дні отсего Альманаха вони знайдуть »знов таки його«, головного агента провокатора руської молодіжи, головного мотора розрухів — сильно розбуджене, свідоме і горяче національне почуте українсько-руської молодіжи. І нехай тягнуть його на суд, нехай волочуть, а то воно потягне їх самих!

Я не думаю тут розбирати докладно зміст Альманаха. Вповні признаючи його важність як першої духової маніфестації укр.-руської молодіжи теологічного факультету, я рівночасно мушу признати, що зложені в ньому літературні твори не визначають ся особливою вартістю і навіть як перші проби не займають видного місця в нашій наймолодшій письменстві. Так само критичні та теоретично-наукові статейки поміщені тут не мають особливого значіня, не виявляють ніяких свіжих думок або бодай визначних літературних темпераментів. Се не в докір авторам і впорядчикам Альманаха. Такі збірки, складані ad hoc, звичайно не можуть характеризувати докладно ані групи ані одиниць, хиба що в них будуть поміщені праці підготовані не ad hoc, або праці визначних талантів. Таких визначних талантів — се видима річ — серед наших молодих богословів поки що нема.

Та про те маємо в Альманаху дві праці, що надають йому більше, тривкійше значіне, ніж моглоб бути значіне хвилевої, хоч і як далекосяглої в своїх наслідках маніфестації. Сі дві праці, се історична розвідка »Єзуїти в заведеню унії на Русі в доберестейській добі« Олександра Сушка, підписаного також як упорядчик Альманаха, і статя »Руска колегія в Римі і єї питомці«, підписана псевдонімом Римчук. Не вдаючи ся в фаховий розбір статі д. Сушка, зробленої дуже старанно і талановито, я завважив би тільки одно. Автор з натиском і з великим ентузіазмом підносить місіонерську працю Єзуїтів у Червоній Русі в р. 1570—1590 р., називає її по prostu »апостольскою роботою« (стор. 159), а особливо з великими похвалами підносить і докладно висліджує працю їх найвиднішого представника Венедикта Гербеста. Автор досліджує тут майже крок за кроком ділане і поступи тих місіонерів — і за се йому належить ся подяка — та забуває вияснити тільки одно: чи справді ті люди »подвизали ся« в краю якихсь поганців, идолослужителів та людоджерців, чи може ні? Правда, ті характеристики руського духовенства та руського люду, які він досить некритично вибирає з полемічних творів польських та уніятських і які зрештою не дають повної картини. — ті характеристики

немов промовляють за тим, що тодішні Русини, перед унією, стояли з духового огляду мало що вище від справжніх Готентотів. Дуже жаль, що автор не розширив троха свого горизонту і не поспробував заглянути троха глибше, безпосереднійше в душу тодішніх православних Русинів, навіть тодішнього сільського духовенства. Документи до сего найшлись би може, от хоч би в церковних книгах, житийниках, прольогах і т. и. переписуваних перед унією, в приписках на полях різних книг, у судових актах і т. д. Може би автор переконав ся, що під тою непоказною поверховою шкаралюющею, в тих бідних, темних, погорджуваних, часто п'яних і панциною обтяжених попах тліли також якісь іскри духового життя, держали ся якісь свої традиції, не добачувані вельможними полемістами в роді Потія або вченими схоластами в роді Гербеста, але з погляду історика не менше цінні і гідні пошани, так само, як і ті ще тайніші погляди та пориви в душах тодішніх укр. селян, що в XVI в. витворили богату скарбівню дум та пісень, із яких уривки дійшли й до нашого часу. Може би такий поглиблений дослід пояснив д. Сущкови, як се стало ся, що вея ота 30-літня «апостольська діяльність» його улюблених Єзуїтів серед руського народу не принесла ніякісінького плоду, бож, як звісно, Червона Русь 1596 р. не приступила до унії і ще цілих 100 літ держала ся православія і треба було аж систематичної діяльності владик-Валенродів, що тайком принявши унію вдавали з себе православних, щоб руйнувати те православіє в самім фундаменті церковної організації, — треба було аж такого рідкого в історії підходу, щоб довести до тріумфу унії у Львові в р. 1700. Жаль також, що д. Сущко, характеризуючи темноту та неморальність руського православного духовенства по селах у XVI в. не кинув хоч раз оком на стан латинського світського й монастирського духовенства в тодішній Польщі. Може би тоді його малюнок одержав иньший розклад світла й тіней. Та найважнійша, принципіяльна хиба праці д. Сущка лежить у тім, що він обмежив ся на дослід зверхніх контурів «апостольської діяльності» Єзуїтів на Руси: де сиділи, куди їздили, кілька було місійних подорожей? Але ані словечком він не згадує про те: щож таке проповідували вони? Яку науку несли напів диким Русинам? Се, здаєть ся, було б цікавійше знати, ніж число і маршруту їх місійних подорожей. Лиш один, тай то мимовільний натяк на зміст Гербестових проповідей знаходимо у нашого автора. Підносячи, що Гербестові

писання перед його вступленем до єзуїтського ордену нав'язні щирою прихильністю до Русинів, д. Сушко зазначає, що орден вплинув на Гербеста некорисно і що його пізнійший твір визначається »неімовірною залістю та злобою проти Русинів« (стор. 147). Ну, на скільки нам пригадується, ані один справді апостольський твір не визначається такими почуттями, і д. Сушко, звеличивши Гербеста, може по глибшим вдуманню в зміст його творів з єзуїтської доби таки задасть собі питане, чи справді він змалював портрет »апостола«, чи може якогось масового отруйника? А ще ліпше було б вияснити собі те питане перед писанем розвідки.

Та я, як сказано, не маю наміру вдавати ся в фаховий розбір праці д. Сушка. Для мене далеко цікавіша стаття д. Римщука про руську колегію в Римі, цікавіша власне як документ сучасного думання і почування серед нашої молодіжи. Признаюсь, що треба було не малої смілости, щоб написати, а ще більшої, щоб надрукувати сю статю. Я певний, що коли-б вона була надрукована прим. у »Літ. Наук. Вістнику«, то доси у всі великі дзвони по всій уніятській Русі дзвонено би про злобу, завзяте та ненависть недовірків-редакторів, що поважили ся кинути таку калюмнію, такі з пальця виссані нісенітницї проти такої шановної інституції, як руська колегія в Римі. Ну, в богословськїм Альманаху, тай ще присвяченим митрополітови з заявою синівської любови, там ся стаття пройшла і доси не викликала ніякої бучі. Се дає мені відвагу покористуватись нею як документом, а радше піднести деякі характерні деталі з жити тої нашої невеличкої колонії, що гніздить ся „ultra montes“, у самім серці католицького світа, в Римі, і має бути, що так скажу, держалном тої підоймп. якою римська курія бажає колись *Oriente[m] convertere*.

Про давнійшу історію колегії автор не говорить; цікаві можуть знайти її в книжці Харламповича про школи в південній Русі. До того, що розповідано там, треба додати хіба те, що в 1897 р. Русини вийшли з колегії єв. Атаназія і перенесли ся до власної хати, побудованої коштом австрійського фонду, зложеного ще Марією Тересою на удержуване руських питомців при віденськїм Барбареум. По скасованю віденської руської семінарії повернено доходи з того фонду (річних 40.000 фр.) на удержуване руських питомців у Римі; на будову власної хати для руської колегії дав імператор Франц Йосиф 100.000 фр., папа 25.000 фр. а Пропаганда 55.000 фр. Число питомців у тій колегії виносить 16,

а їх удержане протягом року коштує коло 20.000 фр. »Трохи губить ся та сума в тих 40.000 фр.«— говорить наш автор,— які що року йдуть із фонду Марії Тереси, і запитує: »Чи не подуматиб кому, куди так мандрує ще 20.000 фр.?« Звісно, слід би подумати, тим більше, що для такого думаня є спеціяльно покликані люди, які нікому посторонньому навіть не дозволять думати про се.

Отсе *studium romanum*, яке побирають Русини в римській колегії, почало в остатніх десятиліттях ХІХ в. відгравати деяку значнійшу ролю в національнім життю Русинів. Дивним може видати ся, що воно, хоч існує від половини ХVІІ в., перед тим не відіграло в тім життю майже ніякої ролі. Ну, та се історична загадка, нехай над нею мучать ся спеціялісти. Для нас важно сконстатувати хиба той факт, що виднійша роля »римцуків« у нашій суспільности датує ся аж від того часу, коли в Римі наслідком ріжних політичних констеляцій і впливів звернено пильнійшу увагу на нашу Русь і адоптовано в значній мірі пляни польських політиків що до реформи унії і реорганізації уніятської церкви. Одною з точок сеї програми було обсаджуване єпископських та митрополичих катедр і иньших виднійших єрархічних посад вихованцями римської колегії та вітхнене »римського« духа в важнійші церковні організації (реформа Василян Єзуїтами, реформа духовних семінарій). Один по однім засідали на наших митрополичих престолах два вихованці римської колегії; иньші їх товариші позаймали важні позиції в консисторіях та на університетських катедрах, і сьогодні вже можна би з певним правом запитати: якіж здобутки сих заходів? Чим зазначили себе впливи римських студий у нашій національній історії?

Не можна заперечити, що бодай одним плюсом зазначила себе у нас та група »римських докторів«, а власне заініціованою митрополітом Йосифом Сембратовичем діяльністю над отверезінем народа. Певна річ, і тут сама ініціатива не була би вдіяла богато, як би їй не пішла на руку певтомима і повна запалу та посвєченія діяльність деяких сільських духовних домашньої школи, як Мох, Струтинський, Мардарович, Чарнецький і т. и. Та поза тим, скільки знаємо, діяльність римських докторів не зазначилась у нас нічим позитивним. Анї на ширшій політичній арені ніхто з них не то що не заяснів, а навіть не вмів зробити кроку (згадаємо тільки повну понижень та компромітаций карієру Сильвестра Сембратовича з його »Миром«), анї в національнім руськім життю

ніхто з них не відіграв виднійшої ролі, не виявив хоч якої-такої здорової власної думки, ані на полі церковної організації не видно доси якогось значнішого їх впливу (один Римщук, що переселився був до Америки і мав справді поле показати себе, виявився чоловіком вповні безхарактерним, без ніяких релігійних та етичних переконань). Ба навіть на найтіснішій, спеціальній полі, де би впливи »римської школи« (коли можна і варто говорити про неї) повинні були показати ся, на полі теологічних студій, і тут ми не видимо нічого-нічого, або ще щось менше. Теологія для наших молодих богословів не перестала по давньому бути Brotstudium, неминучим лихом, яке веде до сляк-так забезпеченої посади. Бачити в ній справжню науку, щось таке, що живо торкає душу, спонукує до власного думання, досліду та праці, — до сего вони не доходять. Знайомости з сучасним станом тої науки, з напрямками не то вже чужими католицькій ортодоксії, але навіть і тими, які існують в лоні самого католицизму (див. в Німеччині праці Ф. Ке Крауса та Шеля, в Англії єпископа Колензо) не бачимо у наших теологів ані сліду. Тим то наші сучасні теологічні писання, навіть проповіді, гірші, менше живі і більше схолястичні, ніж ліпші того рода твори наших проповідників із XVII—XVIII в. (говоримо тут, розуміється, про друковані). Тим то видавана від двох літ спеціальна теологічна часопись »Богословській Вѣстникъ« замість стати »науковим« органом нашої теології, являєть ся хіба найповнішим *testimonium paupertatis* їх науковости і їх теологічного знання. Одно тільки може би можна покласти на карб *studii romanii* — оту єзуїтську нетолеранцію до всяких чужих переконань, ненависть до всякої самостійної думки, оту неперебірчивість у способах побороювання немилых одиниць чи напрямів, несумлінність у киданю клевет та підозрінь та в перекручуваню очевидних фактів, усе те, що й де инде, особливо в Австрії характеризує гіршу частину ультрамонтанської преси. Як бачимо, надбаня не надто блискучі!

Якже се так? — питає всякий, і не найде відповіді в зверхніх обставинах. Їдуть люди до Риму, віддають чотири, часом більше літ спеціальним студіям, здалека від галицьких партийних сварів, у великім місті, в центрі одної з європейських держав і в серці новочасного католицизму — і не вивозять відтам нічого-нічого-нічого? А бодай не вивозять нічого такого, що моглоб іти на пожиток убогому, темному та лихою долею битому народови?

Не вивозять навіть думки про той народ ані бажання служити йому? Як же се так? Відки се бере ся і чия в тім вина, коли в загалі можна тут говорити про якусь вину? Статя д. Римщука відхиляє нам по троха заслону, якою закрита була доси ся загадка; вона перший раз кидає сніп ясного сьвітла на сей цікавий закамарок.

Та пора нам дати голос йому самому. Зазначивши, що в колегіяльних правилах головною метою колегії поставлено «дати молодцям рускої народности основне теологічне знанє», щоб вони були в стані «заховати і розповсюднювати католицьку віру» і тільки в 25 § згадано про те, що «хоча питомці вже в гімназії покінчили науку рідної мови і літератури, однак поручає ся їм не занедбувати зовсім тої науки, особливо в місяцях ферій», автор переходить до питання, як сповняють питомці свій «обовязок» і відповідає ось що:

»Поперед усього треба нам познайомитись здебільшого з установами і урядженем колегії. Кожний питомець має власну невеличку «камеру», з відповідним уладженем. Вона єсть його цілим сьвітом, справдішнім храмом спокою і праці. Відвідати товариша в його хаті вільно хіба з конечности. Час розложений так: рано 2 год. в школі, по обіді так само; науки дома денно 2 $\frac{1}{2}$ —3 год.; спочинку по обіді година. по вечері рівно-ж: відкиньмо ще коло 2 год. примусового проходу — то весь дальший час іде на духовні вправи і церковні обходи, що забирають питомцеві денно коло 2 год. — а в сьвято подвійно. Ферії тревають 4 місяці: 2 місяці в Римі, 2 поза Римом. Пнньші постанови подібні до постанов у львівській семінарії, з тою хіба зміною, що в Римі більше заострена клявзура; за те внутрішнє уладженє, з огляду на вигоди та по часті і на условини до науки, кориснійше. Все складаєть ся так, що питомець може, як хоче, винести з Риму як найбільше морального майна. Чи так с? Заглянемо в бібліотеку.

»Велика, гарно уладжена комната, в якій містять ся довкруги величезні шафи. Аж просять ся, щоб їх заповнити книжками! Кілька з них справді чванить ся своїм майном. Ось в одній ціла Патрольоґія, правдива перлина бібліотеки, цінна спадщина по пок. архієп. Йосифі Сембратовичеви. Побіч друга шафа дорогої спадщини, а за тим іде третя, четверта, пята — з книжковим хмизем. Лиш де-не-де найдєсь щось пригожого, проче перебірки уличної антикварні. Та будь-що-будь теолоґія заступлена гарно. Теплий

кожух — не на нас шитий! За твердий горіх для Русина, у якого що йно клюють ся зуби! Але заглянемо до світської літератури. Є щось, а властиво нічого: трохи зібрання від Преосв. Чеховича, п. О. Барвінського, жертви о. прал. Левицького, дари «Старопр. Інститута», «Товариства ім. Шевченка», «Просвіти», Дра І. Шараневича — і багато обіцянок, яких навіть у протягу кількох літ не можна було сповнити... Як хто зробив правдиву жертву, то хіба книгарня Губриновича! Годить ся також подякувати «Книгарні Польській». Се жертви в самих початках — від тоді нікому і до голови не прийде про се подумати. Давнійше був ще якийсь колегіяльний фонд на ту ціль, нині нема нічого: ні фонду ніякого, ні жертви. Як-би так не змилосердив ся від часу до часу о. Левицький, то — ет! А чейже годило-б ся декому другому подумати про яку таку духову поживу для будучих учителів люду!

«Але запитаєте: »І що, ради Господа, маєте в вашій бібліотеці!« Йй Богу, не скажу! Гадаєте, хто ниніший знає? Ні! Є може кількасот томів, може й тисячка, може більше набере ся, але кілько і що с, ніхто не скаже. Коли я приїхав до Риму, попросив у бібліотекаря реєстру книжок. Нема. Як нема? Нема тай кінець. Чому? Не хотять платити за зладженє... Бібліотекар пійшов на ласкавий хліб; новий приняв на себе обовязок зладити реєстр і посортувати книжки. Зачались вступні приготования. Сей має у себе 40 книжок, той 30 і т. д. Сей патріот держить Шевченка та «Історію літератури» вже третій рік: той знов сподобав собі Костомарова «Монографії». Чому? чи любусь тим так дуже? Е ні, — тільки після його мізкованя годило-б ся тим авторам найти місце на індексі... На жаль, тут не має сили «невинний» масвий указ.*)

»Згадав я, що і по 40 книжок держить ся по хатах. Чому? Бо в хаті гарна шафка на ту ціль, а книжки красно переплетені. Читати... Цур ім! Хибаж не краще марити про славну «общую літературу»? Один другому не позволяє читати. Пригадую собі,

*) Хоч і його уживалось. Сім чи вісім років тому, на донос одного із щирійших непрошених опікунів, настоятельство наперед ховало, а потім спалило «Кобзаря». Отже і наш сердешний Тарас діждав ся костра — аж у Римі... За старанєм своїх таки домородних поліцаїв! бо Італіяців в тім винувати годі. По праській виданю появило ся львівське. Се попало знову в руки непрошеного опікуна...

кілько я не напросив ся одного товариша, аби прочитав Чайченкові оповідання. Ні, тай ні! Бо ну-ж хто побачить...

»Але ось коротеньке справоздане з книжкового руху в минулім році. Читачів було всього 13 (три питомці відай не знали, що в їх хаті єсть бібліотека). Визичено всіх творів 187 в 254 томах. Найбільше з того припадає на белстристику (104 творів у 120 томах) і 14 річників періодичних видань: проче з обсягу історії і теології.*)

»Ще раз повтаряю »визичено«, бо чи хоч одну четверту часть прочитано — не треба казати.

»Нині, славити Господа, є дещо сьвіжого з нашої літератури (дар о. Левицького) — так гадасте, прочитає хто щонебудь? запитає бодай з цікавості, що се? Не хоче і дивитись, як йому показуєш: формальний страйк та крик: революция готуєть ся!

»Яке їхало, таке здибало. Ростуть народні проводирі, як карлючковата деревина. Як би так сторонній чоловік приглянув ся нашому житю, то хиба не повірив би, що се діти одної матери: не дав би віри, що се покінчені гімназиясти: а трете, що се будучі сьвященники.

»Спитає хто: Навіщо-ж дбати про непотрібів? Я й сам не скажу. Але ось що відповів би: Не кидайте безрогам бісерів; не шліть до сьвятині поган; не пускайте до Риму суспільних фрагментів! Відтак не нарікаймо, що ось за нас і пес не журить ся! Кого маємо в Римі?... І рілю справити і насїне треба краще засїяти!

»Як я вибирав ся в Рим, потїшав себе тою гадкою, що бодай чужина з'єднала заточників і повязала узами щирости. Так що-ж? Я вже по двох днях довідав ся, що нам не треба своєї школи (в Галичині); я дізнав ся, що в нашім краю за велика свобода та що нам здав би ся кнут: я вчув, що Русинів ніяких не має: я довідав ся, що правдивий рай у »батюшки«: я наслухав ся ро-

*) З часописей є в колегії »Дзю« (плачене доперва від січня с. р. з колегіального фонду доси о. Левицьким). »Руслан« (теж дар згаданого жертводавця). »Посланикь«, дар о. Джулинського, »Vaterland« (пренумерований Пресьєв. Чеховичом), »Przegląd« (теж старанем о. Левицького). »Przegląd powszechny«, »Misye katolickie«, »La Voce«, »La vera Roma« і »Civitta cattolica« (всі три остатні з фонду колегіального). Часописі, особливо руські, мають читачів, як догадуватись з ріжних заміток і поправок. У нас хоч на фільольогах не збуває, лиш шкода, що всі дістанти...

жевих мрій про гарні коні і повозки: а плакав разом з тими, що зітхали і молили Бога скоршого гетьманованя над «хлопом»; я пізнав, що ходити частійше до суперіорів є досить корисно; я побачив, що наші «козаки» справді «завзятці», як розходить ся о трохи холодної кави і пр. і пр. Всього навчив ся, лиш любови та щирости ні на макове зерно не набрав ся.

»В бібліотеці є зошит призначений до нотованя важнійших подій у колегії. Є записаних кілька сторін і з того довідую ся, що в 1898 р. закуплено кілька книжок і що 11 цвітня 1899 р. переняв управу бібліотеки новий господар. З його записок дізнаємо ся се, що і з попередніх, а далі про заведенє руських молитов, а вкінці начитав ся про партійні забуреня. Слідуючий рік 1900 приніс дві новини. Остентаційне служенє і співанє утрені якомусь екс-попови, що мав перейти на Унію, Н. Толстому, причім прийшло до непорозуміння між самими ентузіястами та любителями «исторических начал», так, що сей товариш, який перед кількома місяцями накидав ся на «радикалів», не то що наплював у очи своїм одностудцям, але ще й відкликав прилюдно свої калюмнії. Дійсно поступив чесно. Друга новина: неспокої з приводу неволення до складаня присяги. І стало тихо: не стало що спісувати — все поплило своїм руслом, аж душа радуєть ся... Забуреня з приводу присяги покінчили ся остаточною капітуляцією питомців дня 9 грудня 1900 р. вечером. Партійні сварні пішли теж «на ліси, на гори», бо нема з ким сварити ся. І сумно стало. Ходимо поуз себе, як ті, що знають, що між ними чума, яка має всіх проглити. Аж серце стискаєть: чи кукли, чи мертвяки, чи хорі...

»Пригадуєть мені колишній висказ мого товариша: «в нашій колегії півтретя питомця». Констатую, що як раз се є число наших колєгійців. Ба ще один з нещасливого числа аж налякав ся, коли я йому згадав, що не зле булоб устроювати від часу до часу товариські сходини, на взір сходин «Громади», або львівських семінарських. Хрань Боже!

»Пробіг! — скажете — так що властиво там робите? Може штуку управляєте? Ні! Може чужих мов учите ся? Ні! Вирочім у тім напрямі образуємось о стілько, скілько нам потрібно по італійськи назвати хатню обстанову та все, що потрібне до обіду!... Може наукам посв'ячуєте сили? Ні! Може старину студіюєте? Ні! А що, ради Бога, робите? І сам не знаю. Начислив би цілі

сотні всіляких дів'яцьких подвигів, але шкода часу: впрочім „*de minimis non curat praetor*“. Одно скажу: крадемо громадський гріш і обманюємо суспільність та своїх добродіїв. Бо з висше сказаного може всякий пересвідчитись, чи і о скільки відповідаємо задачі, яку на нас вложили жертводавці, а іменно: чи дбасмо про самообразование та службу католицькій церкві. Що більше, ми нарушаємо присягу, бо в її формулі, уступ четвертий, каже ся: »Обіцюю і присягаю, що на приказ висше згаданої конгрегації для розширення віри верну безпроволочно до свого краю, аби тут жертвувати своєю працею і сили на вічну службу Божу і спасене душ« і пр. Хоче ся мені дуже сумнівати, що так буде.

»Що властиво тратимо дорогий час аж на чужині — ніяк не можу поняти. Кождий, кому лежить на серці народня просвіта, домагав би ся бодай від таких питомців з Риму яких моральних здобутків. Тай взяти під розвагу, чим би повинна бути колегія, а чим е, треба заключити, що вона цілковито минає ся зі своєю цілю. Вона повинна бути нашим найвисшим заведенем теологічним, яке би достарчало самого найкращого духовного елемента. Навпаки, звідси виходять — і т. д. Що тут робимо? До чого готовимо ся? Тратимо час на куріозах. Ось прим. минулого року спровадили собі поклонники »общерусскихъ начальъ« граматика Іванова, чи чию там. Раз був празник! Аж обнимались сердеги на вид бісерів. Вчили ся, вчили — туй вивчили фальшиве »что« і »ізвеніте« і розійшли ся, як ті будівничі вежі вавилонської.

»Цікаві ми собі тай годі. Ось візьмім Греків. Збиранна з Сирії, Єгипту, Палестини — відки хочеш. Ледви що почув коли грецьку мову. Та запитай його, хто він! Русин лиш при »оказіі« зовсім симпатична людина, а в будень не поминай, як звали.

»Гаразд! а що робите ви, Русини? — питаеш товаришу. (Кажу »Русини«, бо тамті самі себе іменують „*Russi*“; не хочу їх кривдити частинною назвою). Та правду сказавши, тут нема Русинів. Є щось (от як прим. мул), щось ні се, ні те. Похорувались на чужину, якої не розуміють, та роби, що хоч. Україна для них за тісна; своя література за пуста«.

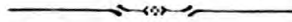
Вже з огляду на снх кілька сторінок, де вплив ся окрик болю та сорому щирої, горячої душі, що не затратила в собі морального почуття своїх обовязків супроти рідного народа, — вже

з огляду на сей документ Альманах наших молодих богословів варт пильної уваги, а його редакторам належить ся щира подяка. Після таких признань певно й історик не здивує ся, чому славетне „studium romanum“ доси дало нашій суспільности так мало плодів.

„Крадемо громадський гріш і обманюємо суспільність та своїх добродіїв“ — се справді така школа, яка найліпше може виховувати різних Грушок, але ніяк не щирих робітників на народній, науковій чи церковній ниві.

Наївним видаєть ся мені поклик нашого автора до суспільности, щоб не занедбувала сеї інституції, не »годувала кого будь громадським добром«, не посишала туди моральних калік, а тільки »путящі одиниці з якою-такою вродженою інтелігенцією«. На чю адресу се сказано? Хиба-ж ш. автор не знає, що руська суспільність яко така не має ніякієнької компетенції над тим, кого слати а кого не слати до Риму? Хибаж він не знає, що не суспільність, але нужда або індивідуальні обставини попихають молодих людей (от і як його самого) до римських студій? Тай ще одно, найважнійше! Коли хто скаже: ся школа кепська, то ще тим не сказав: ся молодіж кепська, але далеко більше сказав: ті вчителі і настоятелі кепські. Хто і як кермує заняттями молодіжи в римській колегії? Хто і якого духа чи бездуше впоює їм? Се було би цікаво знати, відти слід би розпочати реформу. А раз знаючи се автор легко міг би відшпигати й властиву адресу, на яку треба звернути ся з покликами про зараду лихови.

Іван Франко.



Поезія в освітленю наук природничих.

II.*)

В попередній частині подали ми коротенький начерк розсліду правильно-ритмічної форми поезії; але сам ритм не становить ще поезії, бо як з одного боку маємо твори, безперечно дуже поетичні, а зложені в неправильній, неритмічній формі, так із другого не всі думки, зложені в правильній, ритмічній формі можемо назвати поезіями.

Сей дивний може для декого факт дозволимо собі пояснити маленьким приміром.

Кожному з нас довелось уже не раз пережити хвилю заходу сонця і наближування вечера, та він не добачував певно в сьому ніякої поезії, — але Іван Франко ось як описує сю хвилю в своїйому циклі поезій „На пастівнику“ :

„Сховалось сонце за Ділом могучим,
Пожар вечірній запалав на небі
І згас. Стемніло. Оповите мглою
Дріма Підгірє...“

Безперечно тих кілька стрічок вражають нас дуже поетично — але признаюсь отверто, що мені, природникови, що покланяється лише невмолимим законам природи і признає лише строго-науково ствержені факти, багато в них не подобається.

І так Франко пише :

„Сховалось сонце за Ділом могучим“, та нам усім добре відомо, що сонце стоїть на одному місці, не має ніг, зна-

*) Перша часть див. Літ.-Наук. Вістник 1901, кн. VII, стор. 20—33.

чить, не бігає і не ховається ніколи. Правда, що ми його часом не бачимо, але причиною цього явища є певні, фізикою і астрономією докладно прояснені закони, а не те, що воно „ховається“.

Так само не дуже подобається мені вислов: „Пожар вечірній запалав на небі і згас...“ бо такого вечірнього пожежу, що запалював би ся на небі і гас, я не знаю. Але вже найбільш виводять мене з рівноваги слова: „Оповите мглою дрима Підгірє...“ і я прямо не годен зрозуміти, як Франко може ігнорувати до того ступня основи фізики і фізіології. Аджеж гаразд усякому звісно, що мглою ніхто нікого і нічого не повиває, а частина української землі, що зветь ся Підгірєм, ніколи не дримає...

Коли-б про те я мав писати цикль поезий „На пастівнику“ то я зачав би його більше менше ось так: Земля в обороті докола своєї осі звернулася Підгірєм від сонця. Ще хвилюк проміння, ломлячи ся в краплях водяної пари, які звемо хмарами, так розщиплялись на барвні проміння, що лиш ті, яких кут заломленя менший, могли дістати ся до людського ока, і так дразнили кінці взорового нерва, що те вражінє назвали-б ми пожежом. Та потім ті філі дроганя етеру не могли дістати ся через високий Діл до очий тих людей, які жили в Підгірю, і стало темно, та похолоділо, а через те водяна пара атмосфери згусла, творячи мраки над землею...

Та хоча в отсім моім переспіві міг би бути й ритм і правильна форма, як у поезії Франка, хоча кождий мій вислов опертий на строго наукових дослідах і законах фізики та астрономії, чого прецінь про наведені рядки Франкові ніхто не може сказати, — то все таки мушу згодитись із тим прикрим фактом, що коли-б навіть отсю прібку мого поетичного вітхненя помістила в своїому „Альбомі“ так поблажлива в тім огляді редакція Літ. Наук. Вістника, то на основі цього мого дебюту ніхто не схоче признати мене поетом. Якіж про те головні условини „поетичности“ поезії?

На повисшім примірі бачили ми, що хоч сонце ніколи не ховається, хоч вечером ніякий пожеж не запалюється на небі і не гасне, а Підгірє ніколи не дримає, то всеж таки поезия може вживати таких висловів і вони як раз вражають нас дуже „поетично“.

Се вільно правдивій поезії, вона переносить нас в иньший світ, вона має свій власний спосіб вислову своїх думок, свій пи-

тогий світогляд, незгідний нерас із реальною дійсністю і з вислідами строго наукових дослідів.

Що так воно справді, се признають усі, хто більше або менше займається поезією, кажучи: „Поезія послугується фантазією“. Але пригляньмо ся ближше, в який то спосіб ніженські ниточки сеї фантазії чіпляють ся звичайних, зовсім прозаїчних предметів, надаючи їм таємну поетичну приману.*)

Як поет задивлюється на все, що діється довкола нього, се залежить не лиш, як се звичайно думають, від ступня його освіти і від якості його талану, але й від сього, до якої раси і народности належить він, в яких обставинах виховав ся і жиє, який політичний і економічний стан, яке географічне положенє і підсоне краю, де він зріс, від усіх властивостей мови, якою він пише свої твори, ба навіть від цілого його фізичного і психічного устрою — а про те й погляди поетів на всяку річ будуть дуже ріжнородні.

Та всеж таки не вважаючи на сю ріжнородність у поглядах самих же творців поезій, усі їхні правдиво поетичні твори відзначаються певними питомими спільними ціхами. Пригляньмо ся приміром, як задивлюється поезія на сонце. Се величає жерело світла і тепла звертало на себе з давна увагу всіх поетів, вони раз у раз називають його ясним, світлим, тричи ясним, ба навіть святим, та без огляду на всіх Коперників і Галілеїв запевнюють свято, що воно до нині ще сходить і заходить, пливе, котить ся, тоне і т. д. Але крім сього говорить поезія про сонце ще й не такі дивні дива. В народніх піснях воно сумує коли заїде в хмарку, розмовляє з місяцем і дощем або й сварить ся із ними, сяє в щастю чоловіка а не хоче гріти, коли козак у пригоді, ба навіть має сина, звичайного таки Івася, так бодай запевнює він нас кажучи: „В нас матіпка ясне сонейко...“

Не інакше задивлюється на сонце й автор прастарого Слова о полку Ігоревім. Каже він, що сонце віщує Ігореві недолю, що хоче здержати його в поході, заступає йому дорогу тьмою, а в кінці сяє в радости, коли Ігор вертає з неволі. Сонце являється тут союзником Ігоря. А всеж таки Ярославна замало мабуть була переконана про його прихильність, коли плаче-голосить: „Світлоє

*) За основу нашого розсїду взяли ми наші українські народні пісні, прастаре Слово о полку Ігоревім, поезії Шевченка та Івана Франка, а вкінці твори нашого найбільшого поета-прозаїка Василя Стефаника: твори поетів мнїшних народів узгляднимо лише в міру конечної потреби.

и тресвѣтлоє слънце! всѣмъ тепло и красно еси. Чему, господине, простре горячюю свою лучю на лады вои? въ полѣ безводнѣ жаждею имъ люди съпряже, тугою имъ тулы затче?“ Як бачимо, в народнїх піснях та в Слові о полку Ігоревім знаходимо дуже дивовижні понятя про єство і природу сонця, та може дієть ся се тому, що автори тих поезій не мали понятя про основи астрономїї і фізики? Проте пригляньмо ся, які погляди про сонце мають поети вчені, культурні, що певно добре знали і про Коперника і про Кеплера.

У Шевченка сонце яснеє, сьвяте, сходить високо із за гаю, а низенько за гай заходить, плаває з хмароньками по небі, сьвітить та не гріє сиротинї тай поетови на чужинї, а надто припікає, коли поет у недолї; воно весело ховаєть ся в веселих хмарках весняних, ба навіть уміє сїдати за горою і молитись, червонїє, запалює рай, а вкінці ясне прощаєть ся з чорною землею та йде спатопьки у синє море...

Зовсїм подїбно висловлюєть ся про сонце й Іван Франко: „Пурпуром сонїчко сходить, пурпуром криєть ся в морю“ каже він, а хоч його сонце все спокїйне і в щастю і в горю, то всеж таки вміє так грїти, що аж небо яснеє усміхаєть ся, воно горить у всїм чарї весни та ховаєть ся за гори, а його промінї зціловують із лиця небес млу печали.

А у иньших наших поетів сонце говорить із людьми, всміхаєть ся в щастю чоловіка, а сумує в його нещастю, воно будить землю з зимового сну, бавить ся пахучими цвїтками, купаєть ся в морю, сьмієть ся, втїшаєть ся і гнїваєть ся, ба навіть має ясні очі, горячі груди, а навіть руки...

Не інакше думають про сонце і найбільші поети иньших народів; для приміру лише згадаємо, що у Словацкогo сонце бігає з огнистою гривною, та викидує брилянтові стріли, у Залєскогo на сходї мов король із постелї багряної відхилиє золоту заслону, а вкінці Міцкевич каже :

„Сонце клонить головку, облаки стягнуло
Теплим вітром зітхнуло ще раз, і заснуло...“

Та не менше від сонця люблять поети також місяць і звїзди. В наших народнїх піснях місяць являєть ся братом зірок, а мужем сонця, а передовсїм довіреним приятелем закоханих. Місяченька благає дівчина, щоб він присьвічував її миленькому як іде до дому,

а до вірок молить ся закоханий козак чорнобривий — зрештою і місяць і звізди ходять, розмовляють зі собою і з людьми, та всіють тішитись і журитись разом із чоловіком.

Те саме бачимо і в поезіях Шевченка. І у него :

Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із за хмари —
Хмари звеселіли...

А до зорі кличе поет :

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

— — — — —
Ти не знаєш, що дієть ся
У нас на Україні,
А я знаю і розкажу
Тобі й спать не ляжу,
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

І розказує їй поет багато цікавого про Україну — але й зірка також багато знає, вонаж споглядаючи з гори далеко більше може бачити, як поет і тому питаєть ся він її :

Ей зоре, зоре!
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? чи забувають?

Але часом поет невдоволений з сього, що місяць і зірки все бачать із високого неба, і тому змальовуючи криваві події кличе :

Місяцю мій ясний з високого неба,
Сховай ся за гору, бо сьвіту не треба!
Страшно тобі буде...
Сховай ся, мій друже! щоб не довелось
На старість заплакати...

А Гонта вбивши своїх дітей благає :

Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав...!

Не інакші погляди про місяць і звізди знаходимо й у піснях Івана Франка. Ось що говорить сей поет про місяць :

Місяцю князю !
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку !
Смуток на твоєму
Ясному личеньку.
Із небовідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.
Місяцю, князю !
В пільмі будущего
Знать ти шукаєш
Зіля цілющого,
Зіля, що лиш цвите
За райських меж...
Ох, і колиж ти те
Зіле знайдеш ?...

Але звізди припали більше до вподоби Франкови ; поет любить ся в них та часто про них згадує у своїх піснях.

Ті його вічні, золоті зорі горять, сяють серед ночі в небеснім морі, тихенько іскрять ся, миготять, ба навіть моргають, манять його до себе, сьміють ся іронічно з нього, та ворожать недолю, а їх промінь мов дитя хлюпоче ся в кришталевих водах. Так само співають про місяць і звізди й інші наші поети, та й поети всіх інших культурних народів. Місяць являєть ся в них королем ночі, коханком пустині або землі, то знов вівчарем звізд ; він звертає своє біле чоло, споглядає на сонні цвіти, знімає до неба свої срібні руки, плаває, ходить, бігає, танцює, сьмієть ся, сумує ба навіть на воді малює небо і зорі. До зірки молить ся наш поет, аби вона подивилась на нього ясним личком із висоти, прихилилась до нього ближше, та розігнала його тугу.

Звізди, се живі сотворіня, що бігають, танцюють, сьміють ся і плачуть, а навіть умирають. Та найбільше оригінальний під сим зглядом Словацький. Молочна дорога, се в нього дорога ангелів ;

люди були колись зіздами і сонцями, а його зізди ходять засушовані, зітхають, зойкають, плачуть, а деякі розсипають рожі, висять хвостами в небі і гавкають.

Із тих примірів бачимо наглядно, що сонце, місяць і зізди являють ся в поезії як сотворіня живі, обдаровані людськими або й надлюдськими дивними прикметами, що жиють, думають, ходять, говорять і вмирають; в ті неживі, мертві тіла природи, вливають поети живу силу духа (анімізм), — оживлюють їх, „удуховлюють“, та представляють живими, діяльними особами. Поезія „уособлює“, „олицетворює“ (персоніфікує) їх. Та поезія уособлює і удоховлює не лише сонце, місяць і зізди, але і всі інші мертві твори природи.

В народніх піснях земля, камінь, вода і вітер виступають завжди як живі, розумом обдаровані сотворіня. Сьвята мати земля стогне і сумує, гори і долини журять ся, що не зродило жито пшениця, вітер висватує навіть чорнобриву дівчину; а улюблені рослини явір і калина сумують, коли козак у нещастю.

Та найбільшого матеріалу до уособлювання і удоховлювання доставляють народнім пісням звірі, передовсім птахи і ссавці: орел чорнокрилець оре поле й ячмінь на ньому засіває, закладає ся з конем, котрий з них пережене другого, розмовляє з невольником, жалібноенько квилить-проквилляє, коли козак в нещастю; ворон розказує бідній матери про вбитого її сина; чорна галка і крячок віщують козакам нещасте; три голубоньки радоньку радять, як сьвіт снувати, стають козакови і жовнірови у пригоді або розносять від гетьмана листи; біла лебедонька розповідає орлови сизоперому про борбу козаків із Татарами; кізка дрочить ся з вовком, а кінь розмавляє з умираючим паном-козаком — словом, звірі в народніх піснях, то також єства розумні з усіми людськими вдачами і поровами.

В Слові о полку Ігоревім підчас походу Ігорєвого війська „бѣды єго насеть птичь по лозию, вльци грозу вьсрочать по яругамь, орлы клеткомъ на кости звѣри зовуть, лисици брешуть на чръленыя щиты“; на иньшій місці каже автор: „враны граяхуть, трупия себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уєднє; дятлове тектомъ путь кь рѣцѣ кажуть (Ігорєви), солови веселыми пѣсньми свѣтъ повѣдають; чръныя тучя съ моря идуть, хотять приккрыти чєтыри солнца, а вь нихъ трєпєшуть синии мльнии; ничить трава жалошцаи, а древо съ тугою кь земли прє-

клонилось; уныша бо градомъ забрала; а руской земли стонати помянувшє пръвую годину и пръвыхъ князей“.

Так само удуховлюють мертву природу і всі інші поети. У Шевченка очерети, ріки, могили і вітер розмовляють зі собою і з людьми, синє море звірюкою то стогне то висє, Византия реве, лютує, руками беріг достає.

А Трахтемиров геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.

Дніпро, то дужий дід, він регоче ся, сердить ся, а по його вусах стікає піна; козацька церковця

„Давно стоїть — виглядає
Запорожця з Лугу
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу...

При світлі місяця гори оживають, а дуби з діброви мов дива у поле тихо одходжають; ранним ранком дівчина розмовляє з калиною, явір каже: похило ся, та в Дніпрові скупаю ся; тополі і лілеї, то зачаровані дівчата; верби сьміють ся, тихесенько понад ставом купають свої віти, то знов дивлячи ся у криницю слухають соловейка; пташечка радіє і щебече, коли козак стрічаєт ся з дівчиною; зачумлений чумац розмовляє з гайворонами, сичі в лісі та на стрісі недолю вісують або влітають ся у ночі, щоби:

„Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птацтво заступить,
Орлине царство затошить
І геть спалить, —
Орлаж повісить на тичині
І, при такій годині,
Республіку зробіть...

Чимало примірів анімізму знаходимо й у поезіях Франка — та підчас коли всі наші поети любують ся у цвітках і пташках, йому припала до вподоби найбільш наша земля; вона „наливаєсь теплом, оживає що дня;“ її груди „дише-двигаеть силою чудною, оживущою“; то знов земля мов сполохана без тями утікає з під його ніг, або з трепетом любви обіймає зерно, кормить його теплою своєю кровю і обережливо виростить його“.

Але земля у Франка то не лиш розумне, живе єство, то всемогучий дух, богиня, і тому молить ся поет до неї :

„Земле, моя всеплодущая мати,
Сили, що в твоїй движесь глибині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуте і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ломати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

Чародійною своєю піснею оживлює наш поет і иньші твори і явища природи : зима дивуєть ся, дує вітром із уст ледяних і сипле снігом ; весна творить чуда у грудях поета, ходить, посилає до хлопської хати замісь себе голод і холод, а поет закоханий в ній бажає зілляти ся з нею і втонути в її ненаглядній красі... Синє небо являєть ся кришталевим морем, але воно має і лице, що прояснюєть ся, обливаєть ся блиском роскоші і паленіє румянцем надії — і серце, що в ньому може защеміти дрібної землі непроглядне горе ; вітер рве з поля скріплий сніг, несе його туманом у село, бе ним у очи, краде стежку з перед ніг, вие, реве мов би не міг скрити в собі гніву, а від сього вітру :

Ревів і стогнав бір,
Немов голодний лютий звір,
І чорним гилем мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп...“

На иньшім місці калина і кучерявий дуб розмовляють із поетом, висока трава приймає радісно Христа, що впав із хрестового дерева ; голі безлисті лози нависають хочачи заснути ; в садочку щебече соловій любую піснею витаючи весноньку молоду ; беркут ховає в грудн серце люте та з погордою глядить на низьких і сла-

бих, а маленька пташка розмовляє зі стрільцем, що її спіймав, та перехитрює його.

Те саме бачимо і в прозі Стефаніка. Ось як він говорить : „Передо мною стояв новий сьвіт, новий і чорний. Я ловив ся за його поли, а він згідно глядів на мене“. „Сонце радо би цілу свою ніць покласти на лиця спячої матери, та не може її підвести і заходить за хмару; воно спускаєть ся на ліс, на його галузю лишає всі свої дорогі каміні, блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати“... „Біла хмарка з золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі...“ „Червоні промінї сонця вбігли через вікно як на ратунок, аби звязати всі сили старця до куни“; катина „лізе під горбок як перевалений хрущик“, або „лиш поступивши си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала“. „Ліс шумит, словами говорит: верни си, Антоне, до хати, верни си, мой!“ А на иньшій місці той ліс „переймав голос машин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утворить ся, то Николай на нїм уже не буде орати...“

Ясна річ, що поезія оживляючи і уособлюючи всі твори природи, удуховляє найбільш самого таки поета. Ось як говорить автор Слова о полку Ігоревім про Бояна: „Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашеть ся мыслию по древу, сѣрмиъ вѣлкомъ по земли, шизыми орломъ подъ облаки. Помняшеть бо рѣчь първыхъ временъ усобицѣ, тогда пуцашеть десять соколовъ на стадо лебедей ...своя вѣщия прѣсты на живыя струны вѣскладаше, они же сами княземъ славу рокотаху“. Шевченко знов розкавує про себе :

„Дивлю ся : так буцїм сова
Летить лугами, берегами
Та тенетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаю ся з землею!
Прощай, сьвіте, прощай земле!
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.

А ти, моя Україно,
 Безталанна вдово!
 Я до тебе літатиму
 З хмари на розмову,
 О-півночі падати му
 З чистою росою..."

Меньші дива розказує про себе Франко. Він представляє себе сином всеплодющої землі, так як і інші люди; почуває в собі сю велитенську силу, що поставила його посеред тих, що ломлять скалу неправди і неволі та рівняють правді путь, і тому кличе:

„Гей брати!... Прокидайте ся!
 Встаньте, слухайте всемогучого
 Поклику весни!
 Сійте в головах думи вольнії,
 В серцях жадобу братолюбія,
 В грудях сміливість до великого
 Бою за добро, щастє й волю всіх!..."

А всеж таки і сей поет бажав би хоч часом:

„Ястребом плавать в блакиті,
 Травкою піжною пнятись з землі,
 Хвилю бурхать о скали розбиті,
 Мушкою гратись в вечірнім теплі..."

Та з поміж усіх наших поетів найбільш дивовижні річі розповідає про себе Стефаник. „Смутний дрімаю на хмарах“, каже він. „А як грім трісне, то я здіймаю чоло в гору на ново, і лечу, лечу на чорних хмарах... Золотою стрілою прорізаю сьвітляні висоти. В чорний чупер ховають ся звізди як у чорну хмару... А сонця дійти я не годен. І надаю з висоти в долину... А крила гоять ся і я знов лечу до сонця, до щастя..."

Подібно говорять про себе і найбільші поети всіх інших культурних народів; усі вони представляють себе віщими пророками або духами, що віщують щастє і горе, творять чуда, перемінюють ся в інші ества, стають невидимими, або літають понад хмарами та в зачаровані незнані пікому країни ..

Не маємо зовсім на думці переводити критичний розбір порівнянь, висловів і понять уживаних у поезіях; ми бажали лише показати в коротці, як поети задивляють ся на твори і явища природи і думаємо, що вже із сього коротенького начерка видно наглядно, що сї погляди поетів на природу зовсім не згоджують ся

з реальною дійсністю. Ся незгідність поетичного світогляду з правдою полягає в тім, що поезія мертві, неустроєві (неорганічні) тіла природи, як звізди, землю, каміне, представляє тілами живими; так оживлені неустроєві тіла природи, а рівнож рослини і звірі представляє творами обдарованими розумом і всіми людськими прикметами; вкінці так оживлені твори і явища природи, а також і чоловіка представляє творами надлюдськими, чародійними силами або духами. Скажемо коротко: поезія оживлює, уособлює і удуховлює твори і явища природи.

Та всякому чоловікови доводить ся що хвилі зустрічатись не лиш із мертвими і живими тілами і т. зв. „фізичними“ явищами природи, але і з явищами, які видають ся зовсім иньшого роду, з проявами „духовими“, „психічними“. Про те не диво, що поезія і тими явищами дуже часто займаєть ся. Звичайно приймаєть ся, що остаточною причиною всіх явищ духових єсть „дух“ або „душа“. Та не пересуджуючи зовсім сього в філософії ще спірного питання, чи явища „духові“ є справді чимсь зовсім відмінним від явищ фізичних і чи „душа“ справді існує як щось окреме від тіла, чині, ми застановимо ся в коротці, як задивлюєть ся поезія на такі понятя як: душа, дух, думка, гнів, утіха, смуток і т. и.

Знаємо вже, як дивовижно задивлюєть ся поезія на прояви фізичні, а про те можемо вже на перед догадуватись, що й на духові прояви в неї є окремі, питомі погляди.

Плоди фантазій нашого люду узгляднимо на иньшій місці а тепер пригляньмось, які погляди на прояви духові бачимо в Слові о полку Ігоревім. Із'яслав, син Василька „изрони жемчужну душу изъ храбра тѣла чресъ злато ожерелиє“, „храбрая мысль носить умъ на дѣло“, Ігорю „жалость знамение заступи“, а „похоть умъ съпала“, „туга умъ полонила“, „хула сънесе ся на хвалу“ а „нужда тресну на волю“, „грозы твоя по землямъ текуть“, навіть „жизнь погыбашеть“; Із'яслав „притрепа славу и схопи ю на кровать“, а таж сама слава Бориса Вячеславича „на судъ приведе и на ковылу зелену паполому постла“. Не бракує наконець у Слові і духів: „Дивъ врѣже ся на землю и кличеть врѣху древа“, а „готскыя красныя дѣвы въспѣша на брезѣ синему морю: звоня рускымъ златомъ поють время Бусово, лелѣють мечь Шароканю“. Бачимо з сього, що душа, мысль, жадоба, туга, жите, слава і т. и. являють ся тут матеріяльними вствами, а по землі ходять духи як Див і Готські дѣви. Але такі погляди не повинні нас дивувати, бо

так само задивляють ся і наші найбільші культурні поети. Шевченко велить у Великім льоху розмовляти трьом душам із воронами і кличе до вмерлого приятеля :

„Живою душою в Україні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай!

— — — — —
Вітер тихий з України
Понесе з росю
Тії думи аж до тебе!
Братньою сльозю
Ти їх, друже, привіташ,
Тихо прочиташ,
І могили, степи, гори
І мене згадаєш“.

Мов чарівник-спіритист оживлює наш незабутній Кобзарь умерлих, а в його поезиях роями ходять духи, русалки і упирі. Тут

Із могили козак
Встає сивий, похилий, —
Встає сам у ночі,
Іде в степ а йдучи
Сьпіва, сумно сьпіває...

— — — — —
Тай замовк, зажуривсь,
І на спис похиливсь.
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав
Тяжко плакав — ридав...

Інший козак-дух розказує про те, що йому колись було за-подіяли ксьондзи; там інший бере самогож поета на руки і несе у чорну, розкриту могилу, де „усе козаки.

Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий,
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.

А там знов над ставком

„Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивить ся на сей бік.

Рве на собі коси...
 А тимчасом снія хвиля
 Ганнусю виносить.
 Голісінька, стрепенетця
 Сяде на пісочку...
 І рибалка впливає,
 Несе на сорочку
 Баговіння зеленого,
 Поцілує в очі —
 Та і в воду...

На вербових вітах гойдають ся нехрещені діти, у полі на
 могилі вовкулак почує, а береги Дніпрові роять ся від веселих
 русалок, що грають ся і залоскотують на смерть заблуканих людей.
 А посеред тих „духів“

Понад полем іде,
 Не покоси кладе...
 Тне косарь, не спочиває
 Ні на кого не зважає...
 Присьпіває старий, косить,
 Кладе горами покоси...“

Те все дієть ся не лише в ночі, коли лиш зорі тихо сяють,
 але і в день творить поет не менші чуда, бо серед білого дня

Чума з лопатою ходила,
 Та гробовища рила рила,
 Та трупом-трупом начиняла,
 І со сьвятими не співала...

В день також, коли поет потонув у своїх думках,

Пишними рядами
 Виступають отамани,
 Сотники з панами,
 І гетьмани — всі в золоті...
 У мою хатину
 Прийшли, сіли коло мене,
 І про Україну
 Розмовляють, розказують...

Любо було поетови з такими думками, тому й ті думки свої
 чарівні полюбив він сердечно. Вони являють ся йому також ро-
 зумними, живучими єствами — то його улюблені діти, він їх виро-
 стає, доглядає, журить ся їх долею, та висилає в Україну, нехай
 собі там шукають правди і слави.

І розсипались, розлетілись ті віщі думи по широкій Україні, переплили Лету, широку і глибоку ріку забуття, огнем словою впали на землю і притчою стали розпінателям-тиранам України... так віщував їм їх батько Тарас.

В подібний спосіб представляє поет долю своєю приятелькою, що водить його за руку і в школу і до п'яного дяка в науку і Музу-поезію, що його в пелену взяла

І геть у поле однесла;
І на могилі серед поля,
Туманом сивим сповила,
І колихала й сповивала,
І чари діяла...“ — і славу, що забарилась із своїми
лучами, та з нудьги і з похміля лицяється з другими, а до нього
не хоче пригорнути ся. В нього і правда... „оживе, патхне, на-
кличе, нажене ...слово нове

Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської... — і лихо сьміється і туга
змиєю окручує серце, ба навіть час пливе каламутними болотами,
між бурянами, та забирає за собою і добро і лихо..

Подібно висловлюється про духові прояви і Франко. В нього
дух, то вічний революціонер, пре до поступу, щастя й волі, —

Він живе, він ще не вмер!...
Хоч від тисяч літ родив ся,
То аж вчора розновив ся
І о власній силі йде —
І простує ся, міцніє,
І спішить туди, де дніє,
Словом сильним мов трубою
Міліони зве з собою...

Його душа шукає мрії і припадає до її груди і розуміється,
вміє літати і тоді щось мов крилатий Серафим носить її...

Рівнож людським єством являється у поета мрія, що до своєї
груди пригортає поетову душу і своїм голосом втишає її плач, а
дальше доля, що копле грядки, садить красу, сіє розум, говорить
і співає, і в кінці думи, що з усміхнутим лицем прилітають до
поета у тюрму, потішати його в горю, та багато інших духових
прояв.

Не інакше говорять і Стефаник. Його думки снують ся дов-
гими скибами плодючої рілі, ссуть землю і годують його самотою,

приносять йому солений піт і тихі пісні... а ті пісні снують ся за орачем, за плугом і за погоничем та поять його тим спокоєм, що мріє над ярмами волів у плузі. Своє слово він острить на кремені своєї душі, намочує в труті-зілці пускає там, де чорна машина в червоного рота проклоном стогне — то знов ложить його на ясні соняшні проміньчики, замочує його в кожній чічці і пускає там, де синє поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений...

Він сто раз розпускає сили своєї душі, аби далекими сьвітами шукали йому щастя; по тихім ставу його минувшини пливуть неводи сердечних його бажань, аби виловити всі ясні хвилі його життя, та вертають помучені і без нічого — як мужики з лану...

По очах сунуть ся тихесенько пречисті хмарки щастя, а смерть кладе на них свою долоню.

Єсть в кінці у Стефаника і чума, що ходить по сьвітї в людській постатї, і рїй чортенят, що вилазять із під печи, гладять хору жінку хвостами по лиці та не дають їй перехреститись; є й таємні їздці в зелених кабатах та в люльками в зубах та багато иньшого дива.

Багато далоб ся ще писати про „Фантазїю“ Щурата, про „Привиди“ Туртенєва, про духів Словацкоґо, що з них одні входять у лілеї, другі ровлітають ся по звїздах, то знов являють ся як два тихі огники, або як голуби ровлітають ся по небї, або застивають у корї дерев, про його духів шалу, духів степу, духів сну і духів арфи, що їх поет виганяє, вяже на ланцюху ба навіть хапає за горло і забиває ножем; багато писати-б іще про Гетевоґо „Фавста“, про Шекспірових упирів та чарівниць, та про те, як у нього виходить чорна Пімста із преїсподнього свого затвору, Любов віддає вінець тиранови Ненависти, а Зневаґа тиходвижним пальцем своєї важкої руки вказує на знеславлених... та се довелоб нас лиш до повторюваня того, що ми вже вперед написали. Та годї! На примїрах вибраних із поезий трьох наших поетів видно вже наглядно, як задивлюєть ся поезия на духові прояви. Поезия, як бачимо, удуховлює природу до того ступня, що аж заповнює її найріжнороднїйшими „духами“, а рівночасно представляє людську душу і духові прояви ествами матеріяльними, живими, подібними до самих таки людей; — вона удуховлює природу і матеріялізує прояви людського духа.

Оттак пізнали ми цікавий закон, що єсть безперечною цїхою поезиї. Та тепер насуваєть ся нам мимо волї питає, чи то лиш

поети так складають свої думки, чи може вєть на сьвітї й иньшї люди, що висловлюють ся подібним способом?

Отжез розслїди вчених антропологів показують нам, що таку саму цїху удуховлюваня природи і матеріялізованя духових проявів має і „первісна філософія“ себ то віруваня народів „диких“, що стоять на найнижшїм ступні культури і цивілізації.

Ось кілька вязанок фактів поданих за Тайльором, Спенсером і Рацель-ом. *) Новозеляндці вважають сонце оком свого всемогучого бога. Індіяне з племені Сіу (Sioux) підносять запалену люльку до сонця і кличуть: „Закури собі“. Вірджійці витають сходяче сонце поклонами, Індіяне з над Гудзону три рази видувать дим із тютюну на його честь, Потамаватамці вилазять на дахи і подають йому миску кукурудзи, а більшість „диких“ народів уважає його своїм богом.

Брамїни що рана простягають до сонця руки і молять ся: „Проміня сьвітла звїщає величне, могутнє сонце, що чарівно сходить, аби осьвітити сьвіт. Устає воно предивне, збір сили всїх богів, наповняє небо, землю і небесний звід сїткою сьвітла, душа всього рухомого і нерухомого. Отсе найдобротливїше око встає пречисте зі сходу, аби ми жили сто лїт, аби ми слухали сто лїт. Щоб ми стереженї божою силою подивляли небо, що простягаєть ся над царством тьми, та зближали ся до бога, найяснїшого із всїх сьвітл“. Мінтиси вірять, що сонце і місяць то двї сестри; колись мали вони багато дїтїй — звїзди, та сонце боячись, що люди не знесуть так великого сьвітла і горяча, з'їло всї свої дїти, та сестриця-місяць поховала свої і що ночи, коли сонце сховаєть ся, випроваджує їх на небо. Через те сонце не любить місяця, гонить за ним, а дїгнавши розрубє на кавалки. Боготїйці кажуть, що їх давнїй володар, син сонця, замїнив свою злосливу жінку в місяць, на те щоби не нерешкаджала йому ущасливляти людїй. Касїї вірять, що місяць у повнї зацалюєть ся любовю до своєї теці, а вона лютить ся за те на нього і кидає йому попелом в лице і тому на лицї в нього такі плями; Інки вважають себе потомками сонця і місяця; підчас затьмїня місяця кажуть Панонці, що він закриває собі лице руками, а Карїби, що він тоді вмирає. У Ботокудів місяць „Тору“ зсилає на людїй громи, хробоби, урожаї

*) E. Tylor, Primitive Culture; H. Spencer, Sociologie; F. Ratzel, Völkerkunde.

і неврожаї, а часом паде на землю і тоді багато людей умирає; у Гуронців сотворив зін землю і чоловіка, а сонце „Юскеги“ єсть його внуком. Племена полуднево-африканські вважають місяць своїм богом і молять ся горячо до него.

Австралійці вважають констеляцію Оріона (Косарі у нашого народу) за парубків, що танцюють „короборі“, а Ескімоси бачать там заблуканих, здичілих ловців. Венус у Індійців американських приносить день, у великім Возі бачать вони стрільців, що гонять вз медведем і хотять його зловити; Плеяди (наша „квочка“) у Австралійців то королева з шістьма слугами; „молочна дорога“ у Басутів се дорога богів, у Ожійців дорога духів, а у иньших стежка душ. Впрочім Ескімоси та багато иньших „диких“ народів думають, що звізди, се колишні люди або звірі, а кожда констеляция має в них свою мітольою..

Вихор у Альгонкінів та Ірокезів се дух, що має чотирьох синів, вітер полудневий, північний, східний і західний. Бог Ново-зеландців „Маві“ їздить на вітрах; громи то у Ірокезів стріли бога „Гено“, що їздить по хмарах; у Йорубів се каміне, що ними кидають боги; Мандани і Дакоти розказують про великого птаха, що гримить бючи своїми крилами, а блискає поглядом своїх очей; Ляпонці говорять про бога, що стріляє громовими стрілами із лука-веселки, а Фіни про духа, що вкритий огненними облаками вививає ся поломінним мечем. Тіж самі Фіни молять ся ось так до свого бога Укко: Укко, наш боже і пане, ти отче наш в небі, ти, що пануєш в царстві хмар, ти, що пасеш облаки — вівці, зішли нам з неба дощ, най медом капають хмари, най гляне в гору схилений колос, най збіже зашумить весело“.

Бачимо тут оживлене мертвої природи, мов у наших поезиях споглядає тут у гору схилений колос, а збіже шумить весело. Так оживлюють і удуховлюють „дикі“ народи всі твори і явища природи. Незнаючи причин найзвичайніших навіть проявів природи, помагають собі тим, що заповнюють цілу природу „духами“. У Муринів Івінейських ріка, камінь, кожда ростинка і всі звірі, ба навіть кавалки дерева і зеліва, бляшки, шкірки, волосє, пера, мушлі, зуби звірів і т. и. все те має в собі доброго або злого духа „воні“.

Тому Австралійці пояснюють вулькани в сей спосіб, що „під землею“ живуть злі духи „івіне“, що палять там великий огонь і викидають розжарене каміне; те саме роблять у Камчадалів духи гір „Камулі“, а у Нікарагвайців „масайі“.

З тоїж самої причини Індіанни із над Гурону приносить жертву духови підводних скал „окі“, з тоїж самої причини Остяки вважають богом ріку Об, ворожит Оживійців чує скаргу дерева, що паде під ударами острої сокири, Антилійці вірять, що деякі дерева кличуть до себе чарівників та вчать їх робити ідоли і інших тайних річий; Галяне абіссинські ходять „на відпуст“ до дерев Воданабе над рікою Гаваш. З тоїж вкінці причини йде віра в фетиші (амулету) у всіх майже „диких“ народів.

Навіть буддисти вірять, що в деревах і інших ростинах живуть духи, а ті буддистські дріяди такі подібні до чоловіка, що можна з ними бавитись, а навіть женитись.

Сюди також належить в кінці і культ звірів. Якути вважають медведя чарівником, що все знає і все розуміє, вони молять ся до нього навколїшках: „Князю лісів, згадай про ліси! Пане ліса, згадай про гай! Пане гущавин, згадай про них! Піди там! Ми тебе не рушаємо, ми тебе не кривдимо, увідьни нас!“ і думають, що він живе так як люди, залюблюєть ся в якутських дівчатах, забирає їх у Верхоянські гори і живе з ними; у Остяків медвідь єсть божеством так великим, що найтяжшу присягу складаєть ся на його голову; так само Японці думають, що медвідь єство висше і мудрійше від людей, а коли забють його, тоді перепрошують звальюючи всю вину на Росиян. Такі перепросини відбувають ся дуже сьвяточно. Забитого медведя кладуть на підвисшенє, мажуть йому губи товщом рена, в зуби вкладають запалену люльку, а перед ним ставлять чарку горівки. Відтак родовий старшина кланяючись аж до землі благає медведя, аби могучий його дух не мстив ся на бідних Японцях, а на їхніх ворогах, що його забили — а так перепросивши ріжуть його, варять і їдять.*) Культ звірів звисний і в інших народів. В Гіндостані поклоняють ся сьвятій корові, Гануман дух мали має там свої сьвятині, в малпу воплотив ся бог Сіва, а бог Дурґо в шакала; в Африці скрізь поклоняють ся вужам, на островах Георгійських чаплям, морозюкам і дятлям приносять жертву, а островяне тонгійські думають, що в деяких птахх і рибх (людоїд пажор) та китах живуть духи, що можуть із тих звірів виходити і жити між людьми. В кінці північно-американські Індіане кажуть, що всі звірі одного роду мають

*) Незвичайно поетичний і характерний із сего погляду опис ловів і різання медведя в Фінській Калевалі, див. переклад Е. Тимченка, руна 46.

свого духа „старшого брата“, що дав початок усім тим звірям ; ті духи так великі, що „старший брат“ пр. бобра так за великий як хата. Таких примірів можна би подати дуже багато, але вже із тих, тут поданих видно достаточо ясно, як задивляють ся „дикі“ народи на явища і тіла природи. Лишаєть ся нам іще застановитись над тим, як задивляють ся вони на прояви людського духа.

Багато „диких“ народів вірять, що чоловік має „душу“. Ся душа у Нікараґвайців ідентифікуєть ся, здаєть ся, з віддихом, бо вони кажуть, що з умираючого чоловіка виходить душа устами.

Не інакше думають і флоридські Семінолі, коли новонароджене дитя держать над умираючою матір'ю, на те, аби воно вітхнуло її душу. Індіяни бразилійські думають, що душа має вид тіла і вивонює його так, що коли відтяти від тіла руку, то й душа буде відтак без руки. Тому то і Австралійці відтинають убитому ворогови пальці, аби на „тамтїм сьвітї“ не міг кидати снисом ; з тої причини лякаєть ся Муриин довгої хвороби, аби не прийшов на „тамтїм сьвіт“ надмірно ослаблений, а Китайці боять ся смерти через відтятьє голови, аби не ходити там без неї. Ескімоси кажуть, що чоловік має дві душі : тїнь і віддих ; дві душі мають і Альгонкійці, одна з них ніколи не розлучаєть ся з тілом, навіть по смерти, друга по смерти йде до „краю мерців“, а й за життя може вона на якийсь час відходити від тіла і звиджувати далекі країни — і тим толкують вони снї. Є народи, що мають три душі, а Дакотяне мають їх аж чотири ; по смерти такого правовірного Індіянина одна з тих душ іде до країни духів, друга буяє у воздуху, третя лишаєть ся з родиною, а четверта йде з тілом до гробу. Чотири душі мають і Хонди, з них одна доступна вічного щастя зливаючись із добрим богом Бури, друга переходить у новонароджених потомків, третя буяє по сьвітї з ріжними духами або за гріхи переходить у ріжних звірів, а остання вирає з тілом.

Після сього пояснюють собі ті народи і ріжні фізіолоґічні прояви. Мешканці полудневої Австралії кажуть, що коли чоловік зомлів, то душа-тїнь відлучила ся від тіла і тому кажуть „він без душі“ ; летарґ толкують Альгонкіни тим, що се душа буяє над берегом ріки смерти, але прогнана духами може вернути назад ; сон, се часова розлука душі з тілом і тому Тагалї не будять ніколи сплячих, аби не сполохати сеї душі, що буяє по далеких краях. Муриини Гвінеї, Фіджийці, Індіяне з нац Ореґону та народи татарські і туранські сьвято переконані, що причиною всіх хвороб єсть

часове віддаленє душі від тіла; тому молять ся до неї і благають, аби як найскорше повернула назад до тіла. До сього уживають вони звичайно знахорів; у буддйїців робить се сам ляма, а коли його молитви не приносять пожаданого успіху і душа не хоче вернути, тоді вбирають хорого в найдіпшу сьвяточну одіж, а зібрані свояки і приятелї шукають за душею довкола помешканя хорого і благають її приманливими, ніжними словами, аби вернула до хорого, причім ляма відчитує із сьвятих книг, описи страшних мук у неклї, аби відстрашити душу від „тамтого сьвіта“. Бірманьські Карени знають осібну душу „ля“: коли вона втече від чоловіка, то він хорує; тому в таких разях приносять вони їй жертву, благають, аби вернула, а відтак ловлять її і кидають хорому на голову.

Мало на сьвітї мабуть таких народів, як наднільські Лятуки, що не вірять, здаєть ся, зовсім в істнованє душі і иньших духів — та за те всі майже, що вірують у душу, думають, що вона по смерти чоловіка ходить по сьвітї і показуєть ся людям; а що стрічати ся з помершими не належить цілком до приємностей, про те придумують ріжні способи, щоби душу померших задержати на тамтїм сьвітї або і зовсім її знищити. В тій цілі треба у Новозеландців умерлого з'їсти, у Бушменів і Калїфорнійців спалити — иньші вживають до сього ріжних заклять і чарів при похоронах.

Крім сеї тьми духів „мінеральних“, „ботанїчних“ і „зоологічних“, знають „дикі“ народи ще багато иньших духів добрих і злих. Ті духи, то звичайно на пів матеріяльні ества, їх можна так як людий відігнати або неприпустити до себе. В тій цілі Оранг-Лявти маляйські кладуть на своїх стежках терне, Конди в Орїси копають рови та вливають на землю вонючу оливу, а мешканці Філіпінських островів обсіпають свої хати попелом, аби переконатися, чи духи не заходять до них.

Віру в духів піддержує у диких народів ся обставина, що злуди зміслів (галюцинації) уважають вони за дійсні факти. Ось як пише про се Тайльбор: „Дикий не вмїє ніколи знайти границї між предметовістю і предметом, між уявою і дійсністю. Строге означенє тої границї, се один із головних здобутків науки. Чоловік, що наслідком хоріб тіла або духа добачує вокруг себе привиди, вірить тим лекше сьвідоцтвам своїх зміслів, з тої причини люде некультурні вірять сьвято в дійсне істнованє привидів, що їх бачили в хоробі, ослабленю або подразненю“.

Аби однак бути справедливими, мусимо зазначити, що не лиш дикі народи вірять в напів матеріальних духів; таку ціху мають усі вірування неосвічених і менше інтелігентних верстов кожного хочби й найкультурнійшого народа. Наш народ, приміром, вірить до нині сьвято, що душа людська може сьміяти ся, плакати, тішити ся і журитись; вона ходить по смерті чоловіка, стає нерав видимою для людей, та робить їм різні пакости і прислуги; знає наш народ і багато духів, є між ними духи добрі, що стають людям у пригоді, є збиточні чорти, в водах русалки, в лісах лісовики і т. д. Такі самі або подібні вірування знаходимо і в селян німецьких, французьких або й англійських. Се безперечно останки вірувань колишніх предків тих народів — а звісно, що вірування прастарих народів полягали як раз на удуховлюваню тіл і явищ природи та на матеріялізації прояв людського духа.

Тих вірувань не придумав їм ніхто відразу, вони витворювались звільна і поступово, вони розвивались поволи враз із цілою людськістю. Початки повстання людськості сповиті ще глибокою тайною, те однак певно, що ті ества, що перші станули на порозі людськості, приймали вражіння з оточуючої природи і жили зовсім не питаючись, де причина спостеріганих явищ і яка звязь між ними. Лише поволи, крок за кроком, почали вони ставляти собі такі питання і знаходили відповідь в удуховлюваню матеріальних явищ і в матеріялізації проявів духа.

Такого способу пояснювання явищ рівнож ніхто їх не навчив, се була природна чинність їх мізкових кліток і силою дідичности передаєть ся і розвиваєть ся чим раз дальше і дальше — аж до нинішних часів.

І ожили скали, заговорили цвіти, душі ввійшли в звірів, ліси, поля і води зароїлись духами. а люде брили оповиті хмарою своєї фантазії... Та посеред тої умової ночі почало поволи прояснюватись; звізди перестали моргати, сонце стануло, земля почала крутитись, а духи почали ховати ся чим раз глибоше і низше.

В клітинах людського мізку проявляєть ся і розвиваєть ся стремління до правди т. є. до пізнання правдивого стану річий і до шуканя правдивих причин усіх явищ. Такі стремління добачуємо вже у прастарих Халдейців, Китайців і Єгиптян; всеж таки хочби і від того часу рахувати новий період, то давний період цілковитої некультурности тривав так довго, що мусів полишити нам по собі тривкі наслідки. Передовсім в нашій мові полишилась тьма некультурних останків, що їх, здаєть ся, вже ніколи не побудемо

ся, як вираження: „сонце сходить“, „місяць заходить“, „дощ іде“, „жаль стискає серце“, „той дуб“, „тога калина“ і т. д. Відтак лишилось нам у спадщині багато некультурних поглядів, ба навіть деякі урядження в устрою суспільнім — але тим ми тут не можемо займатись, нас обходить більше сей факт, що у кожного чоловіка помишились іще до тепер сліди нахилу до удуховлювання природи і матеріялізованя духовних проявів.

У звичайних людей сей нахил так незначний, що на нього не звертається звичайно уваги; але трапляють ся поодинокі люде, які оділичують сей нахил у так високій мірі, що тим виступають ярко в посеред одностайного окруження. І хочби вони були людьми глибокої науки, в них уже така вдача, що всі їх думки носять на собі Каїнове пятно первісної філософії — анімізм додає їх думкам і вираженням життя і сили, „матеріялізація“ плястичности і тим вони вражають звичайних буденних людей. Таких людей зовемо поетами, а їхні думки, що вражають нас таким способом, поезіями.

Розуміть ся, що культурний чоловік вимагає від поезії ще чогось иншого, — добору предмету, культурности ідеї, естетичности змісту і форми і т. д. Та про те все таки, як каже Тайльор, „штука поезії полягає в значній мірі на наслідуваню висловів питомих давнім ступням культури, коли то поезія була природним проявом сильнішого зворушення, природним висловом сьвяточного проголошення думок або переказу батьків“.

Оттак Шекспір, Гете і Шевченко представились нам геніяльними Бушменами або Маорійцями... Та рівночасно між одними і другими, то є чоловіком первісним і культурним поетом лежить глибока різниця. Тайльор пише про се ось так: „Нинішній поет має ще багато спільного з некультурними племенами, що полишились іще на мітольоґічним ступени думая“.

„Фантазії дикого можуть бути обмежені, грубі і гідкі, коли більше сьвідомі видумки поета виступають у постаті сьвіжої артистичної краси; але оба вірять у дійсність своїх виображень, таких, які новочасна освіта, на щастє чи нещастє, так могутно знищила. Від початку до кінця ділають тут процеси уяви: лише де дикий бачить привиди, там культурний любується в мріях...“

До отсей дефініції зважили би ся ми замітити, що по нашій думці Шекспір зовсім не вірив у правдивість своїх виображень, коли писав: „Поранок сповитий рожевим плащем ступає по росі“, а „примана брехні зловить корону правди“, або „небезпечність торгає нас за бороду“; так само не вірив Шевченко пишучи, що місяць плаває по небі мов човен по морю, а дівчата можуть замінювати ся в тополі, лілеї або русалки. Навпаки, ми думаємо, що головна ріжниця між „диким“ і поетом як раз та, що коли перший вірить у правдивість своїх уяв, то другий не вірить в неї; згаданий „анімізм“ і „матеріалізація“ у „диких“ творять зміст їх думок, а у поетів лиш форму до висловлення своїх думок, почувань і вражіннь. Саміж поети вповні свідомі сього, що їх фантазії не годять ся з реальною дійсністю; звідси їх вічні наріканя на власні думки і думи. Тому то і Стефаник кличе: „Як безумний бриду хмарою своєї фантазії“. Тому теперішні поети (по нашій думці) звертають ся і звертати-муть ся чим раз то більше на вдячний матеріал нерозсліджених іще прояв життя і духа. Певна річ, що кільця шрубки і вентиля парових і електричних машин не мають в собі ніякої поезії (? Ред.), лишаєть ся „таємне жите“, „дивні почування“ і „нага душа...“

Щастє, що ціле наше нинішнє знає, се лише дрібна краплинка в безмежному морю незнаних нам іще фактів, а про те фантазия поетів має ще невичерпане жерело перед собою. Але досліди наукові прояснюють звільна безушино один факт за другим та обдирають їх із усього чару і маєтности. Щож проте стане ся з поезією, коли холодний розум здобуде і прилучить до свого царства і ті незміримі ще до нині простори, що їх займає фантазия?

Представмо собі лиш, що розум людський заволодів усіми всесвітніми проявами, що ми вже все знаємо. Чи й тогді ще поети говоритимуть про зірки і духи? Тяжко відгадати — та нехай нам буде вільно, замість строгої наукової відповіді, висловити здогад, що колиб ми вже все пізнали, колиб із всесвіта знали всі заслони і він станув перед нами в цілій своїй наготі, може... може тоді в його устрою доглянулиб ми стілько чару і краси, що поезія не потребувала би прикрашати своїх творів фантастичними видумками, бо далеко величавішою прикрасою для них була би правда.

Іван Саківський.

Із чужих літератур.

Дещо про румунську літературу.

Румуни хочуть уходити за поетичний народ. І справді, не лише їх народня поезія, ся сила минувшини, стоїть високо, як що до форми, так і що до змісту, але і новіша їх література займає визначне становище між літературами поменьших народів далекого полудневого сходу. Ся слава полягає в головній мірі на іменах Емінеску, Влягуца, Караджіяле, Косбук. Характеризуючи сі визначні поетичні індивідуальности думаю, що зможу подати здебільшого суцільну характеристику новішої румунської поезії, не запускаючи ся в біо- і бібліографічні подробиці.

Коли підупав французський вплив, якому підлягав іще по більшій часті Василь Александрі (ум. 1890 р.), що виріс на румунського національного героя в літературі на підставі своєї принадної лірики, своїх комедій і своїх патріотично-історичних драм, повело ся геніяльному лірикови Михайлови Емінеску дійти до верховодства на полі поезії. Доси були Французи учителями, тепер находимо у Емінеску виразний вплив Гайного і Ленауа. Але неслухно судив би і помиляв ся-б той, хто би хотів добачити в нім наслідуване тих поетів; його ціхою є те, що він дав багато власного, індивідуального і національного.

Емінеску не належить уже до живих*); нещасна доля вирвала його вчасно із серед його пїдної діяльности, але його твори не перестають робити сильного впливу. Його погляди на свїт замикають ся в кружку шопенгауерівської філософії. Песимізм і ме-

*) Емінеску ур. в 1849 чи 1850, умер в червні 1889 р. по довгій хоробі в домі божевільних у Букарешті.

лянхолія лишають на його поезії своє пятно. Певного рода отяжілість лежить уже в характері румунського народу, а найвишмовніший вираз найшла вона в жалісних звуках „дойни“, сьпіванок пастихувів. У них дримає щира, ба навіть братня любов природи і всіх її творів, трискає з них у відповідних відтінках повне бажане життя і любови. І ті риси подибаємо у Емінеску, якого природа зжила ся на прочуд із душею народа, і вони борються в поезиях повних блиску і жару і беруть часом перемогу над негатиивними моментами, лише, що в кінці мара суму кидає все знов на них свої мрачні тіни.

Однак хоч якими яркими рисами визначають ся поезия Емінеску, не могло обійти ся без того, аби вона не лишала по собі в певнім напрямі шкідливого впливу своїми тенденциями ворожими житю. Той брак відваги і абнегації мусів видати ся особливо припадним як раз слабодухам, що волять глядіти на жите заздальгидь із погордою та жалем, замісь працювати в ньому і бороти ся. І так витворила ся школа наслідників Емінеску, яких румунський критик Доброжану-Гереа прозиває песимістами-попугаями.

До індивідуальної сили і значія вибив ся з гурту учеників Емінеску перед усіми Александер Влягуца (ур. 1859 р.), якого признають найгиднішим наслідником великого поета. Виправді не повело ся Влягуці осягнути в цілости природну красу і мелодийний чар віршів Емінеску, але що до мотивів є його поезия кроком у перед; Влягуца стоїть цілком на ґрунті новочасного жита. Але й він не успів розкрити добрих боків жита; його очи захоплюють усе картини нужди і біди, і його поезії складають ся на одну пориваючу пісню болю нашого часу в житю суспільности як і одиниці.

Відповідно до загального напрямку звернено ся також і в Румунії до романа і новелі і також на сім поли розвинула ся визначна творчість Влягуци. Виступають тут знов як і в його поезиях темні сторони новочасного жита відповідно до титулу одного із його оповідань „Терціня сьвіта“, що майже виключно цікавлять поета. Перед усім доля сухотників, у якій проявляють ся найякрїйше пагубні впливи поганих вишніх відносин; молода монахиня, що з незаспокоєною та сильно розвиненою жадобою жита і любови вяне в невідомій, а однак надмірній тузі; бідний студент, гордість і підпора своєї матери, старої мужички, що працює шалено по над час і по над сили в дикій боротьбі жита, паде жертвою страшної

змови людськості і загибає нужденно. З мистецькою психологією змалював автор початок і розвій хвороби, кожду її прояву, а на тій канві розвивається реальна картина осередка, в якій розіграється трігична історія душі. А завершує її низка понурих малюнків із життя закріпощених мужиків, робітницького і морального пролетаріату міст, нужда змальована з пронизуючим реалізмом.

У подібних кругах повертають ся новелі Делявранча, який (ур. 1858 р.) однак у більшій частині шкодить повному впливови своїх сильних малюнків певним зманерованем і подекуди за ексцентричними ситуаціями. Далі треба згадати ще Дулію Цамфіреску, улюбленого повістяря і новеліста, що з'єднав собі славне ім'я також на полі лірики декількома збірками поезій.

На скрізь новочасною постатю, якій мусимо присвятити пильнішу увагу, є І. Л. Караджіяле. На ній можна добачити вплив геніяльного Росіянина Достоевського. Як той, так намагається і Караджіяле в безогляднім запалі до розслідів розкрити всі понури тайни людської душі і вивести їх на денне світло. І так як Достоевський, не схиляється й він перед проймаючо страшним. При с'їм любить Караджіяле викликати на кінці сильний ефект. Так діється в його новелях, так у драмі „Ложно обжалувані“.

Візьмим на пр. оповіданє „Великодня ліхтарня“, що мало велике поводженє і було багато разів перекладене. В ньому змалює Караджіяле всі фази клопотів і страху, аж до крайньої смертельної тривоги у Жида шинкаря, що викидає в своїй самітній загороді мести прогнаного зі служби парубка. Причаєний у куті бачить і чує бідолаха, як із надвору всверлюється сверлик у деревляні двері, як прорізано чотиригранну дошку, і в прозорі з'являється рука страховища, аби відсунути засувку. Нараз приходить йому до голови в шаленій тривозі страшна думка ратунку: ловить в останній хвилині рамя ворога в петлю і жде, аби воно звугліло тепер поволи над лямпою. Огсе він запалив також великодню ліхтарню, подібно як мужики із села, християни, що кваплять ся як раз на резурекцію йдучи крізь ранішній сумерк за голосом дзвона. Шаленим криком Жида: „Я християнин!“ кінчить ся сцена.

Не менше страшну тему оброблює драма „Ложно обжалувані“, що справді сповняє бажанє викликувати страх і милосердє. Можна би добре назвати її драмою мести. Молода жінка віддає ся за мушину, в якій догадується убійника свого першого чоловіка, коли перед світлом инший уходить за винуватого, аби могли його

таким чином певнійше знищити. Всі ніжніші почування завмерли в ній і як Крїмгільда в пісні про Нібелюнгів, жие вона дикою, елементарною, безмилосерною жадобою пімсти. З пориваючою психологією вивів автор сих кілька осіб драми, і глибоке, але на жаль безсильне співчуте до злочинця, що допустив ся убійства лише з шаленої любови, степенуєть ся аж до кінця, бо він цілковито зломаний бачить себе відданим на месть своїй жінці, як обжалуваний ложно, буцім то він забив нещасного шаленого, що терпів за нього невинно, а втікши з тюрми заповдїяв собі смерть у її домі.

Ся драма мала цілком природно незвичайне поводжене, але серед публіки, як і серед критики найшла собі мало похвал, рідко коли признане, і точне зрозуміне. Однак хоч і можна би не одно закинути їй, поодинокі сцени мають незвичайно велику драматичну силу і свідчать про обсервацию, яка вникає у всі глибини душі, і про високу силу характеризованя. Але той сам Караджіяле, що малює нам понурі, страшні картини людського житя, вміє також весело жартувати і сміяти ся, а його комедії, що вдаряють головню у смішні сторони румунського маломіщанства, зробили його любимцем публіки.

Цілком відмінний характер від того, який ми пізнали у лише що обговорених поетів, має поезія Трансильванця Георга Косбука. Косбук стоїть цілком осторонь від школи Емінеску; також його вітчизною не є Румунія, лише він належить до „тогобічних братів“, себ-то з того боку Карпат. Там дозрів він на поета серед чистої, свободної природи, далеко від гамору міста, і його душу порушали ті самі прості, а про те такі сильні чутя, які живуть у серцях здорових дїтній природи. А що він жив там цілком їх життям, могло повести ся йому вивести в своїх творах просто, пештучно і зі силою щирої правди все, що займає думку і чуте мужика. Косбук є справнім мужицьким поетом, його піснями говорить сам народ, а не чужий цікавий обсерватор. Він описує село, поле і ліс з точністю, що йде аж до найменших подробиць, а все ж таки з глибокою поезією. Він змальовує ті настрої, які викликає в душі хлопця і дівчини любов, від радощів першого щастя аж до сумного як смерть жалю осироченої людини. Під його рукою воскресают герої з народніх казок; він надає їм жите і істноване, як би вони були самі дїтьми села. І ще більше. Поет знає про потреби дия. Він розуміє добре і спочуває тому стремліню, що становить головний рис у кождім справді мужицькім характері, любові краю,

св'ятої землі, на якій мешкали від найдавніших часів батьки, яку вони справили своїм потом і своїми сльозами, і яка є тепер їх гробом. А з ядерних строф лунає грімкий крик зневіри, що виривається із грудий мужика, якому закаменілі чужинці хочуть видерти його одиноке св'яте майно, рідну землю.

В останніх віршах Косбука мішають ся у сю природну, св'іжу, повну сили поезию інші, чужі звуки. Поета втягнуто в шалений вир великоміського життя і тут познайомив ся він з тими почуттями розчарованя і резигнації, які кинули і його в обійми песимізму і меланхолії. Він тужить за своїм селом, але відчуває се, що його серце відчужило ся від того села, та враз і від молодечих літ. Він сумує по причині втрати, а те що зискав, не може заступити йому її. Чи той настрій буде далі панувати у Косбука і чи виведе його діяльність цілком із здорового давнішого напрямку, годі розводити ся над тим; се мусить показати будучність.

З наймолодшої генерації румунських поетів міг би я навести кілька імен визначніших талантів, як Гаралямб, Г. Лекка, Артур Ставри, О. Карц, Розетті, Нану, Йозіф і ин.

Коли з одного боку народній момент і головню угляднене соціальних відносин займає визначне місце вже у всіх славніших представителів румунської літератури, то з другого боку се є виключною задачею досить значної групи соціалістів, що по більшій часті доходять до тенденційної поезії в злім зміслі. З їх числа треба би згадати Константина Мілле і Зофію Надежде.

В соціалістичнім напрямі працює також Доброжану-Герееа, один із перших провідників у критиці, що розвинула ся досить добре в Румунії, рідке явище в менших літературах. Герееа намагаєть ся в своїх критичних студіях увести в літературну критику принципи матеріалістичного погляду на історію в як найточнішій консеквенції. Його статі про загальні питання з естетики і штучної критики, як і його характеристики поодиноких румунських і чужих поетичних індивідуальностей дають багато цікавого і принадного навіть тим, що не годять ся з його поглядом. На противнім становищу як Герееа, стоїть заступник старої школи Майореску, що займає від довшого часу визначне, впливове становище в румунській літературі і стоїть у середині великого літературного кружка.

Що тикаєть ся осуду про теперішній стан літератури в Румунії і її артистичної вартости в цілости, то міг би дехто завважити в останніх часах певний крок назад у порівнаню із сьвітлою добою Емінеску. З другого однак боку не треба забувати, що енергічна воля і поважна сила шлунуть раз-у-раз сильнішими струями. Всеюди проявляєть ся змаганє поступати з потребами часу і через те можна глядіти спокійно в будучність румунської літератури, хоча з другого боку не треба таїти, що вона мусить побороти тяжкі завори, що, як звичайно, можуть привести з собою часи безсильности і занепаду.

З німецького Георґа Адама переклав А. Ж.



Уваги на сучасні теми.

У. Славянський клуб у Кракові.*)

Заходом звісних польських славістів, професорів Здзеховського і Завіліньського, оснував ся в Кракові „Славянський клуб“, товариство літературно-наукове, якого метою знайомити своїх членів з життям-буттям славянських народів і завязувати між ними дружні зв'язки. Акція політична виключена. До досягнення сеї мети мають служити відчити, видавництва, обміна книжок і журналів та екскурсії.

В члени приймає ся люий, звісних на полі науковім або літературнім. Доси прийнято двацять і кілька. Між ними професорів університету: Соколовського, Моравського, Павліцкого, Третьяка, Розвадовського, Цибульського, учителів гімназії: Мазановського і Нітша, редактора Дра Бопрé, літерата Шукевича і иньших. Головою вибраний проф. Здзеховський, секретарем Др. Стефанський. Клуб збирає ся звичайно вечером у неділю на відчити та дискусії.

Дня 22 грудня говорив Богдан Лепкий про літературу українсько-руську в 1901 році. Прелегент почав з того, що літературне життя на Русі-Україні було в минувшім році може щедрійше від попередніх, але все таки, особливо з огляду на число, в порівнянню з иньшими народами рішучо за убоге. Поверх триста книжок і книжочок та не цілих півсотні дневників і періодичних видань, то як на нарід майже 30-мільононий досить мало.

Причиною тому немислимі цензурні постанови та практики, якими російське правління гадає коли не придавити, то бодай спи-

*) Див. Літ. Наук. Віст. кн. I, 1902, стор. 49—80.

нити розвій національної ідеї на Україні. Доказом, що славний указ з 1876 все таки існує та володіє на сором російській державі є Сизифові труди коло видавця кожної української книжки в Росії, є заборона редаговання хочби найневиннійшої часописи в українській мові, є заказ довозу українських книжок і журналів з заграниці, заказ, що в 1901 р. стрінув також і „Літературно-Науковий Вістник“.

Тому головний тягар плекання рідної науки і літератури від двадцятьох літ спочиває передовсім на Галицькій Україні, що ані чисельно ані матеріально не може рівняти ся з Україною закордоною. А до того в Галичині до недавна панував правдивий хаос в поглядах і стремліннях політичних. Що йно остаттїми часами піднесено тут ідеал самостійної України як непохитну основу, на якій чим раз висше піднімає ся будівля нашого народнього відродженя.

Живійший літературний рух починає ся від памятного ювілейного 1898 року, коли Наукове Тов. імени Шевченка, яке доси так енергічно вело працю на полі української науки, обняло також керму красної літератури. Воно видає Вістник, що гуртує коло себе мало що не всі літературні сили, воно також дало почин до заснованя Видавничої Спільки, що за короткий час свого есттованя видала кількадесять цінних творів.

З того часу рік річно росте число письменників і більшає літературна продукція.

Одним із таких літ був і рік 1901.

Особливо гарно зазначив ся він в українській новелістиці. Вийшло кільканацять збірок, як Франка „Сім казок“, Стефаника „Дорога“, Черемшини „Карби“, Маковея „Наші знакомі“, Авдивовича, Слободівни, Крушельницького, Сроковського, Мандичевського, та иньших; між ними деякі високої стійности. Не менче корисно представляє ся поезія, що збогатила ся кількома тривкими придбаннями як нових авторів так і давнійших. Вийшли: Щурата „Зарва-ниця“, Кримського „Пальмове гілля“, Млаки „Над Прутом“, Галіпа „Думи і пісні“. Цінною появою буде критичне виданє творів одного з найбільших русько-українських поетів Федьковича, над яким працюють Др. Франко і проф. Колесса. З посмертних творів видано також Руданського том V і Куліша Марусю Богуславку, поему більших розмірів, перлину українського віршованого слова.

Не так богате жниво дала повість. Франка „Перехресні стежки“, Шнитка „Вирід“, а з давніших Заревича „Хлопська дитина“, то мало що не весь збір. Драма розвивала ся передовсім на Україні, де театр єсть одинокою інституцією, в якій свобіднійше лунає українська мова. Там він стоїть доволі високо та поміж своїми членами числить кількох визначнійших драматургів, як Карпенка-Карого, Кропивницького і Старицького.

Нерішений іще конкурс драматичний з 1901 року здержує нас від оцінки драматичної продукції.

Критику літературну провадив Вістник, а в части і дневники, які подавали своїм читачам звістки про найновіші твори та їх оцінки. Тут піднести треба Франка ряд відчитів поміщених у Літературно-Науковім Вістнику п. з. „З остатніх десятиліть XIX столітя“. Від оригінальних творів перейшов прелегент до переводів як із чужих бесід на українську, так із української на чужі, вказуючи на той радісний обяв, що українська література вироблює собі з кождим роком повнійше право горожанства в культурнім сьвіті.

Не велика вона вправді чисельно, але богата творами живими і сьвіжими, що звязані як найтіснійше з житєм рідного люду, з його вдачею, змаганнями і бажаннями. Тому, хоч розвиває ся серед тяжких і неприхильних умов, сьміло може глядіти в свою будучність.

Після відчиту вивязала ся оживлена дискусія, в якій забирали слово мало що не всі члени клубу.

Місцеві польські часописи та деякі з заграничних подали звістку про сей відчит, на жаль не без похибок, особливо в іменах наших письменників.

Б. Л.

VI. „Москалі“ про „москалефила“.

Галицькі москвофіли, зваживши ся довести, як то гарно вони навчили ся по московському і які то гарні в їх письменники (не такі, як українофільські!) видали „Червонорусские отзвукы“ д. Вергуна. Автор — знаний тепер по всій Славянщині через свої сумні авантури в Києві та в Москві, куди він приїздив ганьбити свій нарід і відкіля мусів утікати перед таким виразним загальним протестом і слухачів, і порядної російської преси; після якого кожному розумному стало видко, з якою погордою все чесне і поступове дивить ся на галицьких москвофілів і на всю їх нечисту мі-

зерію, до якої належить і згадана книжка д. Вергуна. Нам, російським Українцям, що знають російську літературу й мову і виробляли свій літературний смак між иньшим і на кращих творах російських першорядних письменників, одразу було видко, яка злиденна нікчемність ота писанина д. Вергуна. Та д. Вергун з товариством нам, звісно, не поняли-б віри: наша критика — то буда-б „украинофильская интрига“.

Цікаво послухати людей, що за таку „интригу“ не можна їх обвинуватити.

В Москві видаєть ся один із найліпших великоруських товстих журналів — „Русская Мысль“, орган дуже порядний і поважаний. Послухаймо ж, як „Москаль“ говорить про „москалефила“. Ми не будемо перекладати рецензії шановного місячника на книжку д. Вергуна, бо ся рецензія за малим не вся складаєть ся з цитат, а надто — хочемо, щоб охочі до Вергунової писанини почули автентичні слова безстороннього й чесного московського критика :

„Мы не стали бы отми́чать этой ничтожной (нікчемної) книги, если-бы не особья условия, которыя сопровождали ея появленіе въ свѣтъ. Еще до выхода ее усердно и даже назойливо (докучаючи, настирно) пропагандировали и въ Россіи, и въ Галичинѣ; ея появленію въ свѣтъ настойчиво хотѣли придать характеръ цѣлаго событія (надзвичайної події), чуть ли не международного значенія; ее издаєть даже цѣлое учреждение — „Литературный кружокъ общества галицко-русскихъ студентовъ „Другъ“ во Львовѣ“.

„Видите ли, этотъ кружокъ рѣшился „издать стихотворенія Д. Н. Вергуна, чтобы доказать, что Червоная или Галицкая Русь производит не однихъ только „украинофильскихъ“ или „русько-украинскихъ“ поэтовъ, пишущихъ на языкѣ Шевченка, но и пѣвцовъ общерусскихъ, „выливающихъ свои звуки“ и на языкѣ Пушкина и Гоголя“.

„Послѣ этихъ горделивыхъ и вызывающихъ словъ издателямъ сейчасъ-же пришлось забѣжать впередъ съ извиненіями и оправданіями.

„Что касается чистоты русскаго языка Д. Н. Вергуна, то черезчуръ придиричвымъ критикамъ считаемъ нужнымъ заявить, что Д. Н. Вергунъ учился сначала въ польскомъ начальномъ городскомъ училищѣ въ Городкѣ близъ Львова, прошелъ потомъ нѣмѣцкую гимназію во Львовѣ и сначала польскій, потомъ

нѣмецкій университетъ, во Львовѣ и въ Вѣнѣ. Грамматическія правила общерусскаго литературнаго языка Д. Н. Вергуну пришлось усваивать по нѣмецкимъ учебникамъ, такъ какъ другихъ тогда (въ 90-хъ годахъ) во Львовѣ, а, можетъ быть, и во всей Галиціи, нельзя было достать. Настоящій сборникъ стихотвореній Д. Н. Вергуна да послужитъ доказательствомъ, что усвоеніе общерусскаго литературнаго языка вовсе не трудно для галицкаго малоросса, хотя бы ему и не приходилось жить въ Россіи, а въ уголкѣ русской земли, гдѣ каждая общерусская книжка считается чуть ли не клеймомъ государственной измѣны Австріи. Правъ былъ Б. А. Дѣдицкій, издавъ въ 1866 году брошюру „Въ одинъ часъ научиться ся малороссу по русски!“ (стор. 4—5).

„Все это прекрасно, но стихи г. Вергуна плохи, очень плохи, и еще хуже его языкъ.“

Посѣвы, оказывается, падаютъ „на пустую сушу“ (стор. 7), „Володиміръ — князь“, „въ копотѣ чужой не разъ ужъ задыхался онъ“ (повидимому авторъ думаетъ, что задыхаться въ своей копотѣ очень пріятно), „искра въ огненномъ пылу“ (стр. 15), „читая правду благодѣтельныхъ словъ, которыми ты унижалъ страницы, слезами омываю я рѣсницы“ (стр. 17), „ласкаясь рунною каймою“, „сада, дуга пахучими цвѣтами вы не засѣете своей струею?“ — обращеніе къ облакамъ (стр. 26), „розы мірозданья“ (стр. 27), „кто живетъ беззаботенъ и холенъ“ (стр. 37), „не согрѣетъ огонь въ очагу“, „по солнцу, теплѣ, временами, страшно тужу“ (стр. 38), „ужъ (оно, кстати, попадаетъ — для размѣра — чуть ли не въ каждой строчкѣ) не лишнее вы ли звено въ этихъ созвучьяхъ на нашей юдоли?“, рѣмы „рѣка — берега“ (стр. 43), „отщепенцу“ — въ смыслѣ „измѣннику“ (стр. 48), „золотога звонъ тельца, роскошь брэнная, что значить?“ „съ лирою своей поидеть межъ обиженный народъ“ (стр. 49), „цѣпи — склепу“ (стр. 60), „снѣгъ и край небесъ“ (стр. 63), „тоска и печаль загнѣздились въ груди“ (стр. 66), „въ сутолókъ“ (стр. 73), „дѣвчины“ (стр. 85), „дай испытать небесной сласти“ (стр. 94), „миѣ все мерещится подушка слезъ“ (стр. 99), „ябедáми“ (стр. 118).

Недурны и цѣлые стихи:

И миѣ жаль лишь, что на нашей юдоли
 Такъ ничтоженъ нашъ крестьянскій надѣлъ:
 И, бывало, вотъ коровъ ты пригонишь,
 Дашь имъ корму, мать доить, а ты склонишь

Отъ раздумья свою голову внизъ... (стр. 56)
 И едва лишь кончились вакаціи,
 Я крестьянское платье бросалъ,
 Европейскій костюмъ надѣвалъ
 И шелъ въ храмину цивилизаціи...
 И я сталъ ни пановъ приверженцемъ,
 Ни деревни простой отщепенцемъ,
 Полупаномъ-полумужиномъ... (стр. 58).
 Прошелъ по всѣмъ ступенямъ я разврата... (стр. 75)
 Румянецъ вымоклый, призывъ нахальный ока,
 Станъ, дрогнувшій слегка и взглядъ безстыжій
 [властный,
 Вмигъ выдали тебя... Въ безсиліи могучемъ
 Какъ виновнъ песь, побрелъ я за тобой... (стр. 16).
 Молился, чтобъ не падать черезъ край (стр. 77).
 Судьба, не возлюбя меня
 За прошлое, за юности грѣхи,*)
 Не подошла огня, чтобы писать стихи... (стр. 78).

Особенное удовольствіе могутъ доставить слѣдующія мѣста :

И все вокругъ меня такая муть да сѣрь (стр. 79),
 Все прахъ, и тлѣнь, и мразь, и все подобно тлѣ,
 Разросшейся въ тѣни надъ высох-
 [шимъ болотомъ —
 Все пахнетъ кровію и муками и потомъ... (стр. 79)
 И средь гульбы и рыхлаго разврата
 Червь времени тебя нещадно сложеть (стр. 80).
 И смолкъ язвитель широко-широко
 Средь торжествующихъ улыбокъ (стр. 103).
 Слетѣлись птицы за заборъ острога
 Читать молитву... (стр. 119).

„Можемъ заключить наши выписки такимъ перломъ (стр. 120) :

Слетайтесь исчадья темной ночи,
 Кланы и тля, теперь я въ вашей мочи,
 Пируйте до утра, до превзыбку...

„Чѣмъ летающіе кланы и разросшаяся на болотѣ тля хуже
 зубовъ голубя у гр. Хвостова, его же стиховъ :

Павлинымъ гласомъ пѣть толико не способно.
 Какъ розами клопу запахнуть неудобно, —

„Или извѣстныхъ пародій князя П. А. Вяземскаго на Хво-
 стовскія басни :

*) »Грѣхи юности ?«

Одинъ французъ
 Жеваль арбузь...
 Мужикъ, векочивши на осину,
 За обѣ щеки дралъ рябину...
 Однажды
 Шель дождикъ дважды...?

„Стихи г. Вергуна ничего не доказываютъ, кромѣ его бездарности и плохого знанія „общерусскаго литературнаго языка“, несмотря на то, что еще въ 1865 г. Дѣдицкій показаль, какъ „въ одинъ часъ научиться малороссу по русски...“ За „грѣхи юности“ судьба дѣйствительно не „влюбила“ г. Вергуна и не „подожгла огня, чтобы писать стихи“...

„Они напомнили намъ выразительныя слова Шевырева:

Какъ гусь подбитый на лету,
 Влачится стихъ его безъ крылій;
 По напряженному лицу
 Текуть слѣды его усилій.
 Вотъ послѣ муки голова
 Стихами тяжко разродилась;
 Въ нихъ рима рима удивилась,
 И шумно стреснулись слова.
 Не въ свѣтлыхъ снахъ воображенья
 Его поэзія живетъ;
 Не въ нихъ онъ ловить тѣ видѣнья,
 Что въ звукахъ намъ передаетъ;
 Но въ душевной кузницѣ терпѣнья
 Стихомъ, какъ молотомъ, стуча,
 Куетъ онъ съ дюжого плеча
 Свои чугуныя творенья...

(«Русская мысль», 1901, № XII, Библиографическій Отдѣлъ, стр. 380—382).

Як бачите, д. Вергун хотів писати по Пушкінському, а невдячві Москалі рівняють його не до Пушкіна, а до Хвостова, одного з найнедотепніших московських віршомазів, з якого страшенно глузували всі його сучасники, починаючи з Пушкіна, і який і досі востаєть ся в російській літературі зразком недотепности й тупости.

Се літературний суд над д. Вергуном. А суд з погляду етичного про свої заходи може д. Вергун прочитати в багатьох дописях чесноі російської преси, — але й тут присуд не кращий за літературний.

Певне, сам д. Вергун з усього цього ніякої собі науки взяти не зможе; але той, хто не втратив ще сієї змоги, хай навчить ся на сьому однієї правди: поважають і чесного ворога, але ніхто ніколи не поважав ренеґата й перекинчика, — навіть той, кому доводить ся користувати ся з такого добродія.

Вільхівський.

УІІ. Наші й чужі критики.

Неодному з наших читачів доводило ся читати „рецензії“ таки наших рідних, домашніх критиків, дуже досадні й неприхильні: навіть на такі твори, які находять признанє у інтелігентних людей иньших цивілізованих народів. Остатніми часами декілька таких рецензій появило ся в „Богословскомъ Вѣстнику“, де берло критики держить такий компетентний знавець, як пр. Ю. Дзерович. Сей шановний критик має спеціальне вподобанє „істребляти“ Л. Н. Вістник і Ів. Франка. Він властиво повинен би бути заприсяглим хеміком, бо всюди вітрить „отрую“, навіть у такій архиневинній річи, як „Фільотас“ старого Курция Руфа. Та особливо грімко в'оружив ся сей критик на Франків переклад Гавлічка Боровського, виданий укр.-рус. Видавничою Спілкою. Засягнувши інформації у якогось моравського клерика наш критик поперед усього відмовив Гавлічкови титулу поета, а потім пішов у його сатирах, де бичують ся австрійські абсолютистичні та клерикальні порядки з доби найтемнішої реакції, вишукувати атеїзм, богохульство, ворожнечу против церкви і всіх сім гріхів головних разом із гріхами против сьв. Духа. Розуміє ся, що над перекладом таких річей на нашу мову тай ще над зіставленєм Гавлічка з Шевченком критик міг вилляти лише пару крокодилових сліз і більше нічого.

Може цікаво буде сему шановному критикови прочитати, як висловлюють ся про Гавлічкову поезию і про Франків переклад чужі люди, от хоч би редактор „Slovanskeho Přehledu“, др. А. Черни, чоловік розумний, далеко не жаден радикал і також талановитий поет (А. Рокита). В одній із остатніх книжок Slov. Přehl. з. р. 1901 читаємо про се: „В останнім зошиті познайомили ми читачів „Slov. Přehledu“ з кількома взірцями поезії Івана Франка; тепер можемо повідомити їх про знаменитий переклад Гавлічкових поетичних творів, що вийшов із під пера тогож славного поета і українського вченого. Хто прочитував уважно поезії Франка на

релігійні і суспільні мотиви, той буде вважати цілком природною річю, що як раз він увів Гавлічка до української літератури і що своїй задачі відповів досконало; перекладав тут Гавлічка поет до значної міри конгеніяльний. Переклад свій видав по літах праці; зайшов ся Гавлічком уже від вісімдесятих літ і його вірші „осолоджували йому не одну гірку хвилю в житю, додавали йому сили і від ваги в неодній тяжкій пригоді“, як говорить у передмові (писаній у формі листу до проф. Масарика). Не була то легка праця перекладати Гавлічка, бо простота його поезії, як говорить сам Франко, є лише поверхова, а в сути річи скриває вона в собі незвичайну глибину і сьмілість думки і то під незвичайно субтельним та епіграматично прецизним виразом; також иньші перешкоди мусів поборювати перекладчик. Але всі ті перешкоди поборов дуже добре; його переклад дуже близький до оригіналу задля ідеальної вірності і викінчення“. Далше цитуєть ся перекладені твори.

„Отже знов дістаєть ся чеська поезия через одну книжку до славянського сьвіта, і то через книжку відповідну більше від иньших. Для нас по prostu не зрозуміло, що поетичні твори Гавлічка, такі питома чеські, отже й славянські, не зробили ся доси майном цілого славянського сьвіта. Маймо надію, що за книжкою Франка появлять ся й иньші славянські переклади по можности цілої поетичної спадщини Гавлічка“.

В.



Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

До історії наших міжнародних відносин. В ч. 1401 „Придніпровського Края“ д. Симонов витяг із забуття цікаву сторінку в історії наших відносин до чужих народів. Р. 1858 петербурська часопись „Иллюстрація“ надрукувала кілька статей дуже нетолерантних супроти Жидів; ся юдофобська кампанія викликала протест проти „Иллюстрації“ з боку всіх кращих російських письменників поступового напрямку. Між иньшим і українські письменники: Костомарів, Куліш, Марко Вовчок, Номис і Шевченко оголосили в „Русскомъ Вѣстникѣ“ заяву, якою в імени українського народу протестують проти пригноблення одною нацією другої.

С. Є.

Шевченкові малюнки. „Биржевыя Вѣдомости“ подали в ч. 315, що Д. Л. Мордовців має в себе коло двацять акварель і сепій, малюваних нашим поетом Шевченком.

Чи буде коли поставлено пам'ятник Котляревському? В ч.

7234 „Южного Края“ знаходимо звістку, що полтавська дума знову переіменувала місце для пам'ятника Котляревському. Мимоволі повстає питання, чи довго ще мандрувати-ме по Полтаві нещасний пам'ятник і чи діждемось ми його нарешті?...

С. Є.

„Не надійте ся на князі...“ Недавно всі російські часописи знову оголосили, що Синод російський дозволив друкувати Св'яте Письмо Нового Завіту українською мовою. Ся звістка, хоч вийшла вона з джерел дуже непевних, викликала радість серед Українців та й иньших людей, що їм спочувують. „Придніпровський Край“ (ч. 1428) помістив докладну статтю д. Славинського, що виясняла вагу того факта. На превеликий жаль, звістка ся не має під собою жадної фактичної підстави: Синод і не думав зійти з того християнсько-обрусительного шляху, яким ішов досі і Св'яте Письмо українською мовою в Росії, як і перше, річ заборонена і небезпечна.

С. Є.

Чи не занадто багато незалежності? На Україні минулого року, як відомо, в різних міст прохали в уряді дозволу видавати часописі українською мовою. Як і треба було сподівати ся, уряд того не дозволив. Знайшов ся отже публіцист, що й се поставив у гріх... українському письменству. Сей дивовижний публіцист зветь ся Независимий, а пише він в „Биржевыхъ Вѣдомостяхъ“. Він і перше торкав ся українського питання і багато нісенітницї наговорив, але такого, яке знаходимо в його останній замітці — „Почему? — Потому“ („Биржевыя Вѣдомости“, ч. 324) нам ще не доводилось чувати. Українська преса навіть неможлива, на думку д. Независимого, бо після Шевченка по українськи пишуть самі лиш нездари („бездарности“), що погубили мову Шевченка. Пишучи отсе, він навіть не подумав, чого-ж то твори тих українських „нездар“ перекладено на чужі мови, між иньшим і на російську? Чого безсторонні учені, навіть не Українці в роду, серіозно трактують в наукових виданнях українське письменство?... Та й що д. Независимому отсі питання? Він же-ж — „Независимий“... навіть від фактів та звичайної людської логіки. Не даром же „Биржевыя Вѣдомости“ в своїх реклямах „корифеєм“ російської літератури звуть... д. Ясинського, свого керманича. Куди-ж нам до Ясинського?!... С. Є.

Відповідь д. Вергунови. Д. Вергун не раз скаржив ся, що від Українців він ніколи не мав нічого, окріч лайки; в Києві серед голосних протестів він прохав навіть прислати статі проти

його поглядів до редакції „Славянскаго Вѣка“, обіцяючи їх там надрукувати. Цікаво знати, чи надрукує він статю д. Спішилова, що появилася в „Петербуржскихъ Вѣдомостяхъ“ (ч. 348)? Статя ся спокійно і безсторонно розглядає відчит д. Вергуна в Москві і підкреслює всі його „вольні й невольні“ помилки. Помилка тих набрало ся таки багатенько і вони свідчать, що д. Вергун на деякі йому неприємні події навмисне не зважає, аби лиш дотримати свого погляду. Після відчитів д. Вергуна в Росії, часописі („С.-Петербуржскія Вѣдомости“, чч. 313, 326 і 327, „Придніпровскій Край“, ч. 1376) надрукували чимало цікавого матеріалу для порішення питання: Хто такий д. Вергун? Особливо багато знаків запитання підсовують його відносини з Шварцом - Лашиним, кореспондентом „Московскихъ Вѣдомостей“ і разом агентом Каллая та „Прасового бюра“. Пояснення д. Вергуна в сій справі не тільки нічого не пояснили, а ще більш заплутали справу. Щось нечисте дієть ся серед наших „Всеславян“!... С. Є.

Признанє А. Чехова. Пані М. Грушевська вислала Чехову через московського професора Кримського свої українсько-руські переклади його писань. На те Чехов одписав Кримському (по російськи, розумієть ся): „Щиро дякую за прислані переклади моїх творів. Будьте ласкаві, одпишіть д. Грушевській, що, на скільки я розумію, переклади вона поробила дуже добре; коли-б я знав її адрес, то поспішив ся-б подякувати їй самій. Бажаю Вам усього гарного. Щиро Вас шануючий — А. Чехов. 21/XI 1901“.

До цензури подано: 1) Карпенка-Карого — Драми і Комедії, т. III. (Зміст: „Підпанки“, „Понад Дніпром“, „Лиха искра поле спалить, сама щезне“, „Сава Чаллий“, „Чумаки“ і „Хазяїн“); 2) М. Левіцького — „За колівщини“, оповідання. С. Є.

Переклади українських творів. В „Съверномъ Краѣ“ (ч. 330) надруковано в перекладі д. Радшича поезію Шевченка „Течеть рѣчка въ синє море“. С. Є.

Оцінки українських книжок. Часопись „Югъ“, що виходить у Херсоні, надрукувала прихильні оцінки отсих українських книжок: 1) „Селянські знахарі та баби шептухи“, 2) „Сибірська язва“, 3) „Лихі хороби на очи“ — усі три М. Левіцького (ч. 1091), 4) „Повісти“ Т. Шевченка (ч. 1101) та 5) „Оповідання про Богдана Хмельницького“ Комяря (ч. 1102). С. Є.

До генези образу Рєпина „Запорожці“. „Кієвская Газета“ (ч. 349) дає цікаві відомости про генезу знаменитого образу „Запорожці“. Російський малярь-художник Рєпин довго студіював українську старовину, за підмогою й порадою проф. Яворницького, оглядав місце, де була Січ, то-що. Сірка він змалював із київського генерал-губернатора Драгомирова, інші постаті — з Тарновського, Глинки та селян-нащадків Запорожців у Катеринославщині. Не дивно, що наслідком такої пильної праці й став прегарний образ. С. Є.

Китайський переклад Біблії. Одна з найтрудніших задач для християнських місіонарів у Китаю починає наближати ся до здійснення. Ще перед дванацятьма лі-

тами висловлено на конференції місіонарів у Шангаю пекучу потребу перекладу Біблії на китайську мову. Ухвалено тоді перекласти Біблію високим літературним стилем і диялектом мандаринів. Для сего перекладу вибрано також окрему комісію. Та потрібнішим признано тоді переклад у легкім книжковім стилі. Тепер як раз докінчено ревізії Нового завіта і видано його наразі як пробний друк. Дальші переклади поступають також наперед. Таким чином навіть Китайці зможуть незабаром читати Біблію у своїй мові, тільки Українці не знати коли дочекають ся його, коли взагалі дочекають ся. В.

Нове літературне товариство чеське. Як відомо, чеські письменники гуртують ся від давна в окремім і досить багатім товаристві, прозванім „Мáj“. Наймолодші чеські письменники постановили недавно заснувати для себе окреме літературне (і запомогове) товариство. На чолі їх станули Ярослав Кампер і Г. Єлінек. Через те „Мáj“ стане нараз товариством „старих“ письменників. В.

Розкопи на Саяміні. Недавно покінчено досліди і розкопи на славнім побоевищі Маратонським, які принесли науці не малий результат; тепер знов піднесено плян нових розкопів, які можуть кинути дуже важне сьвітло на морську битву під Саяміною. Як звісно, на однім її горбку, що зветь ся Магуля, виставили були Греки по битві дуже гарний спільний гріб для убитих (поліандреїон), а недалеко від нього також пам'ятник побіди. Сей гріб заховав ся ще до нині, але в пам'ятника не лишило ся сліду. На

пропозицію А. Вільгельма мають тепер розпочати розкопи того масового гробу під доглядом грецького правительства; учені мають надію, що розкопи ті принесуть великий хосен для науки. В.

Народня бібліотека і читальня в Берліні. Недавно минуло два роки, як у Берліні отворено нову народню бібліотеку і читальню. Все внутрішнє уряджене дарував книгарь і накладчик Г. Гайман. Книжки позичають там кождому, хто зголосить ся, без усякої по руки, тільки за показанем легітимациї, якою може бути книжочка каси хорих, службова книжка або який иньших подібний доказ тожсамости особи. Не диво про те, що число читателів зростає в тій бібліотеці постійно. З кінцем першого року видано було реверсів на визичені книжки 1921, а з кінцем другого року 4200. В першім році визичено 31.700 томів, у другім — 53.084 томів. Із усіх тих 81.784 томів переважну частину займали забавні книжки. Але належить завважати, що тепер зростає значно визичуванє наукових книжок, яких доси бібліотека мала дуже мало. Тільки недавно справлено до бібліотеки кілька тисяч книжок переважно з обсягу економії та історії. Крім бібліотеки уряджено там також народню читальню, яка має 440 часописей як політичних, так і наукових із ріжних обсягів знаня. В першім році читало в тій читальні 37.669 осіб, у другім — 53.446 осіб. Хоч дуже часто всі місця в читальні були заняті, то все на 106.530 читальників не було ніколи причини, аби урядник мусів у чімнебудь інтервеніювати. Всі вели себе спокійно і порядно. В.

Нова галузь історії. Заходом німецьких учених звернено в останнім десятиліттю минулого віку більшу увагу на нову галузь історії, так звану византийщину. До половини 16 в. не звертав ніхто уваги на багаті і цінні жерела византийські, які могли мати велику вагу для історії. Перший німецький гуманіст Ернст Вольф звернув на се увагу, видавши в р. 1557—1562 „Corpus Historiae Byzantinae“. Від того часу почали історики звертати ся частійше до византийських жерел як старинних, так і новійших. Але спеціальна галузь тої науки витворила ся аж в останнім десятиліттю. Вона розпочала ся з заснованєм часописі „Byzantinische Zeitschrift“. По ній заснували ся й иньші подібні часописі. Найстарша з них, се петербурський „Византийскій Временникъ“ (1893), молодші від неї — „Revue de l' Orient latin“, „Revue de l' Orient chrétien“, „L' Echo d' Orient“ і римський „Oriens Christianus“. Також часопись „Bessarione“ займаєть ся византийщиною, тільки що вона до того прилучує ще окремі статі, в яких промовляє за злученєм східної церкви з західною. Всі ті часописі, зрештою крім німецької і російської, не обмежують своїх дослідів на саму византийщину, хоч полишають для неї багато місця. Знанє византийщини здобуває собі щораз ширші круги також на університетах. Спеціальні катедри для византийщини засновані також в останнім десятиліттю минулого віку. Першу таку катедру засновано в Монахові (1892), дальшу в Будапешті (1896), в Парижі при „Faculté des

Lettres" (1899) і в „École des Hautes Études" (1900), в Одесі (1990) і в Петербурзі (1901). На деяких університетах є окремі приватні доцентури для византищини (Ляйден, Петербург, Упсала, Липськ, Вірцбург); в інших університетах злучена византищина з іншими історичними катедрами.

В.

Словар анонімних німецьких книжок. Німецьке бібліографічне Товариство має видати незабаром першу частину словаря німецьких анонімних книжок. Словар сей видають урядники віденської придворної бібліотеки. Він має обіймати в собі всі анонімні книжки, які вийшли від часу винаходу друку аж до 1850 р. При кожній книжці мають бути подані досліди, коли, хто і де видав яку книжку. Всіх випусків має бути три: один вийде 1902 р., другий у 1903 р., третій у 1905 р., кожний в об'ємі коло 25 аркушів друку. Додатки і поправки будуть опубліковані в „Zeitschrift für Bücherfreunde". Не виключено також, що словар опісля буде продовжати ся і що в нього будуть втягнені також книжки, які вийшли по 1850 р. Словар не буде у продажі, його дістануть тільки члени бібліографічного товариства.

В.

Кілько може принести доходу одна пісня? В одній англійській музичній часописі показано, кілько доходу поприносили авторам деякі пісні. Так прим. пісня Sullivan-a „Lost Chord", яку він вложив протягом одної години, принесла йому доходу за ту одно-годинну працю 200.000 марок. За пісню „In old Madrid" заплатив накладець авторови 400.000

марок. До таких солоно заплачених пісень належать іще: The Better Land, The River of Years, For ever and for ever, Goodbye, The Devont Lover, Mancy Lee. Сих шість пісень принесло їх авторам 1,200.000 марок, значить пересічно отримав кожний автор за них по 200.000 марок. Те все, розуміється, мало місце в Англії; у нас, де цілими літами не можуть оплатити ся кошти видання якої книжки — навіть дуже доброї — про композиції шкода й говорити. Та може бути, що ті відносини зміняться коли, але то лише тоді буде, як тріснуть пута наложені на наше слово в Росії указом із 1876 р.

В.

Ювілей бібліотеки. Д. 9 вересня буде обходити університетська бібліотека в Оксфордї 300-літній ювілей заснованя. В теперішній хвилі числить вона понад 500.000 томів книжок і коло 30.000 рукописів, а крім того 50.000 монет. Недавно збогатив ся значно рукописний відділ бібліотеки через те, що їй передано велике число грецьких папірусів із Єгипту. До комітету, що має зайняти ся ювілейним обходом, вибрано кількох професорів університету і одного члена з Royal Society.

В.

3 париського університету. Число професорів і студентів у париськім університеті було 1 листопада 1901 р. по урядовому справозданю таке: Для протестантської теології 10 проф.; права — 14 проф.; медицини — 76 проф.; природничих наук — 49 проф.; літератур — 52 проф.; фармацевтики — 17 проф.; разом було всіх професорів 245, між ними 135 звичайних. Держава роздала студентам 144 стипендії, місто

Париж 19, Товариство приятелів університету 4 стипендії, фундація Ротшільда так само 4 стипендії. Число студентів представляло ся так: протестантських теологів було 68, між тим 7 чужинців; правників 4825, між тим 325 чужинців (129 Румунів, 51 Єгиптян і 12 Росиян); медиків 3789, між тим 365 чужинців (88 Турків, 54 Росиян, 52 Румунів, 24 центральних Американців, 20 Греків, 19 Німців, 14 Швайцарів, 13 полудневих Американців) і 104 студентки (між ними 27 Французок і 67 Росиянок); природників 1360, між ними 146 чужинців (58 Росиян, 39 Румунів, 10 Німців); студентів літератури і філології було 1685, між ними 282 чужинців і 101 студенток. На сім факультеті сильно зросло число чужинців, між якими було 64 Німців, 55 Росиян, 40 Американців і т. д. Фармацевтів було 1742, між тим 16 чужинців, майже виключно Турків. Разом вписало ся на університет у Парижі на зимовий курс 13.469 студентів. *В.*

Із Юрієвського університету. В університеті в Юрієві (Дорнати) викладає сього року 81 професорів і доцентів. Необсаджених катедр є 20, між ними катедра провінціального права прибалтійських земель, катедра порівнюючої граматики славянських мов і математики. Число студентів 1 грудня 1901 р. було таке: на теологічнім факультеті 140, на правничім 485, на медичнім 716, на істор.-філолог. 128, на фізично-математичнім 232, всіх разом 1701. До того слухає на університеті викладів іще 100 фармацевтів. Протягом року дістало 494 осіб академічні титули і сте-

пені. Стан бібліотеки був 1 грудня такий: Число книжок виносило 205.898 томів і 141.557 дисертацій; теперішній стан виносить 209.090 томів і 147.500 дисертацій. *В.*

Конгрес орієнталістів. Між 4 і 10 вересня 1902 р. відбудеть ся в Гамбурзі 13-ий міжнародний конгрес орієнталістів. Конгрес буде поділений на 9 секцій (індо-германська, індійська і іранська, східноіндійська і океанська, центрально-східно-азійська, загально-семітська, ісламська, єгипетська і африканських мов, секція зносин між сходом і заходом, колоніальна секція). Вкладка для членів конгресу виносить 20 марок, а для дам, що належать до найближшої родини членів, і введених ними, 10 марок. Вкладки приймає від 1 лютого скарбник Albrecht Oswald, Hamburg, Grosse Bleichen, 22; при посилю грошей належить подавати докладну адресу і означенє секції, до якої член конгресу хоче належати. Реферати належить зголошувати на адресу Dr. F. Sieveking, Börsenbrücke, 2. При тім належить подавати також короткі змісти рефератів. Релігійні і політичні партійні квести виключені зпід обряд конгресу. *В.*

II. Нові книжки й газети.

Поезії Тараса Шевченка. Видає Товариства „Просьвіта“. У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 698, 16⁰. Ціна в оправі 2 кор. Отсе нове виданє поезій Шевченка визначає ся не тільки тим, що дуже дешево і може про те причинити ся до спопуляризованя творів нашого найбільшого поета в найшир-

них кругах нашої суспільности, бо кожного стане на те, щоби собі його купив, — але воно має й інші внутрішні дуже цінні прикмети, які тут і зазначимо: 1) Отсе видане повне; в ньому надруковані такі поезії Шевченка, які не були ще друковані в ніякім збірнім виданю. 2) Не Шевченкові твори, які подибували ся в попередніх збірних виданнях, усунені зовсім. 3) Текст багатьох поезій поправлений, а деякі поправки навіть дуже важні. 4) Поезії розміщені у хронологічному порядку і хронологія деяких зміжних поправлена. Се все промовляє дуже корисно про видане і за нього належить ся справді подяка не лиш д. Романчукови, що редагував його, але й Товариству „Просьвіті“, що його видала. **В.**

Часопись правнича і економічна. Т. III. Правничі і економічні розвідки історично-філософської секції Наук. Тов. ім. Шевченка. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 38 + 19 + 31 + 105 + 42, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Др. Ст. Дністрянський, Права рускої мови у львівськ. університеті. Ст. 1—38. — 2) Др. Єв. Гвоздецкий, Причинки до науки про умовну кару. Ст. 1—19. — 3) Михайло Новаковский, Поступоване в спрах в найму і аренди. Ст. 1—31. — 4) Др. Ст. Дністрянський, Австрійське право облігаційне (далі). Ст. 93—198. — 5) Оцінки і реферати. Ст. 1—33. — 6) Miscellanea. Ст. 34—42.

Правнича Бібліотека. Т. II. Др. Стан. Дністрянський: Австрійське право облігаційне. Вип. I. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. Шевченка. Ст. 198, 8°. Ціна 2 кор.

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. VIII. Випуск I. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 4+4+10+69, 8°. Ціна 2 кор. Зміст: 1) Проф. І. Горбачевський: Про виказане за-краски крови. Ст. 1—4. — 2) Проф. Ів. Горбачевський, Про повстанє товщи в звириннім організмі. Ст. 1—4. — 3) Др. О. Дакура, Причинки до невного ставленя клінічної діягнози тифа на підставі бактеріологічних дослідів. Ст. 1—10. — 4) Звіти. Ст. 1—66. — 5) Термінологічна частина. Ст. 67—69.

Руска Читанка для другої кляси шкіл середних. Уложив Сергій Шпойнарковский, ц. к. проф. гімн. Чернівці, 1901. Накладом товариства „Руска Школа“. З друкарні товариства „Руска Рада“. Ст. 272, 8°. Ціна в оправі 2-80 кор. — Не треба мабуть багато розводити ся над тим, що шкільні учебники повинні бути взірцеві з кожного погляду, а особливо учебники для гімназій. Про наші учебники — на жаль — хоч вони вже є майже всі (з винятком деяких, прим. словарів) не можна того сказати. Вони в великій частині не є нічим иньшим, як невільничим перекладом відповідних польських учебників і то таким невільничим, що навіть помилки польських учебників мусять бути перекладені і несправлені, бо инакше не дістали би апробати шкільної влади(?). З того виходить дальше таке диво, що на переважній частині наших учебників фігурує по кілька імен авторів і перекладачів, чого не можна подибати ніде більше по школах

поза Галичиною. Необнайбмлено-му з нашими відносинами могло-б здавати ся на перший погляд, що в нас нема кому писати оригінальних учебників, тому вони поперекладувані. Тимчасом воно зовсім не так. У нас є вже досить фахових людей, що постаріли ся в учительській службі, мають не малий педагогічний досвід і могли-б укласти дуже добрі учебники — та ба! на перешкодї стоїть vis major, а наслідком того наша молодіж не має таких підручників до науки, які при иньших обставинах могла-б мати. Що так є, доказом сього може послужити та обставина, що буковинська краєва рада шкільна признала галицькі руські учебники невідповідними для тамошньої руської молодіжи і поручила зладити для Буковини иньші підручники — на разї для науки руської мови, за якими очевидно підуть і дальші. Руські Читанки підоймив ся уложити С. Шпойнаровський і в 1900 р. видав Читанку для першої, а з кінцем минулого року і для другої класи. І треба признати, що Читанки сї далеко ліпші від галицьких, хоч деякі дрібниці — але тільки дрібниці — можна-б і їм закинути. Вже сам факт, що між виїсками, поданими в них, мають місце ріжні наші письменники, навіть наймолодші, вражає дуже приємно. А про те, що в них нема таких тенденційних уступів, які подібують ся в галицьких Читанках, нема що й говорити. Се тільки промовляє на їх користь. Може бути, що як будуть на Буковині всі учебники окремі, те вони вплинуть на реформу і поправу галицьких, але на те треба довго

чекати з огляду, що доси Русини мають там лише одну гімназію тай то неповну і не чисто руську. З другого боку з такого дуалізму учебників у двох сусідніх краях для одної молодіжи виходить і шкода, виправді тільки матеріяльна, але все таки шкода. Ті учебники видають ся на Буковині приватним накладом; супроти малого числа учеників треба буде там дуже довго чекати на зворот коштів накладу. Ліпше було-б про те, як би тамошні ученики купували наші книжки, а наклад даваний тепер на учебники, був обернений на щось ліпше. Але супроти сказаного висше — се неможливе. На разї про те мусимо погодити ся з обставинами, та компетентні люди не повинні спускати сеї справи з ока і старати ся копечно довести до якоїсь реформи в тім напрямі.

В.

Підручна історія руської літератури від найдавніших до найновіших часів, зладив Йосиф Застирець. У Львові, 1902. Накладом автора. З печатні Наукового Товариства імени Шевченка. Ціна 1 кор. 70 сот. 8-ка, стор. 79. Автор, учитель руської мови і літератури в гімназії в Бережанах, видав свою книжечку не для того, щоб зарадити бракови короткого огляду нашого письменства призначеного для молодіжи (такі огляди, далеко ліпші ніж сей, находять ся при читанках О. Барвінського), а мабуть єдино в тій цілі, щоб задокументувати, як мало руської мови і літератури вміють тепер деякі гімназьяльні вчителі сего предмету. Книжка о. Застирця і з погляду язика і з погляду знання літератури, се правдивий скандал, немо-

жлива галімація всяких деталей, перекручень, помилок та непорозумінь, без якої будь здорової думки, без сліду критичного суду. Др. Щурат, присвятивши її розборови кілька фелетонів „Дѣла“, зробив їй за багато чести, хоч і закінчив свій розбір радою авторови: книжку спалити, а сісти писати нову. Я поправив би другу часть сеї ради: авторови треба сісти і вчити ся, вчити ся від елементарних початків, від того, щоб умів перечитавши чужу працю переповісти її своїми словами не перекрутивши і не сфальшувавши. В деталі не буду вдавати ся, бо приходилось би корригувати майже кожду сторінку, не говорячи вже про плян цілости, що свідчить про повний брак обдумання. Запитаю лише о. автора, відки він про мене самого зачерпнув такі біографічні деталі, про які я ніколи не чував, як прим. що я в Ясениці „служив до Служби Божої“, що я „в 1876 р. при нагоді з'їзду членів Общества Качковського на руїнах Галича звеличив сей з'їзд гарним стихотвором,*) що я переклав повісти Шатріяна? Чи се все тільки кепські жарти, чи була в тім яка тенденція? *І. Франко.*

П. А. Кулишъ. Хуторни недогарки. Харьквивъ. Печатня „Печатное Дѣло“. Кн. К. И. Гагарина. 1902, мала 8-ка, стор. 111. В пожежу, якої жертвою впав Кулишів хутір, погоріла крім иньших па-

*) О. Застирець покликаєть ся тут на Історію літератури Ом. Огоновського (III, 2, 292), та своїм звичаєм перекручує свій оригінал. З'їзд Общества Качковського в Галичі відбув ся 1874 р. і я не був на нім, таї вірш мій із 1876 р. п. з. «Схід сонця» не має з тим з'їздом нічого спільного.

перів ціла низка його поем, із яких авторови вдалось вихопити лише невеличкі шматочки. Ті шматочки, впорядковані до друку самим автором, видала тепер його дружина, пані Ганна Барвінок. Маємо тут чотири уривки (вони чомусь упорядковані та понумеровані дивоглядно: Недогарок первий, пятый, другий, третій (!), а власне: 1) Поема „Уляна Ключниці“, три цілі і половина четвертої пісні (стор. 5—64); 2) Сцени в драматичної поеми „Нагай“, що мала бути чимсь на подобу Гетового „Фавста“, роля Нагая писана по московськи (стор. 65—92); 3) Одна майже повна пісня з поеми „Сторчак і Сторчачиха“, уложеної на основі подій 1625 р. (стор. 93—106); 4) Маленький уривок із поеми „Адам і Ева“, де Кулиш змалював себе самого і своє жите на хуторі та хотів мабуть змалювати ворожнечу проти нього селян і пожежу хутора (стор. 107—111). Хоча початок остатньої з сих поем сягає, як свідчить сам автор, ще 1862, а першої 1873, то писані вони всі (крім „Нагая“) одним тоном, однаковим розміром (октавою зліпленою з важких александрів) і во всім у тім самім дусі любови до абстрактної культури та чоловічності і ненависти до дійсних людей. Поетичного скарбу нашої нації сі недогарки не приблизять; для біографа Кулишевого, для характеристики його духової декаденції в остатніх роках дають новий, цінний матеріал. *І. Ф.*

Вибір з українсько-рускої літератури для учительских семинарий. Уложив Олександр Барвіньский. У Львові, 1901. Накладом ц. к. Видавництва шкільних

книжок. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. LXVIII+80+XII+55+L+315, 8°. Ціна 3 кор.

Лис Микита. З німецького переробив Іван Франко. (Видане руського Педагогічного товариства. Ч. 100). У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Стор. XVI+144, 8°. Ціна 1 кор. Отсе вже третє виданє Лиса-Микити; коли зважимо, що в нас тільки шкільні читанки доходять до третього виданя, що багато книжок у нас надрукованих у 1000 примірників і зовсім не злих, лежить по магазинах по 10—20 літ, заки розійдуть ся, то зрозуміємо, який популярний став Лис-Микита між нашою молодіжю, коли в невеликім відповідно часі вичерпали ся два його виданя і треба було робити третє. Тай не диво, бо прийнятійшої лектури для молоді людини трудно найти. Добре було-б тільки, як би найшов ся який видавець, що схотів би вкласти трохи капіталу на красші і численніші ілюстрації, тоді книжка певно з'єднала-б собі ще більший круг читачів, як доси. *В.*

Buntowszczyk. Poemat dramatyczny na tle małoruskiego opowiadania Omelana Prozory, napisał Alfons de Chrostowski. Nakładem i drukiem „Jutrzenki“. New York, 1900. Ст. 24, 8°. Ціна 10 центів. З портретом автора (О. Прозори).

Зб́орка начерко́въ американського гумориста Марка Твейна. (Бібліотека найзнаменитших повѣстей. Т. LXV). У Львовѣ, 1901. Накладомъ редакції „Дѣла“. Ст. 280, 8°. Ціна 1.60 кор.

Памятка 25-лѣтнього ювілея вступлення на апостольській престолъ папы Льва XIII 1878—1902.

Перемышль, 1902. Накладомъ и друкомъ Джульнського. Ст. 4, 8°. Отсе памятка — се вірш І. Я. Луцика, „поета“, що возвеличує всякі принагідні „торжества“. Тому одначе, що сей „поет“ не знає мови, а поетичного таланту не має також, ми радили-б йому по ширости, щоби перестав писати вірші та не васьмічував нашої літератури такими плодами своєї фантазії, як отсей. *В.*

Андрю Діксон Уайт. Розв'їй географічних поглядів. Из англійського переклав др. Ів. Франко. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 23). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 56, 16°. Ціна 30 сот.

Украдене щастє, драма з сільського житя в 5 діях Ів. Франка. Друге виданє. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 24). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 118, 16°. Ціна 50 сот.

Російська преса про український університет. Наслідком останніх подій на львівськїм університеті було те, що вся російська преса заговорила про український університет. Здебільшого російські часописі розглядали справу об'єктивно й для українства прихильно, мабуть тим, що мова мовилась про львівський, а не, скажемо, київський університет... Кращі статі поміщено в часописях „Русскія Вѣдомости“ (ч. 334) та „Придніпровскій Край“ (ч. 1400). „Новое Время“ почало було агітувати за заснованнєм російського університету у Львові, але голос його лишив ся єдиним, і навіть „Южный Край“ (ч. 7210) дав гостру відповідь на недоладну пропозицію „Нового Времени“.

С. 6.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Про Наукове Товариство ім. Шевченка. В додатку до ч. 1100 „Юга“ д. Ковал.-Колом. надрукував огляд діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Стаття дає відомости про заснування Товариства, про діяльність його перше й тепер, і кінчається згадкою про прихильну оцінку діяльності нашого Товариства європейськими ученими. Треба жадати, щоб такі статі, як отся, частійше з'являлися в російській пресі, — се бо єдиний спосіб вивести нашу справу перед ширший круг громади і про се слід подумати нашим землякам, що мають змогу се робити. Статю д. Ковал.-Колом. передрукували „Придніпровскій Край“ та „Кіевская Газета“. С. Є.

„Придніпровскій Край“ в ч. 1395 надрукував в російському перекладі петицію Наукового Товариства ім. Шевченка до австрійської держ. Ради в справі заснування українського університету. С. Є.

Русскія Вѣдомости надрукували в 334 ч. простору статю про університетську справу п. з. „Львовскій университетъ и русины“. Автор показує в тій статі на наукові праці, видавані Наук. Тов. ім. Шевченка і збиває закид деяких русофілів, мов би наша мова надавала ся тільки для „домашняго обыхода“. Він переходить опісля закиди, підношені проти заснування укр. університету і висловляє надію, що Русини мусять таки добити ся свого університету. В.

Кіевская Старина надрукувала в перекладі (1 кн. 1902 р.) петицію Наук. Тов. ім. Шевченка в справі заснування українсько-

руського університету, вислану ще в осінній сесії і роздану також послам. В.

Slovenský Přehled надрукував у 5 ч. за сей рік другу частину статі Вол. Гнатюка про університетську справу у Львові п. з. „Záležitost rusínské university ve Lvově“. В.

Vlast, чеський місячник, що виходить у Празі, надрукував у 5 ч. за 1902 р. короткі рецензії на отсі наші книжки: Над Прутом, С. Воробкевича; Думки та пісні, Т. Галіпа; Наші знакомі О. Маковея; Литература укр. фольклора, Б. Грінченка. В.

Анцихрист, нова сатирично-політична часопись, почала виходити в Чернівцях від 1 лютого с. р. Редактором її є д. Осип Шпитко, якого оповідане „Вирід“ друкував наш журнал минулого року. Часопись ся має виходити два рази на місяць, 1 і 15. Річна передплата виносить 4 кор. В.

III. Театр і штука.

Український театр. Товариство драматичне д. Кропивницького (з Саксаганським, Садовським, Карпенком-Карим та Заньковецькою) в 26 грудня дає вистави в Києві; з нових пєс виставило драму „Супротивні течії“ і комедію „Нашествіє варварів“ — обидві Кропивницького. Товариство під управою д. Суходольського в 26 грудня грає в Харькові; з нових пєс виставляє отсі: „Хмара“, драма Суходольського, „Крадене щастє“, драма п. Здановської і „Закльована голубка“, драма Захаренка (по роману Мордовця „Цар і гетьман“). Трупа д. Ратушенка дає

вистави в Одесі. Трупа д. Гриця пробувала в Тирасполі. Про поодинокі вистави маємо звістки: з Києва („Безталанна“, „Мартин Боруля“, „Пан Штукаревич“), Одеси („Гуцули“ Шатковського, „Хмара“ Суходольського, „По ревізії“), Чернигова („Пошилися у дурні“), Катеринодара („Джигун“, Кропивницького „Наймичка“), села Старого Керменчика, Маріупольського повіту („Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка“) та з села Великої Михайлівки, Олександровського повіту. В останньому, як повідомляє „Придніпровскій Край“ (ч. 1427), за приводом учителя селяне самі упорядили вистави гарних пєс „Бурлака“ та „Понад Дніпром“ Карпенка-Карого, що зробили велике вражіннє. В Херсоні аматори в народньому театрі виставляли „Дай серцю волю“ Кропивницького, „Гайдамаки“ Мирославського і „Тарас Бульба“ Ванченка. В Харькові в народнім домі йшло „Доки сонце зійде — роса очи виїсть“.

С. Є.

Відома українська артистка Затиркевич-Карпинська, що була

залишила сцену, знов виступає в Одесі в трупі д. Ратушенка.

С. Є.

Нові українські пєси. Нетерпляче дожидалися нових пєс д. Кропивницького; всім цікаво було познайомитися із останніми творами заслуженого артиста й драматурга. Нарешті нові пєси з'являються на сцені і... не то щопікого не задовольняють, а навіть обурюють проти себе. І драма з народнього життя „Супротивні течії“, і комедія з побуту українських акторів „Нашествіє варварів“ однаково показали, що у автора їх висхло джерело живих спостережень, а натомість запанувала цілком видумка, ще й до того досить тенденційна. Ні одного живого образу не бачимо ми в нових творах д. Кропивницького; акції нема, дія тягнеться мляво; раз-у-раз зустрічаються сцени, про які питаєш здивовано: „Для чого вони?...“ З жалем доводиться констатувати, що останні твори д. Кропивницького не збагачують української літератури, а дають лиш зайвий баласт, який треба цілком одкинути... С. Є.

Переписка Редакції.

Вп. Володимир Гриців у К—і. Ваші вірші непридатні для нас. Аналізувати їх подрібно і подавати Вам результат аналізу ми не можемо, бо не маємо на те часу. Манускрипти можете собі відо-

брати. — **Вп. О. Кал—ий у В.** Ваші вірші непридатні для нас. Можете собі їх відобрати, надіславши відповідну марку на оплату пошти. — **С—т в Б—ах.** Ваше оповіданє непридатне для нас.

